
EESTI RAHVAKALENDER

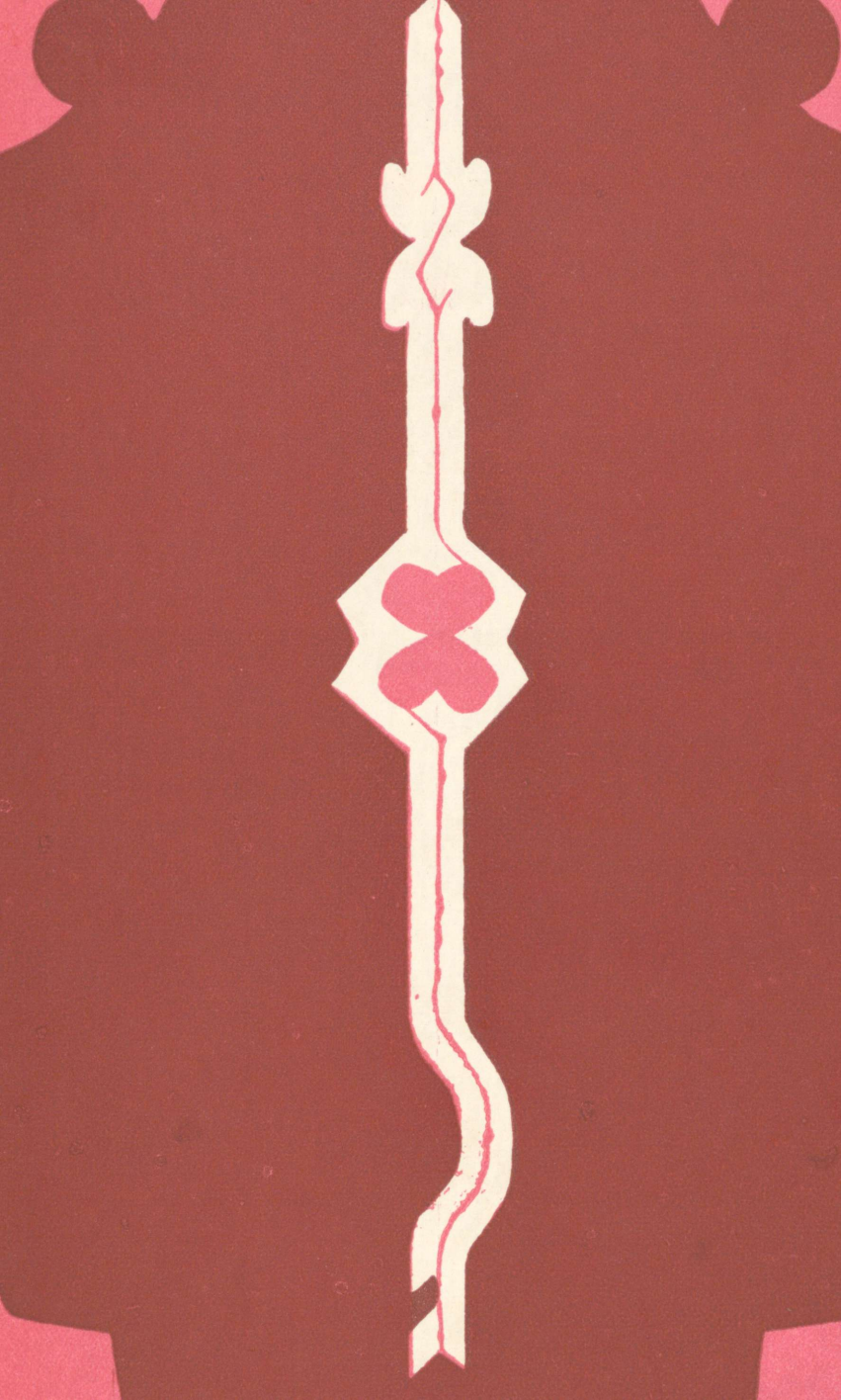

fu
1970

A-30852

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
FR. R. KREUTZWALDI NIM. KIRJANDUSMUUSEUM

EESTI RAHVA-KALENDER

I

KOOSTANUD S. LÄTT

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» • TALLINN 1970

8 E
L 95

Toimetanud E. Normann
Kujundanud P. Ulas

TARTU [illegible]
RAAMATUKOGU

SAATEKS

Rahvas on paljude päevadega sidunud kindlaid uskumusi ja kombeid, mille täitmisest või mittetäitmisest olenes loomaõnn, viljakasv või isiklik elu. Muistne ajajaotus kasvas välja looduses maksvatest seaduspärasustest, ilmastiku ja tööde suhetest. See on paljude põlvkondade elukogemuste kokkuvõte. Peaspeetav kalender oli rahvale aastasadu otsekui kirjutamata seaduseks. Trükitud kalender on meil suhteliselt hiline. Seni teadaolevatel andmetel ilmus see esmakordselt 1731. aastal.[1] Põhimises osas oli muistne rahvakalender põllumehe kalender, kuid ka kalastaja ja küttija oma.

Rahvapärane aastajaotus ja ajaarvaminegi arvestab kaht peamist aastaaega — suve ja talve. Suviste tööde hulka kuulusid põllutöö kõik etapid: künd, külv, lõikus ja rehepeks, millele lisandus karjatamine. Talvel oli laudaperiood, naistel käsitööd, meestel metsa- ja veotööd. Kevad ja sügis moodustasid ülemineku ja ettevalmistusaja suvele ja talvele. Kujunesid välja omad töö-, puhke- ja pidupäevad. Tähistati suuremate tööde lõppu (ka algust), seega ühelt perioodilt teisele minekut.

Kuigi rahvakalender põhineb reaalse elu kogemustel, jäi mineviku inimesele elunähtuste tegelik seos sageli arusaamatuks. Siit siis tulenebki paljude nähtuste mütoloogiline seletamine, samuti püüe nende halbu mõjusid kõrvaldada maagiliste toimingute, nõidumise ja loitsimise teel. Rahvausundil oli kahtlemata oma osa rahvakommete arengu teel. Teadlikkuse kasvuga hakkasid usundilised kujutelmad taanduma, andes maad reaalsele elupildile. Ongi nii, et osa vanu tähtpäevi, mille tavad olid varemalt väga olulised, on ununenud, teised aga elavad tänapäevani. Kauem on püsinud rahva mälus ja elavas kasutuses need tähtpäevad, mis olid seotud rahva ühiste ettevõtmiste, lõbustuste, laulude ja mängudega. Tänapäevalgi sisustatakse aastavahe-

[1] Eesti-Ma Rahwa Kalender ehk Täht-Ramat. Tallinn 1731 (Köler).

tuse pühitsemist vanade jõulu- ja näärikommetega, elustatakse vastlapäeva tavasid, tehakse jaanituld jne.

Kalendrikommete kujunemisele on oma jäljed jätnud ka kiriklik kalender, mis aegade jooksul segunes rahva omaga. Kirikukalendrist tulid üle peamiselt tähtpäevade nimed, mis olid ametlikult maksvad, midagi aga jõudis rahvatraditsiooni ka pühakute kultusest, kuigi seda oli äärmiselt vähe. Rahvakalendri sisuks jäi endiselt muistne agraarkalender. Vanad tavad koondusid aja jooksul uute (s. o. kiriklike) tähtpäevade ümber. Osalt sellega ongi seletatav, miks samad tavad on sageli jaotunud mitme tähtpäeva vahel. Ka on erineva algupäraga kombed koondunud ühe tähtpäeva peale. Tihtipeale kohtame tekstides vasturääkivusi: sama komme on samas piirkonnas kord soovitatud, kord keelatud. Põhjusi on mitmesuguseid. Ka unustamine etendab oma osa.

Rahvakommete arengus ei saa alahinnata ka rahvastevahelisi vastastikuseid kultuurimõjusid. Kalendrikommete ja üldse rahvakommete kujunemine on olnud pikaajaline ja keerukas protsess. Siin kohtame väga vanu, eelkristlikke tavasid, mis aastasadade jooksul on muidugi läbi teinud oma arengutee. Juurde on tulnud ka uusi kombeid.

Eestlaste rahvakalendri kommetes on paikkonniti suuri erinevusi. Kogumikus esitatud tähtpäevadest on näit. paavli- ja peetripäev tuntud ainult saartel ja Lääne-Eestis, käädripäev aga maa kõige lõunapoolsemal alal. Kuid ka ühe ja sama tähtpäeva kommetes tuleb ette erinevaid levikupiirkondi. Üldiselt moodustavad saared ja Lääne-Eesti omaette levikuala. Erinev arengutee on olnud Lõuna-Eesti kalendril. Mitmed kombed on levinud ainult Lõuna-Eesti idapoolsel alal.

Osa suuliselt edasikantavast ja peaspeetavast rahvakalendrist on aegade jooksul omandanud poeetilise sõnastusega püsiva vanasõnalise kuju. See on toimunud parema meelespidamise ja kaunima ütlemise huvides, näit.: küünlapäeval lüüakse külma süda lõhki; vastlapäeval valges, tuhkapäeval tuleta (magamaminemise kohta) jt. Ka tunnistab see traditsiooni pikka iga ning seda, kui oluline üks või teine tähtpäev omal ajal oli. Talvistel ja kevadtalvistel tähtpäevadel on vanasõnalisi väljendusi eriti rohkesti. Enamasti käivad need talve poolitamise ja talviste toiduvarude arvestamise kohta. Ka kevade lähenemist väljendavad mitmed peaaegu üle maa levinud vanasõnad, näit. madise-

päevast hakkavad kõrred lund vihkama, kanadele antakse võti jm. Enamasti seotakse neid vanasõnu küll mitme tähtpäevaga.

Kogumiku «Eesti rahvakalender» I sisaldab kalendrikommete kirjeldusi südatalviste ja kevadtalviste (jaanuari, veebruari ja osalt märtsi) tähtpäevade ja kuude kohta. Jaanuarist on välja jäetud näärid koos kolmekuningapäeva ja teiste pühade järelpäevadega, mis jõulude ja sellele eelnevate tähtpäevadega kuuluvad aastavahetuse tsüklisse. Kombed on neil päevadel mitmeti sarnased. Talvine periood lõpeb põhiliselt maarjapäevaga (25. III). Viimasega seostuvad oluliselt juba kevade vastuvõtu traditsioonid, nagu tervisemaagiline kiikumine, «linnupuude» toomine linnupesade leidmise eesmärgil jms. Kevadpühade — lihavõtte — tsüklisse kuulub küll ka vastlapäev, kuid viimane on enamasti veebruaris ja asetatud talviste päevade hulka. Liiati on eestlaste rahvatraditsioonis vastlapäeval pearõhk naiste talvistel käsitöödel, kuhu kuulub ka linatöö ja ulatuslik linakasvumaagiagi.

Südatalve tähtpäevadega (jaanuaris, osalt veebruaris) tähistatakse talve kulminatsiooni, vaadatakse üle talvised toiduvarud (tõnisepäeval tõpratoit pooleks jt.). Meeste töödest on südatalvel tähelepanu keskpunktis metsatööd, sest siis on kõige parem tarbe- ja küttepuid varuda: puud ei mädane, raiesmik ei kasvata võsa jne. Seda tuleb teha vanaskuus. Talvises ilmastikus on märgitud teatavat vastavust suve omadega ja südatalve ilmade järgi ennustatakse suve ilmu, viljasaaki ja heinaaega.

Kevadtalvistel tähtpäevadel pööratakse erilist tähelepanu naiste käsitöödele. Suur osa uskumustest ja kommetest on seotud kevade (ka suve) ootusega. Putukate ja mitmesuguste taimekahjurite ennustamine ja tõrje on silmapaistval kohal.

Kalendrikommete kirjeldusi on väljaandesse valitud peamiselt TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjalistest kogudest. Arvestatud on ka TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ja TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri rahvaluulekogusid. Kirjanduslikest allikatest pärinevaid tekste ei ole kogumiku materjali osas esitatud, küll aga on neid arvestatud tähtpäevade ülevaadetes.

Materjale on valitud võimalikult kõigi olemasolevate uskumuste ja kommete kirjeldustest, ka siis, kui kombest on ainult üks või paar üleskirjutust. Sel puhul on silmas

peetud kombe vanust, seost rahvatraditsiooniga üldse ja välisparalleele. Välja on jäetud sisult ja sõnastuselt korduv ja mitteautentne materjal.

Kommete kirjeldused on antud võimalikult niisugusel kujul, kui nad rahvaluulekogudes esinevad. Parandatud on vaid ortograafilisi vigu ja interpunktsiooni. Kärped ja lisandused on paigutatud nurksulgudesse.

Tekstidele järgneb kommentaaride osa, kus on esitatud andmed vastava kombe levikupiirkonna ja üleskirjutuste hulga kohta. Ka on näidatud tekstide šiffer (s. o. fond, köide, lehekülg), üleskirjutamise koht (kihelkonna nime lühend), üleskirjutaja nimi ja antud sõnaseletused.

«Eesti rahvakalendri» II köide sisaldaks kevadiste tähtpäevadega seotud rahvapärimusi kuni jaanipäevani. Jaanipäevaga lõpeb õitsemine, algab viljade valmimine, heinategu ja lõikus. Väljaande kolmas osa hõlmakski lõikusperioodi, mis lõpeb mihklipäevaga. Neljanda köite moodustaksid aastavahetuse tähtpäevad.

Rahvakalendri üldised küsimused, nagu aastajaotus, ajaarvamine jm. leiavad käsitlemist seeria lõpus.

JAANUAR

Jaanuari [1] nimetatakse ka näärikuuks [2], samuti esineb näärikuu ka varasematel autoritel [3]. Väheste andmete põhjal on jaanuari (või veebruari) kutsutud ka südakuuks.

Jaanuaris oli meestel peamiseks tegevuseks metsa- ja veotöö. Rahva arvamine oli, et jaanuarikuul (ka veebruarikuul) vanakuu ajal mahavõetud tarbepuud on kõige vastupidavamad. Okaste varisemine puudelt ennustas kas varast või hilist kevadet. Head ennustas ka härmatis puudel.

Üldiselt on jaanuarikuu ilmaended samad kui jaanuari tähtpäevade omad: päikesepaiste ja sügav lumi tähendab ilusat suve ja head viljakasvu. Suur sula mõjub vastupidiselt.

1. Pääväkene lätt jo kolmõ kikkasammo võrra edese [=päev muutub jaanuaris pikemaks].

Räpina.

2. Aastas on kaks surmakuud — jaanuar ja oktoober.

Koeru.

3. Kui jaanuarikuus noorkuu väga selili on, siis sureb tuleval aastal palju inimesi.

Pärnu-Jaagupi.

4. A kui näärikuus on [puud] maha võetud, sis ei mädane.

Tori.

---

[1] Jaanuari nimetus on pärit vanast rooma kalendrist jumal Januse nimest.

[2] Nääri(-päeva, -kuu) nimetus on skandinaavia päritolu (rootsi «nyår). Nääripäeva tunti meil laial alal, välja arvatud Lõuna-Eesti, kus see oli haruldasem. Nõukogude perioodil on näärid 1. jaanuari nimetusena levinud üle maa.

[3] Helle, lk. 299.

5. [— — —] Näärikuus toodud tarbipuud olid keige vissemad ning kevamad, pidan kaua vastu.

Karja.

6. Jaanuarikuu noorekuu kuivaga — üits nätäl peräst loomist — raotu palgi ei lahkeva.

Otepää.

7. Kui näärikuus puudel okkaid pudeneb, siis on varane kevade.

Ambla.

8. Kui kuusemetsa all näed, et jaanuarikuul kuuse okkad maha pudenevad, siis on kevade vara hea külvata, kui aga veebruarikuul pudeneb, siis peab hiljem külvama.

Simuna.

9. Ku vahtsõaesta kuul äkiline torm nõsõs ja puu ossa lumõ pääl keerutasõ, sis keerutasõ puu ossa kuu ao peräst vii pääl. Poolõ aestaga peräst saa jäl suur torm ja rahesado.

Rõuge.

10. Kui talvel näärikuus on puud tublisti härmetises, siis tähendab see seda, et järgnev suvi tuleb hääks viljaaastaks.

Jämaja.

11. Kui jaanuarikuul mõts iluste ärmän om, sis olevat ää villä äitsmine.

Kambja.

12. On puud näärikuus kangest ärmas, sedasi nädalite viiti oort valged. Vanarahvas rääkis ikka, et siis on sui ea viljakasu aeg ja ka rohi kasub east.

Põide.

13. Kui jaanuarikuus puud ärmendavad, siis saab augustikuus kala. Mil kuul ärmendab, siis selle kuuga vastamesi saab kala.

Kuusalu.

14. On jaanuarikuul (nääri) päävapaistet ja külma, siis tuleb korraline heinaaeg suvel.

Laiuse.

15. Mis külmem jaanuar, seda soem suvi.

Jõhvi.

16. On jaanuaris sügav lumi, kasvab paks vili.

Mustjala.

17. Kui nääris puud paksu lumega kaetud on, siis sureb sel aastal palju noori inimesi.

Märjamaa.

18. Kui näärikuu pal'las, sõs rikub einäjuure ja kehv einäaasta.

Tarvastu.

19. On jaanuaris udused ilmad, siis saab kesine kevad.

Mustjala.

20. Kui jaanuarikuu sula on, ei saava rukkivilja.

Kursi.

21. Jaanuarikuu sula on nälja ema.

Kambja.

22. Näärikuu sula ja vihmasao kuuluteve külmä, vihmast suve ja ääd einäsaaki.

Helme.

23. Mis jaanuarikuu tegemata jätab, seda teeb veebruarikuu ära. See tähendab seda, et kui jaanuarikuu soe on, siis on veebruar külm.

Laiuse.

1. Päev lüheneb. AES Räp — S. Tanning.
2.—3. Jaanuar — surmakuu. 2. ERM 167, 9 (7) Koe — H. Mugasto. 3. E 20739 (69) PJg — M. Aija. Jaanuaris (osalt ka veebruaris) palju haiguste ja surmaendeid, vt. tõnisepäev, paavlipäev.
4.—6. Metsatööd, tarbepuud. 4. AES Tor — J. Arike. 5. ERA II 8, 620/1 Krj — M. Tooms. 6. H II 44, 676/7 (198) Ote

— J. Tammemägi. Üldine on arvamine, et jaanuaris ja veebruaris vanakuu kuivaga, kõva ajaga mahalastud puud ei mädane. Uskumus esineb ka teistel rahvastel.

7.—8. Puude okkad pudenevad. 7. H II 57, 493 (10a) Amb — K. Kleinmann. 8. H II 33, 220 (4) Sim — J. Silbergleich. Üksikteateid mitmest paigast.

9. Torm. H III 28, 730 (11) Rõu — G. Raup. Ainuke teade.

10.—12. Härmatis puudel. 10. E, StK 43, 166 (15) Jäm — M. Tooms. 11. AES Kam — A. Tamm. 12. RKM II 6. 401/2 (23) Pöi — A. Toomessalu. Oort — päris, täiesti. Väheseid teateid mitmest paigast.

13. Härmatis — hea kalasaak. ERA II 114, 286 (21) Kuu — R. Põldmäe. Vähe teateid.

14.—15. Külm, päikesepaiste. 14. H I 2, 421 (2) Lai — J. Remmelg. 15. ERA II 177, 209 (8) Jõh — E. Mets. Teateid mitmest paigast.

16.—18. Palju lund. 16. E 84047 (285) Mus — K. Taev. 17. ERA II 29, 376 (5) Mär — E. Ploom. 18. H II 25, 600 (189) Trv — J. Ungerson. Üksikuid teateid mitmest paigast.

19.—22. Sula, udu. 19. E 84021 (126) Mus — K. Taev. 20. H III 26, 46 (6) Ksi — J. Sturm. 21. E, StK 16, 24 (6) Kam — A. Ammon. 22. AES, Hel.

23. Jaanuar soe, veebruar külm. ERA II 196, 103 (736) Lai — P. Tammepuu. Paar teadet.

Korjusepäev (14. I)

Korjusepäeva nimi on vana, kuid päevaga seotud uskumused ja kombed on rahva mälust pea täiesti kadunud. Paar vähegi usutavat teksti on siinkohal esitatud, kuid nende üleskirjutajate kaastööd on tulnud paljudel juhtudel kriitikaga võtta. Vanemas kirjanduses mainib Hupel korjusepäeva kohta, et siis kirju rähn karjuma hakkab [1]. Sama esitab ka Wiedemann.[2] Sõna «korjus» (korjusepäev) on seletatud mitmel viisil.[3] Soome teadlase K. Vilkuna andmeil on korjusepäev muistne rahva kokkutuleku päev.[4] Soomes ja Karjalas on korjusepäev talve poolitaja. Ka öeldakse, et karu pöörab sel ajal teise külje, hakkab teist käppa imema. Eestlastel on taolised vanasõnad talve poolitamise kohta seotud Põhja-Eestis tõnisepäevaga, Lõuna-Eestis küünla- ja käädripäevaga, saartel paavlipäevaga. Tõenäoliselt kandusid vanad südatalve tavad hiljem üle teistele tähtpäevadele.

1. Korjusepäeva peeti ka veikseks pühaks, sellel päeval keetnud perenaine perele söögiks ube-kapsaid.

Saarde.

2. Korjusepäevast võivad juba lapsed kambris paljajalu jooksta.

Saarde.

3. Vanad inimesed Saardes teavad tõendada, et korjusepäevast (14. jaanuar) hakkavat korr (suur must rähn) metsas puu oksa pihta nokaga põrri laskma. See olla esimeseks kevade tuleku kuulutuseks.

Saarde.

---

[1] Hupel, TN III, lk. 367.
[2] Wiedemann, AIÄLE, lk. 349.
[3] Vilkuna, Vuoden neljännekset, lk. 171.
[4] Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 36.

1. Korjusepäeva toit — oad-kapsad. ERA II 181. 586 (11) Saa — J. P. Sõggel.
2. Lapsed võivad paljajalu käia. ERA II 181, 586 (10) Saa — J. P. Sõggel.
3. Rähn hakkab põrri laskma. ERA II 181, 585/6 (9) Saa — J. P. Sõggel. Ainsad üleskirjutused.

Tõnisepäev (17. I)

Tõnisepäev [1] (tõniksepäe, tennus-, tinnüspää) kannab rahva hulgas ka taliharjapäeva [2] nimetust, harva tuleb ette kesktalvepäeva termin. Wiedemanni andmeil nimetatakse tõnisepäeva jõuluemapäevaks.[3]

Talve keskpaik oli muistses aastajaotuses ja ajaarvamises väga oluline. Igatahes esineb selle märkimine kõigil Euroopa rahvastel, olgugi erinevatel tähtpäevadel. Ühel rahvalgi on selles tähenduses enamasti mitu tähtpäeva. Tõnisepäev ei ole meie naaberrahvaste traditsioonis ühtviisi populaarne. Talve poolitajaks on soomlastel heikkipäev (19. I) ja paavlipäev, osalt ka küünlapäev.[4] Venelastel märgib südatalve samuti mitu päeva: peetripäev 16. I (день Петра Полукорма), timofeipäev 22. I (день Тимофея Полузимника), aksinjapäev 24. I (день Аксиньи Полухлебницы) jt.[5] Sakslastel jagab talve paavlipäev, osalt ka küünlapäev.[6] Päeva peamine sisu märgitakse ära nimetuses.

Eestlaste rahvakalendris on tõnisepäev üks peamisi talve keskpaiga tähistajaid ja talve poolitajaid.[7] Sama funktsioon on meil ka küünlapäeval, paavlipäeval ja käädripäeval.

Kuna tõnisepäevast arvati pool talve mööda olevat, tuletas see meelde talviste toiduvarude kulutamist. Igatahes

[1] Tõnisepäeva nimetus on pärit kirikukalendrist, see on nühak Antoniuse mälestuse päev. Lääne-Euroopas oli Antonius haiguste ja tuleohu eest kaitsja. Šveitsis, Itaalias ja mitmel pool Saksamaal peeti Antoniust sigade patrooniks. Talle ohverdati seapea, selgroog jm. — Vt. Sartori III, lk. 28, Hndwb. I, vg. 506.

[2] Taliharjapäev oli varasemates kalendrites 12. III. Eesti rahvatraditsioonis on see päev vähe tuntud. Nimetus on ilmselt vana.

[3] Wiedemann, AIALE, lk. 349.

[4] Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 29, 42; Hautala, lk. 38.

[5] Чичеров, lk. 214.

[6] Sartori III, lk. 82; Fehrle, lk. 69. Hndwb. V, vg. 1264.

[7] Ka varasemad trükiallikad märgivad tõnisepäeva talve keskpaigana, vt. Wiedemann, AIALE, lk. 349; Boecler-Kreutzwald, lk. 75.

manitses see omamoodi kokkuhoiule, sest niihästi inimesekui ka loomatoidu puudus oli kevadtalvel liialt sagedane. Poole talve möödumist illustreerib vanasõna talveuneliste kohta: tõnisepäeval pöörab karu teise külje ja hakkab teist käppa imema. See on levinud peamiselt Põhja- ja Kesk-Eestis. Sama vanasõna kasutatakse ka küünlapäeva kohta, kuid siis on selle leviku alaks enamasti Lõuna-Eesti.

Tõnisepäeval täheldatakse ka kevade algete ilmumist: päev läheb kukesammu võrra pikemaks, päike hakkab riiet pleegitama. Sellesisulised teated on tõnisepäevaga seoses siiski vähesed ja juhuslikud, osalt ka üle tulnud teistest kevadtalve tähtpäevadest.

Tõnisepäeva ilma järgi, nagu südatalve ilmastiku järgi üldse, arvatakse kujunevat suve ilm ja viljakasv. Paistab tõnisepäeval päike, ennustab see häid suveilmu ja head viljakasvu (teraseid rukkeid), haljast heina. Ka vähene päikesepaiste (traditsiooniline ütlemine: kui niigi palju päikest paistab, et mees hobuse selga saab hüpata) mõjub positiivselt. Inimestele ja loomadele pidi tõnisepäeva, üldse südatalve päikesepaiste tervist tooma.[8] Paistab tõnisepäeval päike, on mehed terved.

Tõnisepäeva töökeelud ja -käsud on sageli seotud seakasvatusega. Eriti küll neil aladel, kus austati sigade kaitsjat Tinnüst (Kagu-Eesti), kuid ka mujalt on vastavasisulisi andmeid.

Ranna-aladel ei tohtinud tõnisepäeval võrku kududa — sead lõhuvad võrkaias võrgud ära. Uskumus on tuntud ka liivlastel.[9] Põhja-Eestis on sigadega seotud traditsioonid nõrgemini esindatud (seapea söödi jõulu ajal), kardeti ketramisest huntide karja tulekut, mujal aga äpardusi sigadega. Seakasvatusega seotud uskumusi ja kombeid tõnisepäeval on Kagu-Eestist: sigadele näidatakse päikest; peab sugema linu, siis saavad siledad sead; ei tohi kedrata — sigadel hakkab pea ringi käima, soolikad lähevad keerdu jm.

Kagu-Eestis [10] tuntakse Tõnist (Tennüs, Tinnüs) sigade

---

[8] Tõnisepäeva päikesepaiste ettehaarava mõju kohta on teateid Lõuna- ja Lääne-Eestist. Maa põhjaosast on andmeid vähe, saartelt puuduvad täiesti.

[9] Vt. Varonen, lk. 231.

[10] Käsikirjalisi teateid Tennüse kohta on Võnnu, Kambja, Nõo Puhja, Urvaste, Hargla, Rõuge, Põlva ja Vastseliina kihelkonnast ning Setumaalt.

kaitsjana. Talle viiakse ohvriks seapea (pool pead). Seapea tõnisepäeva toiduna oli Lõuna- ja Lääne-Eestis üldine. Põhja-Eestis toimus rituaalne seapea söömine aga jõuluõhtul. Tõnisepäeva toiduks oli Kagu-Eestis «teräruug», s. o. uhmris valmistatud tangudest (kruupidest) ja seapeast keedetud supp (nimetatud ka tinnüsterä). Osa toidust viis pereema või -isa ohvripaika, milleks oli kas puu, kivi, põõsas, isegi mätas. Anni viimisel lausuti palvesõnu, et Tennüs sigu (vahel ka karja ja vilja) kaitseks.[11] Ohvritoiming oli salajane. Tänapäevalgi jutustavad vanemad inimesed mälestusteateid ohvriandide viimisest. Enamasti suhtutakse kogu loosse juba huumoriga: külakoer sõi ohvrianni jne.

Soomeski on keskajast andmeid Antoniusest kui sigade patroonist.[12]

Sigade kaitsja Tenis ning seapea söömine tõnisepäeval ja ohvrianniks kasutamine on ka lätlaste rahvatraditsioonis tuntud. Rahvalauludes palutakse Teniselt põrsastele õnnistust.[13] Muiste oli nimelt paljudel tähtsamatel koduloomadel oma kaitsja või vähemalt nende austamise päev.[14] Venelaste sigadepüha oli 1. jaanuaril, ka 31. detsembril.[15]

Tõnisepäevaga seostus mõnevõrra (eriti karjandustavandite osas) ka koduhaldja Tõnni traditsioon, mis levis peamiselt Lääne- ja osalt ka Kesk-Eestis, eriti Vändra ja Tori ümbruses (vahel nimetatigi seda Vändra Tõnniks [16]). Tõnnile viidi tähtsamate sündmuste puhul mitmesuguseid ohvreid, ennekõike uudset (uudsevilja) ja värsket (värsket liha). Nimetatud ohvriannid olid aga saadaval sügisel. Tõenäoliselt toimuski vanasti suurem ohvripidu Tõnni auks sügisel, septembri lõpus ja oktoobri alguses.[17] Niisugune koduhaldja Tõnni kultus pärineb eestlaste muistsest usundist [18], mille aga rahvas hiljem sidus katoliikliku Antoniuse

---

[11] Wiedemann toob (AIÄLE, lk. 349) pika palvuse, mida loetud tõnisepäeval seatapmisel. Hilisemad kirjapanekud on lühemad lausumised. Ka setude peko-palvus on umbes samalaadne.

[12] Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 27.

[13] Meie vastavad kombed on levinud vahetult lätlaste piiri ligidal. Lideks, lk. 43.

[14] Honko, lk. 301. Hobuste tähtpäev oli meil jüripäeval (tuntud Lõuna-Eestis), vt. Tampere, Kirde-Eesti, lk. 238.

[15] Zelenin, lk. 62.

[16] Vt. Eisen, Vändra Tõnn.

[17] Varonen, lk. 230.

[18] On arvatud, et haldjal on olnud umbes samakõlaline nimigi (Tõino vms.). — Palli, lk. 110.

kultusega. Seetõttu kujunes Antoniuse austamine siin väga populaarseks, nii et 1428. a. isegi kirikukonsiilium seda tõkestada otsustas.[19] Koduhaldja Tõnni austamise juures seapea olulist osa ei etendanud.

Tõnisepäeva kommetes on vähesel määral andmeid ka tuleviku ennustamise kohta (samuti kui küünla- ja vastlapäeval). Teateid on Viljandi- ja Saaremaalt. Ennustamisviisid on enam-vähem samad mis jõulu- ja nääriõhtul. Viimatimainitud tähtpäevadel moodustab see aga suure osa kombestikust.

PÄEVA NIMETUS JA PÜHITSEMINE

1. Talveharjapäev pidi olema tõnisepäeval, 17. jaanuaril.

Karuse.

2. Toniksepäeva peatakse onnetumaks päevaks. Laulusana ütleb:

«Tonis keige toura päeva,
Katri keige karja päeva.»

Jõelähtme.

3. Tõnisepäeva peetakse tõbede pärast, madisepäeva madude pärast.

Jüri.

4. Rahvas ütles ikka, et tõnisep[äev] on tõbepäev. Kui siis liha ei keedeta, seapea, siis ei lähe sead korda.

Peetri.

5. Tõnisepäeval tehti õlgedest mees ja torgati silmad läbi. Seda päeva peeti õnnetuks päevaks.

Jaani.

NIMEPÄEV

6. Inimene, kes tõnisepäe sündis, pandi Tõnis ikka nimeks. [— — —]

Kaarma.

---

[19] Vahemets, lk. 166.

7. Tõnisepäeval seoti kõik Tõnise-nimelised poisid ja mehed voodisse kinni.

Suure-Jaani.

8. Vanasti olnud see nal'lapruuk, kui tõnisepäeva homiku Tõnise-nimeline mees homiku raskesti maganud, siis seotud Tõnise jalad säärepaelaga kinni. Kui Tõnis üles ärganud, leidnud jalad kinni olevat, siis pidanud viina ostma ja siis saanud säärepaelad enesele.

Rapla.

KÜLASKÄIGUD, KOOSVIIBIMISED

9. Tõnisepäeva hommikul valmistati hääd toitu, kutsuti sugulased kokku ja siis läksid kõik lauta loomi söötma. Kõige alumine leib, mis jõulu- ja vana-aasta õhtul laual oli olnud, toodi aidast sisse ja söödi. Lõuneks keedeti pool seapead ja oasuppi.

Risti.

10. Tõnisepäeval ei ole tööd tehtud. Selleks päevaks olnud õlut tehtud ja söök olnud alati laua peal. Kui mõni külainimene tulnud, siis antud talle kohe süüa. Tänada pole söögi eest tohtinud.

Vändra.

11. Kui tõnnispäeväl naisterahvas külälises tule, sis saava sääl talul emmispõrsa, kui meisterahvas külalises tule, sis saava or'kpõrsa.

Otepää.

PRAASNIK

12. Tennüspäiv. Praasnik om tennüspääväl Petsere tagotseh külih, Padavaalitsah ja mõnõh viil. Tüüd tetäs külih, koh praasnikka olõ_i, kõkkõ pääle präädi-tamise. Präädităda_i selle, õt sis nakkavat tsiä ümbre käümä.

Setu.

13. [— — —] tennüspäävä tetäs tsia-praasnik ja kutsu-

tase vapa naaseh kokko. Sääl keedetäs tsiapäid ja andas viina. Sis lääväh tsiah kõrda.

Setu.

14. [— — —] Sel päeval peetakse praasnikuid Kulje vallas Kamenka, Meedova, Rositsa ja Selisa külades. Praasniku pidamine seisab selles, et kutsutakse kõik sugulased kaugelt ja ligidalt kokku ja süüakse, juuakse ja lõbutsetakse paar-kolm päeva.

Setu.

KÕRTSISKÄIMINE

15. Tõnisepäeval on mintud kõrtsi, joodud viina, et tervist kaitseda. Kõrtsi juures on mintud ühest reest teise juurde ja ikka üteldud: «Uuš, minu rekke!» Siis kasvavad hästi sellel aastal sead.

Karula.

16. Tõnisapääväl süiässe esimene siapiä puol ja mehed lähväd kõrtsi murravad talve sellä katti.

Kolga-Jaani.

OHVERDAMISED

17. Tinnüspääväl keedetäs tsiapää survutuste terriga. Puul süüdi är, tõnõ puul viidi ohvrikotussele ja ülti: «Pühä Tinnüs, hoia, varja tsigo!»

Põlva.

18. Tennüspäävä keedetäs tsiapää, tennüs om tsiapäiv. Mõnikõrd eiske pallõldas, õt pühä Tennüs hoias tsiko, ei lasõs näid kardokehe õga kapstehe.

Setu.

19. Himmasteh ol'l, mul vanaesä kõnõl, ohverdamah käüdü tennüspäävä aigu. Tsia puul pääd viidu. Os'po talu om sääl kottal. Ku sinna är panti kraam, sis es tohe' taade kaia'. Viidi anumatäüs uasupp — terä' ja tsia puulpääd. Mättä pääle viidü'. Peräst tulliva', otsiva' — tühä' nõu'. Mi esä ol'l nännü' ohvriasend, mätäst.

Põlva.

20. Tennüspäival viidi tennüssele tsiapää. Supi sisse panti terä' ja viidi pedäja ala. Üts ol'l vahtnu, et suur must pini ol'l ära söönü'. Naise lännuva hummoku vahtma, et Tennüs om ära söönu'. Partsih ol'l koskil üts suur pettai ja sinna viinüva.

Põlva.

21. Luja pedastik (Mammaste külas tee ääres, endise küla karjavainu ääres), noid ei tohi är lõigada üts kah. Na ommava niipallo vana ja ommava midägi nännüva. Inne ol'l tinnüsterä sinna viit.

Põlva.

22. Tennüspäivän Tennüssele viidi terri (herne- või oasupp). Tsiapää liha viidi ka, supi sees ol'l. Toda keegi es tiia, määne see Tennüs ol'l. Ütskõrd keaki ol'l nännü, et olnu õkva nagu Köstre lita, aga tuu ol'legi Köstre lita. Kel olli kauss tühi, sel ol'l miil hää, et Tennüs ärä võtnu. Küläkoera' sõiva' ära'. Tuu ol'l innembide, ei minu imä aal es viida. Imäimä tiidse kõnõlda. Põdramäele ol'l viidu, kivve pääle viidu.

Võnnu.

TÕNN, TÕNNIVAKK

23. Tõnisepäe oli vanal rahval suur püha, siis peeti pidu tõnnevaka juures. Tõnnevakka pandi igast uudsest, olgu toit ehk riie, mis aga tehti, sellest pandi osake tõnnevakka. Tõnisepäeval toodud see vakk tuppa ja peeti püha, seda austasid kõik. Ei tohtinud keegi tõnnevakale halva teha. [— — —]

Märjamaa.

24. Tõnisepäeval viidi alati Tõnnile moona. Kui sel päeval tõnnivaka unustasid, juhtus lähemal ajal midagi õnnetust.

Vändra.

25. Tõnisepäev. Tõnnivakk peetud aidas, kuhu kogutud küünlajuppe jm., Tõnni jaoks ka riidehilpe. [— — —] Tõnn, vilja ja karja õnnistaja jumal, teda austatud. See päev — talvearjapäev — keedeti ja söödi seapää poolt. [— — —]

Rannu.

PERETELLIMINE, MOKALAAT

26. Riidajas ja Kärstnas algas tõnisepäeval kõrtsis ka peretellimine järgmiseks suveks või aastaks, kuna tellitud [sulased-tüdrukud] ise ameti tulid alles jüripäeval. Räägiti, et mõnel pool, nagu Tarvastus, vanemal ajal olla alganud see küll alles küünlapäevaga. Tõnisepäevast alates käidi siis peretellimise pärast kõrtsis, mida üldiselt kutsuti mokalaadaks. Iga neljapäeva ja pühapäeva õhtuti ja käisid ka need edasi, kes olid juba kauba ära teinud. [— — —] Nimelt andis kaubategemisel peremees poisile ühe rubla ja tüdrukule 50 kop. käsirahaks, mida palga juurde ei arvatud ja mida enamiste kõrtsis maha joodi, kuhu peremees ka omalt poolt lisa tegi. Kui kaup ei olnud sobiv, võidi seda raha kolme päeva jooksul tagasi viia ehk saata, millega oli kaup katkestatud [— — —].

Helme.

27. Perelaade või mokalaade, üitskõrd olli selle kõrtsi man, tõnekõrt tõse kõrtsi man. Sääl juudi sel õhtul kõvaste ja kaubeldi, mokage sääl tööd tetti. Peremees kulutes en'de mokke, teendre kulutes en'de mokke. Sääl, kus minä kasvi, olli tõnisepäevän mokalaade. Panti obene ette, peremees, perenaene, tüdruku-poisi pääle, lätsive mokalaadele. Kodun olli pal'lu paremp kaupa tettä ku mokalaaden, sääl on laitjit ja kikke.

Helme.

28. Tinspäeväl lepiti peret orjaaigu. Rubla anti käeraha. Kui tagasi tahtis anda, pidid tõse käeraha manu andma, tõselda ei tohi.

Rõuge.

LAAT

29. Tõniselaat Pärnus olli üks kõige suurem laat. Ilmlikku kaupa, mis sääl kokku toodi: puukraami, obuselooki, reejalasi, rattavitsu, õllemutsusi, kõike olli nii ränka ja pailu. Alamehed ja rentnikud tegid, tõid müigil, korjasid rendiraha.

Häädemeeste.

PÕLLUNDUS

Sõnniku viimine põllule

30. Tõnispäiväl viiäs enne päevätõusu üts kuurma sõnnikut põllu pääle. Selle viijäle andas sis suurmaputru ja liha süvvä.

Võnnu.

31. Tõnissepäeva homikul viidud kolm viglatäit sõnnikut põllule, et siis tulevat kari tervelt ja ilma vigata välja metsa.

Tarvastu.

KARJANDUS

32. Tõniksepääval on talv pooleks, siis piab ka põhk pooleks olema. [— — —]

Rakvere.

33. Tõnisepäeval tõpratoit pooleks.

Otepää.

34. Tõnisepäeväl pidävet puul tõpre põhku alle oleme, sis saavat põhuge ilusti läbi.

Karksi.

35. Tõnisepää on pool talvet möödas, siis peab pool inimeste ja pool loomade toitu järel olema.

Türi.

36. Tõnissepäevass peab olema pool loomatoitu, küinlapäevass pool inimesetoitu.

Kodavere.

37. Tõnisepäväst om vanainimese arvanu puul tõprasüüki- ja küündlepäeväst puul inimesesüüki peab alal oleme.

Karksi

38. Tõnisepäe luõmõl tali süemisegä puõlõ arja piäl, küünläpäe inimestel.

Kihnu.

39. [— — —] Tinnispääväl piät jääma puol süötä elajäle, kats ossa hinele. [— — —]

Vastseliina.

40. Tõnissepäev lüiakse talve selg pooleks. Peab veel järele olema pool loomatoitu ja kaks jagu inimesetoidust.

Harju-Jaani.

41. Tõnisepäev on inimesele jaaguppä ja loomale jüribä. Siis süüakse seapääd, et odrad läheks korda.

Simuna.

Kariloomad

42. [— — —] Tõnisepäev mindud lauta, lastud loom pange (puukett) otsast lahti, pandud pang oma kaela, hüpatud ülespidi ja hüütud: «Tere, tõnisepäev!» Nii tehtud iga loomaga järgimööda. Arvatud, et Tõnn siis karja õnnistab, vastasel korral aga õnnetusi saadab. [— — —]

Rapla.

43. Tõnisepääval võtnud (Taevere v. Tammel) vanaste perenaene lüpsiku ja läinud lauta, pere järel ja söönud lüpsiku päält. [— — —]

Suure-Jaani.

44. Tõnisepääv lastakse loomi kõiki asju nuusutada, siis Tõnis õnnistab loomi.

Ambla.

45. Selleks päevaks olla ka üks väikene sai kütsetud, mida nõndasama karjane pidi ümber taluma ja õhtul elajatele jägama. See pidi nõiduse vastu kaitsma ja ka seda aitama, et elajad suvel ükstõise järge ja ühte radu käivad.

Kärla.

Lambad

46. Tõniksepäev ööse saand endsel aal ja ka veel nüüdki teise pere lammastel pead paljaks niidetud. Ja see niitja on need villad oma põues kand, siis ei ole saksa viha selle inimese peale hakand.

Kose.

47. Lammaste villa vähenemiseks teise inimesel käiakse jaanuarikuul tõnnissepääva ümber kas enne tõnnissepääva see ööst või tõnnissepääva ööst või peale tõnnissepääva ööst võeras laudas, seal, kus villu tahetakse vähendada, lambaid niitmas. Niitmine sünnib üksnes lamba pea ümbert ja ka vahest persse pealt. Selle vastu aitab see, et lambale, kui niiduaeg on, kõige esite rist pea peale saab lõigatud, siis ei pea saama kunstiga villu vähendada.

Risti.

Sead

48. Tõnisepäeval peab sigu heaste söötma. Tõnisepäeval olla sigade õnnistus.

Märjamaa.

Sigadele näidatakse päikest

49. Tennüspäiv nägi tsiga päävä taivahe är.

Räpina.

50. Tõnnisepäevä aegu näedätäs tsiale päivä. Sis päiv pastap kõrgembast ja ommava joba pikembä päeva. (Öeldakse:) nüit näep päivä, tsiale näedätäs kah päivä.

Kambja.

51. Tõnnispäival peap karjapoiss tsikkule päiva näitama, sis magavet tsia suvel pallu.

Kanepi.

52. [— — —] Tsiga pidavet ka edimäst kõrd päiva nägema, sis võetu tsiga kinni, tõstetu üles molli otsa, et tsiga tõeste pidinu päiva näkema.

Otepää.

53. Tennüspäiv. [— — —] immistsiga viidü riida päälе päävä paistõlõ, et järgmisel aastal põrssa häste õnnistusõ.

Kanepi.

54. Tennüspääval keededäs tsiapää puul ja nõstetas eloh tsiga puuriida otsa. Täh[endab] hääd vilärikast aastat.

Põlva.

55. Kui tsiga sel päeval taevasse päikese ära näeb, siis saavat head rüad, kui niigi palju aega päikest näeb, et mustlane hobuse sälga võib karata, siis ka lähevat rüad korda, on aga koguniste pilvine, siis minevat rüapõld hukka.

Räpina.

56. Ku tennüspäiv tsiga riida otsast päiva näe, sis tule illos kevade.

Võnnu.

57. 17. jaanuaril, tõnisepäeväl, antavet sigadele võti kätte, s. o. tõnisepäevast saandik piav sia esi süvvä otsme.

Karksi.

Kanad

58. Tõnisepäeval pannakse kanad õlevõru seest sööma, siis munevad nad kõigel aastal ühte pesasse.

Torma.

TOITLUS

59. Tõnisepäev on talveharjapäev, siis peab veel inimestel ja loomadel pool toitu alles olema.

Simuna.

60. Tõnisepäeval pidi iki oleme puul tõprasüüki ja puul inemesesüüki alle, olevet ju sis puul talvet müüdä.

Karksi.

Leib

61. Tõnisepäebal tehasse leiva, siis leiv sui ää ei allita.

Mihkli.

62. Tõnisepäevaks tehti kõigest põlluviljadest tehtud jahust kakk, küpsetati ahjus ära ja murti katki. Sellest

visati muist ahju, muist visati uksest välja ja öeldi: «Kurat võtku Tõnni ja tema anni!» Siis Tõnn ei saa viljakasvu segada ega muud kahju teha.

Märjamaa.

63. [— — —] Sel pääval olnd saialeiba ja õlut.

Suure-Jaani.

Seapea

64. Tõnisepäevas keedeti pool seapead. Tõnisepäev loeti kesktalve ajaks.

Karuse.

65. Tõnisepäeval söödi seapead ehk eriti seakõrva.

Äksi.

66. Tõnisapääval kiedetakse pool siapiad ära, siis kasvavad suured siad.

Suure-Jaani.

67. Tõnissapääval piab siapää poolt sööma ja luu sialauda pääle viskama, sõs om sigade õnn ää.

Tarvastu.

68. Tõnisepääval viidi ka nagu vastlapäävalgi seapealuud põllale, et sead põllal seisaksid.

Karja.

69. Tennüspäiv keedete tsiapääd, et röil saasse terävä' terä'.

Räpina.

70. Tõnnispäävä süvväs iks tsiakõrva, siss saava tuu aasta jämme ja puhta kesvä. [— — —]

Urvaste.

71. Tõnisepäival keedeti seapead oma perele, sead pidid hästi kasvama.

Kihelkonna.

72. Tõnisepäeval keedeti pool seapääd.

Noarootsi.

73. Tõnnisepäiv keedeti tsiapääd, tetti terärooga. Es ole veskit, puust uhmre sehen tambiti. Niistedi likes, vahest puhastedi, ku sõkel maaha läts.

Põlva.

74. [Tennispäival] keedeti tsiapää ja terri surbüti, et sõss kasusõ' hüä vil'ä. Olt ka tetti. Minti tõõsõ talo poolõ. Anti süvvä lihha ja terri ja olt. Kutsuti, et tul me poolõ, maidsa me olt ka'.

Setu.

75. Tõnnissepääva õhtas keedetasse siapia pool paksu kapsastega, sellepärast üteldasse teda sianäu pühaks.

Kursi.

Seajalad

76. Tõnisepäeval süüakse seajalgu ja oasuppi.

Tartu.

77. Tõnisepäeval vanad inimesed keetsid seajalgu ja ernesuppi.

Karja.

78. Tõnisepäeval pidi seasaba sööma, sest muidu ei oleks kasvanud häid ja suuri otre.

Pärnu.

79. [———] Ku tinnispäävä terä üle keese, sis saa vihmanõ ilm sita vitä, s. t. sõnnikut vidada.

Põlva.

KÄSITÖÖ

Linade sugemine

80. Kui tõnisepäeval linnu suit, sis kasvavad sirged sead.

Vastseliina.

81. Linnu hoiti kõ tuust pääväst suki, et tsia läävä' kõrda. Meeksist üts naane selet', et meil ennembüisi peeti

tennispäivä pühäst. Olt tetti. Naksi noorõmba ütlemä, et olt no' tetä. Naatas enämb tegemä, jäi' tsia' sõgõhõst.

Setu.

Ketramine

82. Kui tõnisepäeval lõnga kedrata, läheb sial pää ümber.

Hargla.

83. Tinispäävä präädidedä‿i, siss nakkas tsiga ümbre kääma, saa sääne tõbi.

Setu.

84. Tennispääväl tohe‿i präätä, et tsia soolikit keerutat. [— — —]

Setu.

85. Tõnisep[äeval] ei tohtind kedrata, et sea sooli kokku ei ketraks, sest see on seapüha.

Koeru.

86. Tinnuspäival [— — —] ei kedratud mitte, et siad suvel väega joosikud saavad.

Hargla.

87. Tõniksepäev peidetud vokid ja kedrevarred riiete alla ära, siis pole suvel hunti karta olnud. [— — —]

Kadrina.

Nõelumine

88. Tõnnissepäeval (tõura- ehk seaninapäeval) ei tohi nõeluda, siis ei jäta siga aiaauku kuhugi.

Torma.

89. Kui tõnnissepäev õmmeldakse, siis jäävad siad pimedaks või lähvad hulluks.

Tartu-Maarja.

Paelte keerutamine

90. Tõnisepäeval ei tohi muud teha kui paela keerutada, see siduda sea jalad kinni, et nad suvel pahuraks ei läheks.

Kolga-Jaani.

Võrgukudumine

91. Matsapäeval ja tõnisepäeval ei kujuta ega parandata võrke, sest need ei püüa.

Hanila.

92. Tõnisepäe õhtu peremees pani sulase võrku kuduma ja poolt seapead põle keetu. Sulane kudun: «Võrgusilm siuh, siapia niuh, läbi aja viuh,» et siga läheb pahuras.

Tõstamaa.

93. Kes tõnisepäeval võrku koob, selle võrgu kisub siga katki. Tõnisepäeval tulevad rehepuud õue vedada.

Reigi.

LOOMAD

Karu

94. Tonissepääval keerab karu teisele küllele.

Haljala.

95. Tõnisepäe karu pöörab teist külge ja hakkab teist käppa imema.

Märjamaa.

Hüljes

96. Tõnisepäeval sünnib esimene hülgepoeg merre.

Pühalepa.

Kalad

97. Kes kalamehe ollive, sõs võtivä tõnisepäevän lutsu emä väl'lä august. Esä selet, et sõs olevet lutsu kudu juba läbi. Märdipäeväl panti mõrra sissi ja akati lutsu püüdmä. Tõnispäevän lõppes see püüdmine.

Tarvastu.

98. Lutsud koevad tõnissapäeva aeg ja lähväd siis mõrdä.

Viljandi.

Putukad

99. Tõnisepäevast tuleb putukatele ing sisse.

Rapla.

ILMASTIK

100. Tõnisepäevast öeldi, et tuline kibi olla vee sisse visatud, kõik vesi pidi olema soem. Jää pidi sest saadik nõrgemaks ja apramaks minema. Mo vanemad ja teesed rääkisid. Ma olin kümnekonna-aastane, kui seda kuulin.

Kullamaa.

101. [— — —] Tõnisepäev loeti kesktalve ajaks.

Karuse.

102. Tõnisepäev on talve-ari.

Kursi.

103. Tõnisepäeval läks talve selg katki.

Iisaku.

104. Tõnisepäeva ööl pidada vali pauk väljas (õues) käima tähenduseks, et talv pooleks on löödud.

Ambla.

105. Tõnisepääval läheb külma süda lõhki — pool talvet on mööda.

Narva.

106. Tõnisepäe on veel pool lund taevas.

Häädemeeste.

Kevademärgid

107. Tõnisepäevast läheb iga päe kukesamm kevade poole.

Kullamaa.

108. Tinnispäävä nakasõ jo ilma keväjä poolõ minema, sis nakas jo tsiga kõrva paistma päävä käeh.

Vastseliina.

109. Pääle tõnisepäeva hakkab päike juba riiet pleekima.

Otepää.

110.

Kui ei tõlmä tõnüksellä,
küll siis külmäb küündelällä.
Kui ei külmä küündilällä,
küll siis maksab matjuksella.
Kui ei maksa matjuksella,
küll siis maksab maarja'alla.
Kui ei maksa maarja'alla,
küll siis jürgini jüdistäb.

Kuusalu.

111. Mida tõnis tõutab, seda madis tautab.

Harjumaa.

Päikesepaiste

112. Kui tõniksepää nii kaua pääva paistab, et obuse sel'ga võib üpata, siis tuleb ilus suvi.

Ambla.

113. Kui tõnisepäe päe on pilves, siis tuleb vihmane sui. Kui päikest on nii palju, et saad ratsahobuse selga üpata, siis tuleb ilus sui.

Märjamaa.

114. Kui tõnisepäeval nii paelu päikest on, et mees ovuse selga saab üpata, siis tuleb ea viljakasu aeg.

Lihula.

115. Kui tõnisepäeval nii palju päeva paistab, et mees hobuse selga võib hüpata, siis saab suvel haljast heina. Kui ei ole päevapaistet, siis tulla vihmane suve.

Väike-Maarja.

116. Kui tõnisepäeval päike paistab, saab hea heinaaeg.

Rannu.

117. Kui tõnisepäeval paistab nii palju päikest, et mees saab hobuse selga hüpata, siis kasvab sel aastal hea rukis.

Paide.

118. Ku tennüspääväl päivä näütäs, siss saava' suvõl terävä' rööh.

Setu.

119. Kui tõnisepäev on nii palju päeva, et mees saab karata obuse selga, siis saab ikka keeduvilja.

Kursi.

120. Tõnisepää oli meeste püha. Kui siis ilus selge ilm oli, siis mehed olid terve aasta terved, oli aga vihmane, siis mehed olid tõbised.

Lääne-Nigula.

121. Kui tõnisepäeval paistab nii pallu pääva, et mees saab obuse selga, siis on ta (s. t. mees) terve. — Tõnisepääval keedeti pool siapiad.

Noarootsi.

122. Tõnisepäev — kui nii palju pääva paistis, et ratsamees võib obuse seljast maha karata [— — —], siis pidi terve aasta otsa olema inimesed terved, kui mitte üks tera ei paista, siis väga kurb aasta.

Muhu.

S a d u

123. Tõnisepäev — kui omiku pidi sadama, lapsed surid, kui keskpäeval — keskealised, õhta — vanad inimesed surid.

Anseküla.

124. Kui tõnisepäeval sajab, tuleb tõbine aasta.

Mustjala.

125. Tõnisepää sajab loomadele tõbe, tahe ilmaga on loomad sui terved.

Reigi.

Tuisk, sadu

126. Kui tõnisepää pääva läbi tuiskab, on mehed aasta otsa joonud, aga kui päike paistab, siis on targad.

Lääne-Nigula.

127. Kui tõnisepäeval peenikest lund sajab, tuleb hää marja-aasta.

Anna.

128. Kui tõnissepäe tuiskab, siis on ia vil'la-aasta, aga ka söödikid on pal'lu.

Kursi.

129. Kui tõnisepääval ühte reeroopagi lund sadab ehk tuiskab, siis ikka leiba saab, kui sugugi ei sada ehk tuiska, siis tuleb vaene vilja-aasta.

Torma.

Tuul

130. Kui tõnisepäeval tuul põhjast on, siis olla kõik järgmine aasta vilu ja külm ning tuul seistä enamiste põhja pool.

Kuusalu.

Sula

131. Tõnisepää. Selleaegne sula rikub rukkid.

Põltsamaa.

TULEVIKU ENNUSTAMINE

132. Tõnisepäeva õhtu pidid tüdrukud ästi palju soolast sööma. Tõnis pidi neile tulema juua andma. See pidi tulevane olema. Seda tegime Helmes.

Helme.

133. Tõnisepäeva öösel pannakse vann veega sängi alla ja tehakse pulgest sild peale, ja kui see paneja sängis magades unes sealt sillast üle läheb, siis saab see aasta

mehele, aga kui üle läheb ja mäda sisse jäeb, siis jäeb see inimene põdema elus aeas.

Suure-Jaani.

1. Tõnisepäev — taliharjapäev. RKM II 254, 109 (3) Kse — S. Lätt. Lääne- ja Saaremaal üldine, üksikuid teateid ka mujalt.
2. Tõnisepäev — koduloomadepäev. H III 3,48 (5) Jõe — H. Neumann. Tõnise kui karja kaitsja kohta on teateid mitmelt poolt. Tõnisepäeval toimuvad mitmed maagilised toimingud laudas. Toura — karilooma, tõpra. Kadripäev on lammaste püha.
3.—4. Tõnisepäev — tõvedepäev. 3. H II 58, 190 (16) Jür — J. Saalverk. 4. E, Stk 27, 78 (17) Pee — A. Kõrv. Tõnisepäeva ilmaennäku järgi katsuti inimeste (eriti meeste) tervist ennustada. Päikesepaistel oli hea enne.
5. Õlgedest kuju. RKM II 55, 315 (11) Jaa — O. Jõgever. Ainuke teade. Õlgedest kujusid tehti vastlapäeval (vt. kadaajamine), tuhkapäeval (tuhkapoiss), harva jõulu- ja nääripühadel.
6. Nimepäev. ERA II 289, 290 (34) Kaarma — A. Toomessalu. Paar teadet Kaa, Hel. Esineb ka teistel tähtpäevadel.
7.—8. Nimepäev. Tõnise-nimelisel seotakse jalad. 7. ERA II 96, 389 (8) SJn — O. Särg. 8. E 74591 (19) Rap — J. Uustalu. Üksikuid teateid SJn, Rap, Kei, Vlj. Esineb ka teistel isikunimedega tähtpäevadel.
9. Jõululeib jagatakse loomadele. E, StK 29, 72 (3) Ris — M. Soosaar. Ainuke teade. Jõululeib jagatakse loomadele enamasti karja väljalaskmisel, kuid ka vastla- ja tuhkapäeval.
10. Toit on kogu aeg laual. H II 58, 515 (2) Vän — E. Tetsmann. Üksikuid teateid Lääne-Eestist (Rap, Vän, Mär), seotud Tõnni-kultusega. Tänada ei tohi, vandumine on meelepärane — Tõnn segunenud kuradiga. Tavaliselt oli jõulu- ja näärioõl laud kogu aeg kaetud.
11. Naiste külaskäik keelatud. H III 26, 191/2 (32) Ote — J. Silde. Ainuke teade. Naiste külaskäik (esimene külaline) on paljudel tähtpäevadel keelatud, eriti madise- ja tuhkapäeval.
12.—14. Praasnikud tõnisepäeval. 12. ERA II 175, 328 (2) Se — A. Tubli. 13. ERA II 204, 151 (1) Se — A. ja M. Reinola; 14. ERA II 174, 549 (1) Se — V. Savala. Praasnikuid peeti tõnisepäeval Satseri ja Järvesuu vallas. Kõik tekstid esitatud.
15. Kõrtsiskäimine, tervisejoomine. ERA I 5, 582 (28) Krl — A. Verlis. — Vt. tõnisepäeva ilm. Tervisepuna joomine küünla- ja maarjapäeval kombeks.
16. Talve «selja murdmine» kõrtsis. H III 7, 749 (4) KJn — M. Kaur. Vähesed teated Kad, KJn. Vt. ilmaended: tõnisepäeval murtakse talve selgroog — piltlik väljendus külma võimu murdumise kohta.

17.—22. Ohverdamised Tinnüsele, loitsimised. 17. H II 45, 176 (3) Plv — J. Pähn. Survutuste terriga — uhmris tambitud odrakruupidega; kardokehe — kartulatesse, kartulipõllule. 18. ERA II 151, 606 (6) Se — P. Evik. 19. RKM II 208, 69/70 (7) Plv — E. Tampere. 20. RKM II 212, 207/8 (1) Plv — L. Briedis. 21. RKM II 209, 128 (11) Plv — S. Lätt. 22. RKM II 213, 210/1 (6) Võn — O. Kõiva. Seapea ohverdamise kohta on andmeid Kagu-Eestist (Võ, Se, Lõ-Ta). F. J. Wiedemann (AIÄLE) toob pika palvuse, loitsimise, mida loeti seatapmisel (tõnisepäevaks). Loitsimise kohta seatapmise juures rohkem andmeid ei ole. Ohvrianni viimise juures lausutud ütlemised olid lühikesed loitsimised.

23.—25. Tõnn — tõnnivakk. 23. ERA II 148, 114 (1) Mär — E. Poom. 24. ERA II 138, 37 (48) Vän — A. Õunapuu. 25. ERA II 274, 549 (1) Ran — E. Kärp. Tõnni kui koduhaldja traditsioon tuntud Lääne-Eestis, eriti Vändra ja Tori ümbruses.

26.—28. Peretellimine, mokalaat. 26. ERA II 303, 517/8 Hel — H. Martin. 27. AES Hel — S. Tanning. 28. RKM II 64, 184 (25) Rõu — S. Lätt. Teenistuslepinguid sõlmiti tõnisepäeval harva. Mokalaata — kõrtsis peretellimist — tuntakse Mulgimaal, kohati Võru- ja Läänemaal. Peretellimine algas enamasti küünlapäevast.

29. Tõniselaat. RKM II 58, 291 (40) Hää — M. Mäesalu. Tõniselaata peeti mitmel pool. Õllemuts — õlleankur, -pütt.

30.—31. Sõnniku viimine põllule. 30. H II 29, 636 (9) Vän — J. Suits. Suurmaputru — tanguputru. 31. H III 21, 469 (10) Trv — J. Sirul. Üksikteateid Lõuna-Eestist. Vastlapäeval on komme rohkem tuntud.

32.—34. Tõnisepäeval loomatoit pooleks. 32. E 8279 (175) Rak — J. Lilienbach. 33. E 78546 (2) Ote — A. Miks. Umbes 50 teadet. 34. H II 23, 345 (3) Krk — J. Hünerson. Pea kogu maal tuntud (välja arvatud Saare-, Hiiu-, Muhumaa).

35. E 64581 (9) Tür — R. Viidalepp.

36.—38. Tõnisepäevast pool loomatoitu, küünlapäevast pool inimesetoitu. 36. ERA II 266, 452 (37) Kod — A. Univere. 37. RKM II 87, 527 (69) Krk — E. Tampere. 38. ERA II 295, 92/3 (7) Khn — T. Saar. Paarkümmend teadet peamiselt Lõuna-Eestist.

39.—40. Loomatoidust pool, inimesetoidust kaks osa (järel). 39. H II 3, 523 (7) Vas — H. Prants. 40. H II 15, 769 (22) HJn — H. Tiedermann. Kümmekond teadet maa eri paikadest.

41. Tõnisepäev on inimesele jaagupipäev, loomale jüripäev. ERA II 12, 479 (83) Sim — R. Viidalepp. Ainuke teade. Jaagupipäevast saab uudseleiba, jüripäeval aetakse kari välja.

42. Looma lõõg inimesele kaela. E, Stk 11, 67 (2) Rap — L. Pärt. Maagiline toiming karjaõnne manamiseks. Pang — puust kett. Paar üleskirjutust.

43. Laudas söömine. H II 26, 364 (38) SJn — T. Köstner. Laudas söömist esineb ka teistel tähtpäevadel, näit. kadripäeval.

44. Loomadele antakse nõusid nuusutada E 15125 (51) Amb — J. Ekemann. Paar teadet. Kad, Amb.

45. Kakk jagatakse kariloomadele nõiduse vastu. H II 18, 753 (1) Käi — J. Mändmets. Üksikteade. Mitmesuguste

leibade (ka jõululeiva) jagamine loomadele toimus eriti karja väljalaskmisel. Vt. vastlapäev, tuhkapäev.

46.—47. Võõra lamba niitmine salaja. 46. E 36227/8 (33) Kos — T. Viedemann. Paar teadet Ris, Kos. Tuntud veel madisepäeval. 47 EKS 4° 5, 699 (2) Ris — J. Truusmann.

48. Tõnisepäev — sigade õnnistus. RKM II 58, 39 (14) Mär — E. Poom. Tõnisepäev sigadepühana tuntud peamiselt Lõuna- ja Lääne-Eestis.

49.—53. Sigadele näidatakse päikest. 49. ERA II 257, 295 (14) Räp — P. Voolaine. 50. AES Kam — A. Tamm. 51. H II 51, 366 (2) Kan — C. Lipping. 52. H III 22, 20 (5) Ote — J. Silde. 53. H II 52, 31 (4) Kan — J. Väggi. Üle 10 teate. Lõuna-Tartumaal, osalt ka Võrumaal tuntud. Üksikteated Rap, SJn.

54.—56. Sigadele näidatakse päikest — hea viljakasv, hea rukkisaak, ilus kevade. 54. H III 15, 417/8 (21) Plv — J. Tobre. 55. H II 32, 610/1 (42) Räp — J. Poolakess. 56. ERA II 35, 286 (52) Võn — R. Viidebaum. Kümmekond teadet Võ, Põ-Ta, SJn.

57. Sigadele antakse võti. H II 23, 345 (2) Krk — J. Hünerson. Üksikteated Vän, Krk. Laialt levinud traditsioon maarjapäeval.

58. Kanadele antakse võru seest süüa. H II 50, 367 (18) Trm — E. J. Õunapuu. Vähesed teated Trv, Trm, Kan. Esineb ka madisepäeval.

59.—60. Inimesetoit pooleks. 59. ERA II 13, 82 (90) Sim — R. Viidebaum. 60. RKM II 96, 113 (22) Krk — V. Jürken. Paarkümmend üleskirjutust. Andmed puuduvad saartelt.

61. Leiva küpsetamine. ERA II 16, 156 (7) Mih — H. Tampere. Paar teadet. Vastlapäeval laiemalt tuntud komme.

62. Leivakakk Tõnnile. RKM II 66, 174 (15) Märk — E. Poom. Ohvriand Tõnnile. Tõnn on siin segunenud kristliku kuradiga.

63. Saia söömine ja õlle joomine. H II 26, 364 (38) SJn — T. Köstner. Ainus teade.

64.—68. Seapea söömine. 64. ERA II 56, 240/1 (3) Kse — H. Tampere. 65. ERA II 186, 88 (105 a) Äks — J. Johanson. 66. H II 26, 360 (12) SJn — T. Köstner. 67. H I 3, 360 (2a) Trv — H. Kosesson. 68. ERA II 294, 68 (126) Krj — K. Lepp.

69.—70. Seapea söömine — terane vili. 69. ERA II 257, 304 (8) Räp — P. Voolaine. 70. RKM II 29, 37 (17) Urv — E. Siil. Paar teadet.

71. Seapea söömine — hea sigadeõnn. RKM II 73, 509 (169) Khk — O. Jõgever. Üle 10 teate mitmest paigast (Vlj, Sa, Koe).

72. Seapea söömine. E 60298 (21) Noa — P. Ariste. Rootslastel on tõnisepäev vähe tuntud. Seapea süüakse seal jõulu ajal. Noarootsis eestlaste mõju.

73.—75. Seapea söömine, «teräroog». 73. RKM II 209, 162 (13) Plv — S. Lätt. 74. ERA II 194, 410 (14) Se — E. Kirss. Teräroog — uhmris tambitud kruupidest ja seapeast keedetud supp. 75. H II 50, 14 (6) Ksi — J. Pruuli. Seapea

söömine tõnisepäeval on laialt levinud komme. Kitsamal alal Põhja-Eestis süüakse seapead jõulu ajal.

76.—77. Seajalgade söömine. 76. ERA II 11, 497 (51) Trt — M. Pohka. 77 RKM II 87, 168 (13) Krj — O. Kõiva. Kümmekond teadet Sa, Mulgim. Osalt segiminek vastlakommetega.

78. Seasaba. E 65624 (9) Pär — A. Illi. Väheseid teateid mitmelt poolt (Pä, Ta, Vl). Seasaba söödi enamasti odrakülvi ajal.

79. Tõnisepäeva supp keeb üle. H II 3, 523 (7) Plv — H. Prants. Ainuke teade.

80.—81. Linade sugemine — siledad sead. 80. H III 28, 807 (31) Vas — J. Tint. 81. ERA II 194, 411 (14b) Se — E. Kirss; sõgõhõst — pimedaks. Ligi 10 teadet. Tuntud Se, Plv, Vas.

82.—85. Kedrata ei tohi — sigadel hakkab pea ringi käima, soolikad lähevad keerdu. 82. E, StK 9, 239 (17) Har — P. Voolaine. 83. ERA II 278, 528 (3) Se — M. Linna. Präädidedä i — ei kedrata. 84. ERA II 194, 410/1 (14 a) Se — E. Kirss 1938. 85. E, StK 27, 17 (2) Koe — A. Kõrv. Vähesed teated peamiselt Setust (1 Koe).

86. Kedrata ei tohi — jooksikud sead. H IV 3, 935 (6) Har — J. Rebbane. Vähesed teated Tõs, KJn, Har.

87. Ketramine keelatud — näeb suvel hunti. E 38250 (5) Kad — A. Leemann. Paar teadet Kad, Kos.

88.—89. Nõelumine — sead pahurad. 88. H II 59, 665 (21) Trm — E. J. Õunapuu. 89. H III 9, 450 (109) TMr — M. ja L. Tiidur. Vähesed teated Ta.

90. Paelte keerutamine — sead ei jookse ringi. E 44157/8 (1) KJn — J. Prooses. Paar teadet KJn, Lih.

91.—93. Võrgu kudumine keelatud — siga lõhub võrgu. 91. ERA II 139, 380 (54) Han — L. Uusküla. Vähesed teated Hää, Han, Rei, Tõs. 92. ERA II 306, 407 (3) Tõs — T. Saar. 93. EKSc 148 (3) Rei — G. Lauri. Paar teadet. Ka liivlastel on võrgukudumine samal põhjusel keelatud.

94.—95. Karu pöörab teise külje 94. E 9569 (17) Hlj — D. Pruhl. 95. ERA II 148, 114 (1 a) Mär — E. Poom. Umbes 15 teadet. Levinud Põhja-Eestis (Vi, Ha, Lä), Mulgim.

96. Sünnib esimene hülgepoeg. H II 41, 197 (2) Phl — G. Tikerpuu (1888). Ainuke teade.

97. Lutsu emapäev. RKM II 142, 130/1 (4) Trv — E. Tampere. Paar teadet Trv.

98. Lutsud koevad. H III 28, 138 (64) Vil — J. Täht. Tuntud Hls, Krk, Vil. Vähesed teated.

99. Putukad tulevad hinge. ERA II 283, 269 (29 b) Rap — E. Poom. Ainuke teade. Tõenäoliselt madisepäeva analoogia.

100. Tuline kivi visatakse vette. ERA II 251, 199 (55) Kul — V. Eenveer (1938). Ainuke teade. Kevadtalve tähtpäevadel rohkem levinud.

101.—102. Talve keskpaik, talve hari. 101. ERA II 56, 240/1 (9) Kse — H. Tampere. 102. E, StK 34, 41 (7) Ksi — P. Ariste. Tõnisepäeva nimetatakse taliharjapäevaks Läänemaal, Põhja-Tartumaal, harvem mujal.

103.—104. Tõnisepäeval murtakse talve selg katki. 103. RKM II 142, 399 (8) Iis — E. Maasik. 104. H III 17, 1050 (22) Amb — J. Tannenthal. Umbes 30 teadet. Levinud Vi, Ha, Põ-Ta. Üksikteateid veel Hää, Käi, Amb.

105. Tõnisepäeval läheb külma süda lõhki. E 31392 (59) Narva — J. Sirdnak. Paar teadet. Küünlapäeval rohkem tuntud.

106. Pool lund taevas. ERA II 60, 501 (16) Hää — M. Martinson. Paar teadet. Peamiselt madisepäevaga seotud.

107. Päev pikeneb. ERA II 291, 209 (64) Kul — V. Eenveer. Ainuke teade.

108. Siga hakkab kõrva paistma. H II 3, 523 (7) Vas — H. Prants. Paar teadet Vas, Ote, San.

109. Päike hakkab riiet pleegitama. E 78549 (20) Ote — A. Miks. Ainuke teade.

110. «Kui ei tõlmä tõnüksellä...» E 43948 (2) Kuu — J. Mikiver. Soomes ka niisuguse algusvärsiga rahvalaul (Hautala, lk. 50).

111. Mida tõnis tõutab. EKS 37, 21 (26) Ha — H. Kanketer. Tautab — taotleb, püüdleb.

112.—119. Päikesepaiste — ilus kevad, suvi, hea heinaaeg, hea viljakasvuaeg. 112. H II 14, 237 (39) Amb — J. Ney. 113. KKI 9, 264/5 Mär — V. Kukk. 114. ERA II 56, 300 (24) Lih — H. Tampere. 115. H II 38, 583 (22) VMr — C. Mastberg. 116. ERA II 271, 288 (395) Ran — L. Kallas. 117. E, StK 40, 253 (6) Pai — R. Viidalepp. 118. ERA II 252, 175 (10) Se — V. Aalik. 119. E, StK 34, 176 (10) Ksi — P. Berg. Andmeid pea kogu maalt. Saaremaalt vähe.

120.—122. Päikesepaiste — mehed terved. 120. ERA II 159, 741/2 (33) LNg — E. Ennist (1937). 121. E 60447 (19) Noa — P. Berg. 122. ERA II 191, 520/1 (215) Muh — M. Viidalepp. Tuntud peamiselt Lä, Muh. Vt. tuisk, kõrtsiskäik (tervisejoomine).

123.—125. Sadu — inimesed ja loomad tõbised. 123. ERA II 158, 59 (9) Ans — A. Ahurand. 124. E 84016 (73) Mus — K. Taev. 125. H II 41, 228 (11) Rei — G. Tikerpuu. Vähesed teated Sa, Hiiu. Tõnisepäeva ja ka jaanuarikuud peetakse tõbede ajaks.

126. Tuisk — mehed purjus. ERA II 188, 250 (91) LNg — E. Ennist (1938). Tuisu kohta ainuke teade.

127.—129. Tuisk, sadu — hea vilja-aasta. 127. RKM II 68, 242 (31) Ann — O. Niinemägi. 128. E, StK 34, 244 (17) Ksi — P. Berg. 129. H II 7, 715 (3) Jõh — D. Timotheus. Üksikud teated mitmest paigast.

130. Tuul põhjast — vilu aasta. H II 40, 423 (10) Kuu — J. Ploompuu. Ainuke teade.

131. Sula — rikub rukkid. H III 7, 465 (2) Plt — T. Sander. Paar teadet Plt, JJn.

132.—133. Tuleviku ennustamine. 132. RKM II 157, 196 (12) Hel — E. Tampere (1963). 133. H III 14, 589/90 (5) SJn — A. Oksenberg. Väheseid teateid mitmest paigast. Ennustusviisid sarnased jõulu- ja näärikommetele, näit. kingaviskamine, kondid koera ja terad kuke ette valida, kelle kondi valib — abiellub sel aastal.

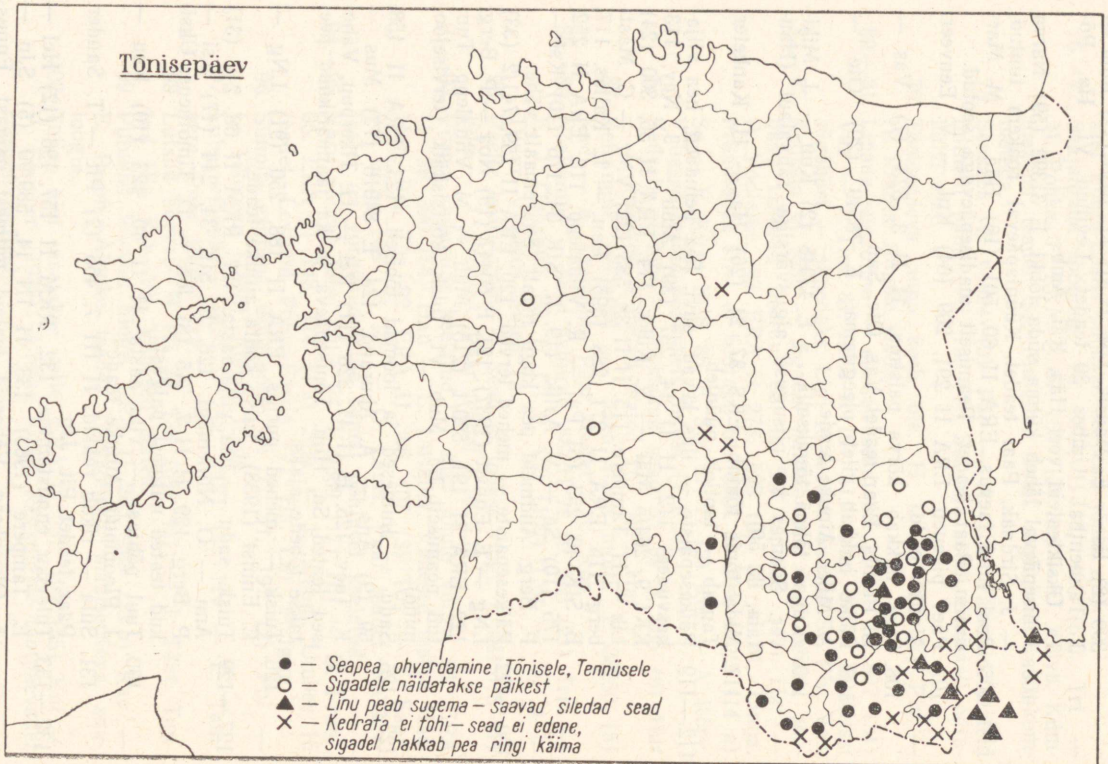
Tõnisepäev
● — Seapea ohverdamine Tõnisele, Tennüsele
○ — Sigadele näidatakse päikest
▲ — Linu peab sugema — saavad siledad sead
× — Kedrata ei tohi — sead ei edene,
sigadel hakkab pea ringi käima

Paavlipäev (25. I)

Paavlipäev [1] on eestlaste rahvakalendris tuntud saartel ja mõnes paigas Läänemaal (Noa) ning Harjumaal (Ris, HMd). Paar juhuslikku teadet on ka mujalt (Hel, Trm). Üleskirjutusi nimetatud päeva kohta on ainult mõniküm-mend. Nagu tõnise- ja küünlapäev mandril, nii märgib paavlipäev saartel talve keskpaika ja poolitab talvised toiduvarud.[2] Ka ilmaended ei erine oluliselt teistest süda-talvepäevadest: päikesepaiste ennustab head suve, rik-kalikku viljasaaki ja head heinaaega. Sajuse ilma järgi kardeti haigusi ja surma (Noa).[3] Ka kevade lähenemise märgid ilmuvad paavlipäevast: kõrred hakkavad lund vih-kama jm.

Paavlipäeva töökeelud on enamasti suunatud putukate hävitamisele ja tõrjele. Selles osas on päeval sarnasus (või segiminek) madisepäevaga. Sakslastel ja meie põhja-naabritel soomlastel ning rootslastel on paavlipäev üks tähtsamaid talve poolitajaid. Venelastel on paavlipäev tundmata.

1. Paavlipää oli taliarjapää, siis oli tali pooleks.

Karja.

2. Paavlipäeval öeldi, et tali on pooleks. Pool põhku pidi veel alles olema.

Karja.

3. Paavlepää peab peremehe toiduvara loomade ja ini-meste jäuks pooleks saama.

Pühalepa.

---

[1] Pauluse (Saulusest) usklikuks muutumise mälestuspäev, nime-tatud ka Paavli ümberpööramise päevaks.

[2] Sakslastel — Halbwintertag. (Hndwb. VI, vg. 1463), soomlas-tel — Paavli puoli talvea (H a u t a l a, lk. 40). Ka rootslastel on paavlipäeva kombed rikkalikud.

[3] Udune paavlipäev ennustab ka Lääne-Euroopa rahvastel surma. Hndwb. VI, vg. 1464.

4. Niisama ka paavlipäeval on söögiks hapud kaapsad seapeaga.

Jämaja.

5. Paable- ja tõnisepä vellast tööd, kõik, mis naesterahvad lambavillast tegid, ei tehtod.

Risti.

6. Kuhu paavlipäeval pühkmed viiakse, sääl olla suvel palju ussisi.

Anseküla.

7. Paavlipäev pidi olema hülge poegimise peev, et siis hülged poegivad, sedasi reekisid vanad mehed.

Käina.

8. Paavlepääv huss pöörab pesas teise külje.

Pühalepa.

ILMASTIK

9. Paavli ümb[erpööramise] päävast hakkavad kõik heinakõrred, rohi ja maa lund vihkama ja paavel viskab külma kivi allika ja sooja meresse, toob esimised suilinnud välja ja mats (madisep.) leikab lõukese keele lahti.

Karja.

10. Paavlipäävast prago merese, tõnisepäävast tõuk härja selga.

Saaremaa.

11. Kui paavlipäeval selge on, võib head tõuvilja loota.

Torma.

12. Selge paulepäev tõotab ääd suve, pilvine ja tuuline paulepäev alba suve.

Helme.

13. Kui paalipäeval sajab, siis kasvab suvel «põld».

Mustjala.

14. Põsmess (paavlip.). Kui siis lund sadas, suri palju mehi. Kui üle õlekõrre sadas, naisi.

Noarootsi.

15. Kui paavlipäeval tuul merelt, tuleb hea kalasaak, kui maa poolt, kaovad kalad.

Hiiumaa.

1.—3. Paavlipäev — taliharjapäev, talv pooleks. 1. ERA II 260, 436 (86) Krj — K. Lepp. 2. RKM II 87, 287/8 (3) Krj — O. Kõiva. 3. H II 41, 71 (3) Phl — J. Mey. Talve poolitamine paavlipäeval tuntud Sa, Hiiu, Ris, HMd.
4. Toit. Seapea. H III 31, 587 Jäm — H. Usin. Paavlipäeva toitude kohta rohkem teateid ei ole.
5. Käsitööd (lambavillast) ei tehta. H II 16, 755 (20) Ris — J. Veber. Ainuke teade.
6. Kuhu pühkmed viiakse — seal on usse. H II 41, 416 (26) Ans — Fr. Peeters. Paar teadet. Sarnasus madisepäevaga.
7. Hülged poegivad. RKM II 60, 250 (2) Käi — M. Hanikat. Ainuke teade.
8. Uss pöörab teise külje. Ariste 24, 666 Phl — P. Ariste. Sama uskumus madisepäeval.
9. Õlekõrred hakkavad lund vihkama. ERA II 255, 353 (11) Krj — M. Männik. Ainuke teade. Vt. madisepäev. Esineb ka teistel jaanuari- ja veebruari-tähtpäevadel.
10. Paavlipäevast pragu meresse. H IV 4, 103 (216) Sa — C. Allas.
11.—12. Selge ilm. 11. E 31122 (21) Trm — E. Soodla. 12. AES — Hel.
13. Sadu E 84016 (4) Mus — K. Taev. Sadu ennustab viljakasvu. Üldiselt loodeti päikesepaistest head viljasaaki.
14. Lumesadu — mehed surevad. E. 60120 (61) Noa — P. Ariste. Ainuke teade. Vt. tõnisepäev, küünlapäev, veebruarikuu.
15. Tuul merelt — hea kalasaak. E III 33 (174) Hiiu — M. J. Eisen. Paar teadet. Sarnasus madisepäevaga.

VEEBRUAR

Veebruarikuud[1] on küünlapäeva järgi rahva hulgas nimetatud küünlakuuks. Kuud on kutsutud aga ka hundikuuks nagu jaanuarigi.[2] Südatalvel oli huntide indlemise aeg, siis oli neid rohkesti näha ja kuulda. Ka külma ja nälja pärast jooksid hundid südatalvel ringi. Omapärane on kujutelm näljasest hundist, kes sööb tuult[3] ja «reepöörüssit».[4] Arhailise nimetusena on Võrumaal ja Setumaal tuntud radokuu.[5] Sakslastel oli veel mõnikümmend aastat tagasi kasutusel kassikuu.[6] Meil on omapärane ütlemine: kass ei näe veebruaris hiirt, hiir ei sünnigi süüa. Kassile peab sel ajal kodust süüa andma, kuna tavaliselt toitis ta end ise. Küllap see on piltlik ütlemine selle kohta, et tal on raske toitu saada.

Veebruaris kestavad oluliselt veel metsatööd. See kajastub ka rahvatarkuses. Eriti tähtis on veebruari vanakuu, siis on «kõva aeg». Sel ajal langetatud puud ei mädane. Jahu, mis veebruari «kõval ajal» jahvatatud, ei koita. Hoolega jälgiti ka kuuseokaste pudenemist, mille järgi otsustati, kas kevad tuleb vara või hilja. Ilmaended on üldjoontes jaanuari ja südatalve tähtpäevade omadega sarnased.

---

[1] Vanas Rooma kalendris algas aasta 1. märtsist, seega oli veebruar aasta viimane kuu, mistõttu sellele ka liigpäev lisati. Sõna «veebruar» tähendab puhastuskuu (naistekuu).

[2] Hundikuu nimetuse esitab ka Wiedemanni sõnaraamat (vg. 421).

[3] Tuule söömine on rahvusvaheline motiiv — 3 kuud jõulude ringis elab hunt tuulest. Hndwb. IX, vg. 726.

[4] Reepöörüss — vitstest võru, millega ais ree külge seoti. Pajatuste alusel on talvel hundi kõhust leitud luuavõru.

[5] Radokuu — «radu» on tõenäoliselt tarvitatud «tormi», «tuisu» tähenduses.

[6] Kasside paaritusaeg langeb enamasti veebruarile. Vt. Hndwb. II, vg. 1277.

Suures joones ennustab päikesepaisteline südatalv head suve ja rohket viljasaaki. Suur sula kuulutab aga nälga.

PÕLLUNDUS

1. Küünla noorekuu esimesel reedel viiakse natuke sõnnikut välja, siis sõnnik jatkub.

Ridala.

JAHVATAMINE

2. Kui küindla vanalkuul saab jahvatus jahvatud, siis ei koita isiäranis tangud. [— — —]

Kolga-Jaani.

3. Mardi ja küünla vanakuu on kõva aeg, siis jahvatakse jahu suveks valmis, et koid jahule kahju ei teeks.

Emmaste.

LOOMAKASVATUS

4. Kass olev küinglekuul pimme, ei näkev rotti, sis lastas kassil taren olla ja andas süvvä käest.

Otepää.

5. Küünlakuul olevat kassid laisad, siis ei saava neist mitte hiirepüüdjaid söömiseks, ka ei kõlbada hiired siis mitte söömiseks. Kassid armastada sellepärast küünlakuul kamres ahju pääl konutada ehk põõnutada.

Viljandi.

LASTE VÕÕRUTAMINE

6. [— — —] Ka (nimelt) veebruari- ja jaanuarikuul ei tohi seda mitte teha [s. o. last rinnast võõrutada].

Karula.

7. Latsi ei tohi radokuul (=Februar) võõrutada, sis saava hoora ja hoorapääliko; [marginaalina:] kaara külvmise aigu hää võõrutada.

Põlva.

8. Küünlakuu peab rahvajutu järele hundi indamise kuu olema. Selles kuus ei või ema last imemisest järgi jätta, sest siis kasvada sest kiimaline inimene.

Jämaja.

HUNT

9. Kus hundid küünlakuul huluvad, sinna nad teevad sis pesad.

Märjamaa.

10. Küündlakuus, kuspoole undid ulguvad, sealt seljatagast murdvad loomi.

Kullamaa.

11. Susi olev ka küinglekuul näiläne, sis käändev tema nõna vasta tuult, söövet tuult ja vannu riipörissit.

Otepää.

12. Hundilitad tahta sellepärast küinlakuus kangesti koeri murda, et nad ilma koeraliha söömiseta rammaks ei saa.

Tarvastu.

13. Küünlakuul ei minda siin paljut kosja, see olla hundi jooksukuu.

Jüri.

14. Radokuul (Febr.) sööva soe ütstõist.

Põlva.

15. (Soe radokuu — Weebr.) — reeperüssit ja pekki. Muud ei tohi. Kui susi karja tule ja pühä Jüri säläh, sis lambit kinni ei saa (suu ammule).

Põlva.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

LINNUD

16. Ku tedre küündlekuul kudruteve, siis tulevet pikäline keväde ja suur põhu puudus.

Karksi.

17. Tee küündlakuu kolmantema päeva homikul püivile, kui lähed metsa ja kutsud püid juurde, siis määri esimese mahalastud püi verega vile ära, küll siis linnud alati juurde tulevad.

Ambla.

18. Kui lõukene veebruarikuul vanalkuul ilmub, siis tuleb hea vilja-aasta.

Pilistvere.

19. Tuleve lõokse küindlekuun vanakuu aigu, om ilust kevädet uuta.

Helme.

PUUDE RAIUMINE

20. Kõige kuivem aeg on siis, kui küünlakuu kolme päeva vanune on, siis on kõige parem puuraiumise aeg. Ehituspuud ei mädane, peavad kaua vastu, põletispuud annavad valusa tule. Kõik puud üldse, eriti tarbe- ja ehituspuud, tulevad kuival ajal võtta, s. o. vana- ehk ka noorekuu viimasel veerandil. Kui aga küünlakuu kolme päeva vanune, siis maksab ainult kolm korda kirvesilmaga puud vastu koputada ja puu kuivab ära.

Kanepi.

21. Küinlakuul veetud palk ei lähe ruttu mädanema.

Kursi.

22. Veebruarikuus on üks päev niisugune, et kui sel päeval tokiga lööd puu vastu, siis puu kuivab ära. Keegi teinud mitme puuga katset, olnud õige.

Torma.

KUUSEOKKAD PUDENEVAD

23. Kui küündlekuul kuusepidime pudeneve, akkab paastukuul lumi mineme.

Helme.

24. Kui kuused küünlakuus kolm korda okast lasevad, siis tuleb hea vilja-aasta.

Märjamaa.

25. Kui veebruarikuus kuusk nõela viskab ja noori käbisid on, siis saab sel aastal palju kartulid.

Tartu-Maarja.

KUU

26. Kui küünlakuu täis saab ja kuu ei saa enne päeva alla minna, siis võtab sügisel külm vilja.

Tartu-Maarja.

27. [— — —] kui veebruari täiskuu päevä kätte jäeb, siis võtab külm sügise villä ärä, sellepäräst piäb kevädi vara villäd maha tegemä.

Kolga-Jaani.

28. Küünlakuul jooseb päikesel teine silm vett (s. t. päike on juba nii soe, et sulatab ja räästad tilguvad).

Halliste.

29. Külmä selg lääb katik. Küindlekuul lääb katik külmä selg ja temä üits silm akab vett juuskma.

Helme.

KÜLM

30. Küll on külm küünlakuu, veel valjum vaslakuu.

Harju-Jaani.

31. Külm küünlakuu, näbe näärikuu, paras paastukuu.

Haljala.

32. Külm veebruar tähendab sooja suve.

Muhu.

33. Selge küünlakuu, hea lina-aasta.

Karksi.

34. Kui küinläkuun oo tilad riässän, suab õtru.

Kodavere.

35. Kui küündlakuus iad pikad purikad riastas on, siis tuleb suvel ia linasuak.

Ambla.

36. Kui seda [müristamist] veebruarikuus kuulda, siis saavad suurtsugu ja rikkad surema.

Kullamaa.

37. Kui veebruarikuus kukk saab räästa alt juvva, siis saab rikas mees õlut keeta ja juvva, aga kui pull saab juvva, siis saab iga mees õlut keeta ja juvva.

Tartu-Maarja.

38. Kui küünläkuul kana maja rässä alt joata suab, siis suab sel uassal saks üksi õlut juata, aga kui härg kua rässä alt juota suab, siis suab talupoeg kua olut juota.

Maarja-Magdaleena.

39. Veebruaris ärjal juua, märtsis mitte kanalgi.

Häädemeeste.

40. Kui veebrualikuus saab ärg räästa alt juua, siis märtsikuus ei saa kukkki.

Koeru.

1. Sõnniku vedamine põllule. ERA II 9, 206 (40) Rid — M. Meiusi. Komme tuntud mitmel tähtpäeval, kõige enam vastlapäeval.
2.—3. Tangude jahvatamine. 2. H III 7, 749/50 (5) KJn — M. Kaur. 3. H II 6, 287 (123) Emm — G. Seen ja P. Saul. Rohkem teateid ei ole. Vanakuu tähtis ka tarbepuude mahavõtmisel — ei koita, ei mädane.
4.—5. Kass ei näe küünlakuul hiirt. 4. H III 22, 96 (14) Ote — J. Silde. 5. H III 25, 503/4 (24) Vil — J. Täht.
6.—8. Veebruaris ei tohi last võõrutada. 6. H II 24, 207 (181) Kar — P. ja J. Einer. 7. H, R 2, 28 (169) Plv — J. Hurt. 8. EKS 44, 20 Jäm — H. Usin. Vähesed teated Plv, Kar, Jäm.

9.—15. Hunt on küünlakuul näljane, sööb tuult. 9. ERA II 202, 456 (58) Mär — E. Poom. 10. ERA II 16, 440 (8) Kul — H. Tampere. 11. H III 22, 96 (15) Ote — J. Silde. 12. E 16360/1 (11) Trv — J. Vaine. 13. H IV 7, 49 (18) Jür — J. Saalverk. 14. H, R 2, 43 (27) Plv — J. Hurt. 15. H, R 2, 74 Plv — J. Hurt. Rahvamütoloogias arvamine, et hunt saab ainult lubatud ajal murda — lõualuud ei liigu. Tuule söömise kohta on ligi kümme kirjeldust, mis on siin enamasti kõik esitatud.

16. Tedred kudrutavad. H II 48, 220 (3) Krk — J. Hünerson. Ainuke teade.

17. Püüvile — jahindusmaagia. H IV 9, 815 (8) Amb — O. H. Münther. Ainuke teade.

18.—19. Lõoke tuleb tagasi. 18. H I 10, 103 (34) Pil — J. Kuldkepp. 19. AES Hel. Vanakuu ajal tulek — ilus kevad, hea vilja-aasta. Paar teadet Viljandimaalt.

20.—22. Puude raiumine. 20. E 54994/5 (9) Kan — A. Kõrv. 21. E, StK 34, 82 (17) Ksi — P. Berg (Ariste). 22. E 57699 (19) Trm — P. Berg (Ariste). Väheseid teateid Ksi, Trm, Kan, Saa, Trv.

23.—25. Kuuseokkad pudenevad — palju kartuleid. 23. AES Hel. 24. ERA II 202, 379 (34) Mär — E. Poom. Ligi 10 teadet Ta, Vl, Pä. 25. ERA II 54, 267 (315) TMr — R. Viidebaum.

26.—27. Täiskuu veebruaris. 26. E, StK 34, 254 (5) TMr — P. Berg. 27. H III 7, 744/5 (183) KJn — M. Kaur. Kümmekond teadet, Vl, Ta.

28. Päikesel jookseb teine silm vett. ERA II 22, 766 Hls — E. Reichenbach. Vanasõna seostub mitme tähtpäevaga.

29. Külma selg läheb katki. AES Hel. Veebruarikuuga nimet. vanasõna harva seotud. Vt. tõnisepäev.

30.—31. Külm küünlakuu. 30. ERA II 18, 59 (1) HJn — R. Põldmäe. Kuus teadet Ha, Vi. 31. H II 53, 283 (8) Hlj — K. Leetberg.

32. Külm veebruar — soe suvi. ERA II 309, 285 (19) Muh — P. Kumpas. Väheseid teateid eri paikadest.

33. Selge ilm — hea lina. H II 42, 549 (18) Krk — M. Kõeva.

34. Jääpurikad räästas — saab otri. ERA II 266, 353 (171) Kod — A. Univere.

35. Jääpurikad — hea linasaak. H II 14, 248 (44) Amb — J. Ney. Väheseid teateid Rak, VMr, Amb.

36. Müristamine. H II 58, 348/9 (9) Kul — J. Veidermann. Ainuke teade. Surmaendeid on rohkesti jaanuaris, veebruaris tuleb harvem ette.

37.—38. Sula — hea odra-aasta. 37. ERA II 54, 267 (314) TMr — R. Viidalepp. 38. H II 28, 777/8 (4) MMg — G. Puus. Kuus teadet Põ-Ta, Sim. Mõnede teadete järgi ennustab veebruari sula küll halba odra-aastat (Mus, Hel, Vän, Mär).

39.—40. Veebruaris saab härg rääsla alt juua. 39. ERA II 138, 85 (41) Hää — M. Mäesalu. 40. ERA II 35, 91 (32) Koe — R. Viidebaum. Üle 50 teate. Laialt levinud, andmed puuduvad Sa, Lä-E.

Küünlapäev (2. II)

Küünlapäev, nimetatud ka küünlamaarjapäevaks [1], kohati (Lääne-Eestis) pudrupäevaks, oli minevikus üks olulisemaid südatalve tähtpäevi. Muistses looduse- ja töödekalendris oli küünlapäeval oma kindel koht. Sellega lõppes kesktalve periood ja ulatuslikud pühadki. Algas kevade ootus ja ettevalmistus uueks tööajaks. Saartel, Lääne-Eestis ja paiguti ka põhja aladel nimetati küünlapäeva viimaseks jõulupühaks.[2] Saaremaal ja Läänemaal hoiti jõuluõllest üks ankur küünlapäevaks, ühtlasi söödi ka jõulutoite, kas jõulust ülejäänuid või jõulutoitude sarnaseid. Kohati toodi õledki tuppa.

Küünlapäeva on meil nimetatud ka esimeseks suvepühaks. Setus peeti küünlapäeval esimene suvepraasnik.[3]

Rahvapärane ajaarvamine — nädalate lugemine tähtpäevade vahel — algas kõige sagedamini küünlapäevast. Üks ajaarvamise tsükkel, kus on kasutusel just vanad tähtpäevade nimed, käib järgmiselt: «Küünlapäävast on nädalaid: kolm kukke, seitse siguje, kaheksa karjalasku, kümme kündi, üksteist jürgi.»[4] Seega märgiti ära ajavahemik küünlapäevast jüripäevani, s. o. tegeliku põllutöö ja karja väljalaskmiseni. Jüripäevast edasi toimus nädalate luge-

[1] Kirikukalendris — Maarja puhastamise päev. Legendi järgi läks Maarja vastsündinuga esimest korda kirikusse. Küünlad süttisid kirikus iseendast põlema. Legend on tuntud ka meil. Lääne-Euroopas lasksid usklikud sel päeval kirikus küünlaid õnnistada, mida nad tähtsamatel pidustustel põletasid. Saksamaal pandi küünlapäeval küünlad akendele. Uskumus tule ja valguse puhastavast, kaitsvast mõjust tuleb küünlapäeva traditsioonides selgelt esile. Vt. Sartori III, lk. 86; Hndwb. V, vg. 1261.

[2] Lääne-Euroopa rahvaste traditsioonis lõpetab küünlapäev samuti jõulupühad. Vt. Hndwb. V, vg. 1264; Fehrle, lk. 69.

[3] Vt. nr. 1 ja 2.

[4] E 5137 (14) Hlj — D. Pruhl. «Kuke» all mõeldakse madisepäeva (24. II), millal kanadele «võti» antakse, et minna väljast süüa otsima; «sikku» tähendab maarjapäeva, millal sigadele «võti» anti. Tuntakse küll ka teistsuguseid nädalate lugemisi.

mine juba ühest tähtpäevast teiseni: jürist üheksa jaani, jaanist pool-viiet jaagupipäeva jne.

Südatalvepäevana, talvise toiduvaru poolitajana, tuntakse küünlapäeva peamiselt Lõuna-Eestis (osalt ka Lääne-Eestis).[5] Vanasõna — küünlapäeval pöörab karu teise külje — levik on samuti lõuna-eestiline.

Küünlapäeval antakse külmale (s. t. talvele) lõplik ja viimane hoop — külma süda lüüakse lõhki (levinud Lõuna-Eestis). Kevade märgid hakkavad end vähehaaval ilmutama: küünlapäevast hakkab talvel teine silm vett jooksma, kõrred «lund vihkama», siga «kõrva paistma» jne. Samad traditsioonilised ütlemised esinevad järgnevatel tähtpäevadel (näit. madisepäeval) palju ulatuslikumalt.[6]

Küünlapäevast algas teenistuslepingute sõlmimine.[7] Palgati aastasulaseid ja teenijatüdrukuid, suvilisi ja karjaseid. Ka mõisamoonameeste ja rentnike kohakaubad tehti küünlapäeval või siit alates. Lepingud sõlmiti sageli kõrtsis, kuhu selleks kokku mindi. Lõuna- ja osalt ka Lääne-Eestis nimetati teenijate kauplemist mokalaadaks. Eri paikades toimus mokalaat ise ajal. Mulgimaal peeti mokalaata kohati tõnisepäeval, sest välditi ajalist kokkusattumist. Mokalaadale sõideti kaugelt kokku. Karjasekaup sõlmiti enamasti kodus.

Küünlapäeva on peetud ka naiste pühaks. Naistele anti rohkem vaba aega, nad käisid külas, kohati ka kõrtsis. Mehed tegid siis naiste koduse töö.[8] Naiste püha kohta on teateid kogu maalt. Tugevam ja ilmekam on traditsioon Lääne- ja mõnevõrra ka Lõuna-Eestis. Küünlapäeva päikesepaistest loodetakse naistele sel aastal head tervist.

Ka nn. küünlapuna — punase lisandusega viin või ka koduõlu, mida joodi küünlapäeval, — nimetati sageli naistepunaks. Kes puna jõi, pidi olema suvel punane, s. o.

---

[5] Küünlapäev talviste toidutagavarade poolitajana esineb veel sakslastel (Hndwb. V, vg. 1264) ja soomlastel (Hautala, lk. 51).

[6] Mitmed Lääne-Euroopa rahvad loevad küünlapäeva kevade (või eelkevade) alguseks. Fehrle, lk. 69, Sartori III, lk. 84, Hndwb. V, vg. 1264. Soomlastel on tuntud vanasõnad «Kevättä kynttelistä» või «Kyntteli on ensimmäinen kevätpäivä». Hautala, lk. 54.

[7] Ka naaberrahvastel oli küünlapäev terminiks teenijate palkamisel. Vt. Sartori III, lk. 84.

[8] Lääne-Euroopas (ka Rootsis ja Norras) tulevad naised oma tööde ja pidustustega küünlapäeval, õieti kogu veebruaris esile. Hndwb. V, vg. 1268; Sartori III, lk. 85; Vilkuna, Vuotuinen ajantiedo, lk. 58.

terve; ka pidi puna kaitsma sääskede ja teiste söödikute nuhtluse eest. Küünlapuna komme on meil tuntud saartel, Lääne- ja Lõuna-Eestis vastu Lätimaa piiri. Küünlapuna on ka lätlastel tuntud. Mujal Eestis joodi puna maarjapäeval. Puna kuulub kahtlemata kevade kommete hulka, sellest loodeti suveks (s. o. tööajaks) tervist ja söödikutest vabanemist. Naaberrahvaste traditsioonis on samuti tervise ja jõu joomine mõnel talvisel tähtpäeval tuntud. Sakslased «joovad jõudu» kohati tuhkapäeval.[9] Nii laialdast traditsiooni kui meie küünla- ja maarjapuna mujal ei näi olevat.

Üheks omapäraseks küünlapäeva kombeks, mida Kirde-Eestis tuntakse, on sarvede kõrvetamine künnihärgadel. Härjad pidid siis olema kõvad künni peale, sarved ei lähe kestama jne. Kombel niisugusel kujul ei ole paralleele mujalt Eestist ega ka teistelt rahvastelt.[10] Üldiselt on künnihärgade sarvede eest hoolitsemine rahvakommetes olulisel kohal. (Vt. vastlapäev, tuhkapäev.)

Küünlapäeva toitudest nimetatakse peale eespool mainitud jõulutoitude veel seapea, seajalgade ja -külje ning tangupudru söömist. Seakülje kohta on andmeid Võrumaalt, Lõuna-Tartumaalt ja Lõuna-Viljandimaalt. Seapea söömine oli kombeks mitmel pool (Virumaa, Põhja-Tartumaa ja osalt Võrumaa). Läänemaal ja veel mõnes paigas Lõuna-Eestis nimetatakse küünlapäeva pudrupäevaks. Söödi odratangu- või odrajahuputru. Ka Soomes on «kynttiläpuuro» ja pudrupäev tuntud.[11]

Ketrustööd pidid küünlapäevaks lõppema. Ilmad muutusid valgemaks, algas kangaste kudumine. Läänemaal on küünlapäeval kohati (Karuse) kangaid kääritud. Põllutööde alguseks (jüripäevaks) pidid kangad kootud olema. Ketrustööd olid küünlapäeval keelatud, õmblemine aga paiguti (Lõuna-Tartu- ja Võrumaa) soovitatud, sellega «tsusiti soe silmi», et see ei näeks karja tulla.[12]

Küünlapäeval mainitakse ka küünalde valmistamist, need pidid siis hästi valge tulega põlema. Küünlaid valati tarviduse järgi ka teistel aegadel, eriti sügisel, kui lambaid tapeti. Osalt mõjub küünalde-traditsiooni puhul kaasa päeva (küünla) nimetus.

---

[9] Sartori III, lk. 130.
[10] Vt. Tampere, Kirde-Eesti, lk. 233.
[11] Hautala, lk. 54.
[12] Ketramine ka teisel rahvastel keelatud. Hndwb. V, vg. 1264.

Ilmaended moodustavad küünlapäevai nagu tõnisepäevalgi ligemale poole päeva uskumustest ja kommetest. Ilmaended on nimetatud kahel päeval suures osas samad — südatalvele omased. Päikesepaistelise küünlapäeva järgi loodetakse head heinaaega, soodsat rukkiõitsmise ja -kasvu aega, ehkki on ka vastupidiseid teateid: lumesadu ennustab head viljasaaki. Halb enne on küünlapäeva sulal. Tuntud on ütlemine: «Küünla sula ja mareta põud on nälja ema.» Sula ilm ennustas külma kevadet. Üle maa on rohketes variantides tuntud vanasõna: «Saab küünlapäeval härg räästa alt juua, ei saa kukk maarjapäeval nokkagi kasta.»

Küünlapäeval olid samuti kui jõulupühal ja nääril oma järelpäevad, pühade lõpetamise päevad. Nimetusi oli mitmesuguseid: küünlalühtripäev, tahi-, kabjapäev jm. Tuntud oli ka annepäeva nimetus. Järelpäevade traditsioon on levinud ennekõike Läänemaal ja saartel (teateid on veel Paidest, Laiuselt). Annepäeval tõstetakse Anne-nimeline üles ja temalt nurutakse puna. Järelpäevadega pikendati pühi. Kui õlut oli veel järel, käisid mehed «küla kauda» ja lõpetasid pühi. Osalt on need kombed hilisemat algupära.

Küünlapäeva õhtul on olnud kombeks ka tulevikku ennustada. Teated selle kohta on vähesed ja juhuslikud. Ka ennustusviisid on samad mis aastavahetusepühadel.

Üldiselt on küünlapäeva kombed Lõuna-Eestis rohkem populaarsed kui Põhja-Eestis, kuigi esineb ka üle maa tuntud nähtusi. Päeva rikkalikel traditsioonidel on Lääne-Euroopa rahvaste juures (ka soomlastel) rohkesti paralleele, nagu seda on jõulupühade lõpetamine, talve (toiduvarude) poolitamine, naistepüha, kevade alguse märkimine, teenistuslepingute sõlmimine, ketrustööde keeld, kangakudumise algus, küünalde valmistamine jm. Lääne-Euroopa rahvastel on linakasvu maagia ja sellega seotud kombed koondunud peamiselt küünlapäeva ümber, meil aga kuulub see enamuses vastlapäeva traditsioonide hulka. Venelastel on küünlapäev vähe populaarne. Seda peeti ennekõike kirikupühaks. Nimetust «сретенье» küll tuntakse, eriti vanemas traditsioonis, kus see märkis talve ja suve heitluse lõppu suve (ka kevade) kasuks.

PÜHITSEMINE

1. Päräst viiristmist tule kallis kündlepäiv, mida na edimätses suvepühäs kutsva. [Edasi ristikäigu kirjeldus.]

Vastseliina.

2. Ka kündlepäävä om praasnik kas Molosah vai sääl kavvõh külih om. Tüüd õi tetä määnestke. Kündlepäiv, üldas, om edimäne suvõpraasnik.

Setu.

3. Küinlapääv ja juagapipääv käeväd vassakuta, siis oo puul uassat.

Kodavere.

3a. Küinlebest jääs säedse nädalit siasongermude, katesse karjalasengude, ütesse üü-türki, kümme kündi, ütstõisku jüripäeva.

Helme.

3b. Küinlapäevast akatakse keskomikut pidama, pärdi aegu kaub ära.

Mustjala.

KÜÜNLAPÄEV — VIIMANE JÕULUPÜHA

4. Küünlapäe lauba tehti õlut ja saia, peeti viimseks jõulupühaks. Alati peeti teda küll.

Kaarma.

5. Küünlapäev. See on õieti viimane jõulupüha. Saaremaal tuuakse selle päeva puhul praegu veel väga laialdaselt põhud maha (üldisemalt tuntud nn. jõuluheinte nime all). [— — —]

Muhu.

JÕULUTOIDU SÖÖMINE

6. Küünläpää saavad viimsed jõulutoidu riismed, mis selle tarvis saavad hoitud, ära pruugitud.

Pühalepa.

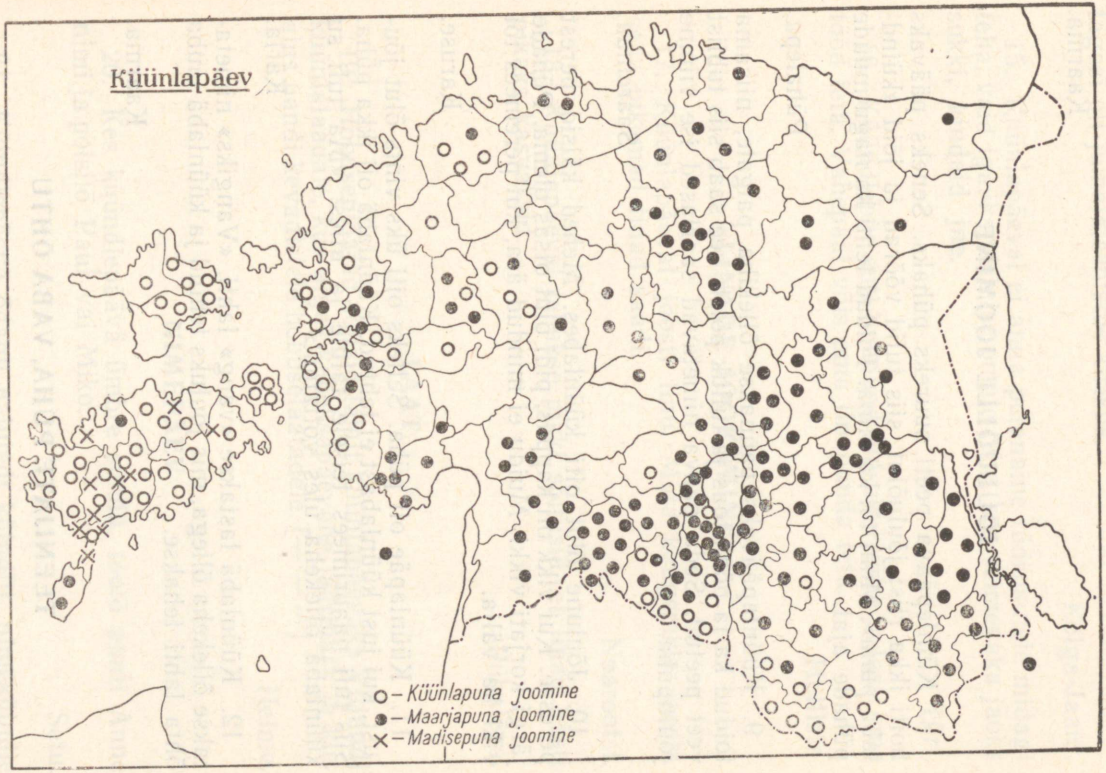
Küünlapäev
○ – Küünlapuna joomine
● – Maarjapuna joomine
× – Madisepuna joomine

7. Jõulusi küünlaid sai ikka põletud. Küünlapeks sai söuksi toitusi ka köike tehtud kut jõulu.

Kaarma.

JÕULUÕLLE JOOMINE

8. Küinlepääva peeti suureks pühaks. Seneks päävaks hoiti ikka riist jõuluõlut, siis tulid võõrad ja jõid «küindlaba puna». Mõni tõi ka viina. Toidud tehti ka nagu muude pühade ajal.

Pühalepa.

9. Küünlapäävaks pannakse öllekiha paigale, niisama toidud ka ja põhk toas ja tulluk põleb, see saab siis tublist veel peetud. Seda pääva nimetavad saarlased ise viimne jõulupüha.

Saaremaa.

10. Jõulune õlut oiti küünlabes. Mehed käisid perest peresse. Kui vikk oli kappas, pidi õlut otsas olema. Pühade järgi korjati vikki. Muidu ei mindud ära, kui peremees tõi viki ka välja.

Karuse.

11. Küünlapäe oli püha. Selleks oiti üks vints õlut jõulust, kui just küünlabäst ei tehtud. Küünlabä oli ikka püha. Siis tuli naabrimees teisele talule ja ütles: «Ma tuli su küünlabä öllekeha üles võttama!»

Kärla.

12. Küünlabä lastakse «vang» lahti. «Vangiks» nimetatakse öllekeha öllega, mis jõuluks tehtud ja küünlabä lauba õhta lahti tehakse.

Kaarma.

TEENIJATE PÜHA, VABA ÕHTU

13. Küünlapäe oli vaba õhtu.

Tori.

14. Küünlapäeval ei tehtud tööd ning umbes 80 aastat tagasi oli jumalateenistus kirikus.

Kolga-Jaani.

15. Küünlapäeval ei anna perenaine tüdrukutele midagi teha, vaid igaüks võib ise omale teha, kas veimevaka jaoks sukki, kindaid jne.

Türi.

16. Küündlepäe anti linapund tüdrukul kätte ja lasti oma tööd tetä. Vahepääl võis oma linapunda tetä.

Halliste.

«LINADE JOOKSMINE»

17. Küünlapäeval joosti linu. Mida kaugemale joosti, seda pikemad linad saadi.

Noarootsi.

18. Küünlapäeval tehakse pikki sõitusid, et linad hästi pikaks kasvaksid.

Pühalepa.

LAAT

19. Hobusepidajad sõitsid laialt küünlapäevaks Viljandi küünlalaadale, kus algas kaheksapäevane jäärmark ja kus alus pandi kevadistele hobuselaatadele. [— — —]

Helme.

NIMEPÄEV

20. Kes küündlepäävä ümbre sündü, toolõ panti Anne nimi ja poisilõ Paul vai Miko.

Setu.

21. Küindlepäevä õdagu palutedi küindlit, nimeküindle panti.

Sangaste.

KÜÜNLAVAKK

22. Küünlapäev 2. veebruaril. Seda päeva pühitsesid need, kellel oli küünlavakk.

Pärnu-Jaagupi.

NAISTE PÜHA

23. Küünlapäeva peeti varem naeste pühaks, sel puhul mehed püüdsid sel päeval kõiki naeste töid teha.

Kose.

24. Küindlepäivä peeti enämb pühäpäiväs. Siss lätsi naise koheki kõrtsi ja vaheti tanusid. Kellele tanu panti, siss tuu pidi ostma õlut. Toda kutsuti punas.

Sangaste.

25. Küünlapäev Lihulas naiste püha, naiste mokalaat. Naised käind kõrtsus tantsimas, kaelarahad kaelas. Olnud püha, tööd pole teind. Kui kõrtsu mindi, olnd mehi kaasas ka, aga enamasti ikka üksi mindi. [— — —]

Kirbla.

KÜÜNLAPUNA

26. Naised ostsid küindlaba viina, seda ööti küindlaba punaks ja seda joodi, siis olid naised aasta läbi ilusad punased.

Lääne-Nigula.

27. Küünlapäev on nii rohkem naiste päev, pidid siis puna jooma. Läksid siis hulgakesi kõrtsi ja jõid peenikest viina, siis tuleb puna näkku.

Helme.

28. Küündlebä läki veret jooma, õlut vai mõdu, et sis olõt verrev kõik aastaig.

Hargla.

29. Küünlabe juuakse kangest küünlapuna, siis kärmp-

sed äi tule sui kallale, küünlapuna ojab nee eemale. See teeb inimese kangest punaseks siis.

Pöide.

30. Küünlapäev oli naiste püha. Võeti küünlapuna, et siis sääsed ei tule sui kallale.

Ridala.

31. Küünlapuna, see oli õlut, meni töi poole toopi ka. Seda üüti punaks.

Kaarma.

32. Küünlapäeva peeti naiste auks. Naised ei kedranud. Toodi punast viina. Isamehed käisid kuulamas ja vaatamas. Kellad olid pääl. Tüdrukud panid puhtamasse riidesse ja olid ärevil, ei tea, kes täna tuleb. Meestel, kes tulid kuulama, neil oli punane viin kaasas. Kui viin vastu võeti, siis oli lootust. Mõnes kohas anti ka tagasi. Natuke oli ikka teada ka, kelle poolt kuulajad on. Küünlapäev oli ikka rohkem naiste püha.

Varbla.

PERETELLIMINE, RENDILEPINGUD

33. Ennem ja osalt ka praegu tehti uut sulase- või teenijakaupa küünlapäeval ja vastasel korral oli sulasel kolimine ja see sündis jüripäeval.

Vändra.

34. [— — —] Küünlapäe anti uue peremehele pool ruumi.

Ridala.

35. Küündlepäeval (2. veebr.) võis tööline talust ärä minnä teist peremeest otsima. Hommikusöögi juures ütles peremees: «Sööge liha.» Kes ära tahtnu minnä, see es söönü, aga kes jäi, see söönü lihatüki ära. Nii oli minu kodus, kui veel laps olin.

Karksi.

36. Küinlabe õhta vanasti peremed kauplesid sulaseid ja perenaised kauplesid tüdrukuid ka. Küinlabe omiku tee-

nijad, kes tahtsid ära minna, ütlesid üles. Kõrtsus kaubeldi ja seal osteti liiku ka. Kõrts oli vanasti öömaja, teemaja ja ajaleht.

Hageri.

37. Küünlapäev. Vanasti oli see taba, isa rääkis, et teenijad ütlevad lahti, siis mindi Vahu kõrtsi ja kaubeldi uusi. Moonakad ütlesid ka sel ajal lahti, parun ka. Siis mindi uusi otsima.

Koeru.

38. Vanast olevet küündlepäe peret tellit, siis mint Kirju kõrtsi, peet mokalaata. Sinna lätsiv kõik Sõnniküla rahvas kokku.

Halliste.

39. Teenijale tehti peale kauba mõni vagu kasukartulid maha. Varblas kaubeldi teenijaid kõrtsi juures küünlapäeval. Seda kutsuti mokalaat. Siin käisid teenijad ise peremeeste juures. Kui kaup oli koos, anti kätt. Teenijale anti 1—2 rubla käsiraha. Karjane käsiraha ei saanud. Kui teenija kaubast taganes, pidi kolme päeva jooksul käsiraha tagasi tooma. Kui peremees kaubast taganes, siis jäi käsirahast ilma. Viimast juhtus harva. Käsiraha arvati palga hulka. Kauba kinnituseks anti kätt.

Tõstamaa.

40. Vanal aal köidi küünlapäe kõrtsis, kaubeldi sulasid ja tüdrukuid. Tantsiti ja... Sii üiti mokalaat.

Lihula.

PÕLLUNDUS

41. Küünlapäeval peab perenaene vikat võtma, sellega kapustaaias ümber jooksma, tõine peab küsima: «Mis sa sääl niidad?» — «Kapusta liigjuuri!» Siis ei kasva kapustil sel suil liigjuuri.

Tarvastu.

42. Küünlapäiva ajal veedi ubi õue ja öeldi: «Külm, söö nüüd ubi!» Siis suvel ei tule võttama.

Iisaku.

Sõnniku viimine põllule

43. Küünlapäeb viidi igast loomadelaudast üks koorm sõnnikut põllu peale. [— — —]

Vigala.

44. Sel päeval viiakse loomade laudast kolm unikut sõnnikut põllule, iseäranis kesapõllu peale, siis saab see sui viljasaaki rohkendama.

Tõstamaa.

KARJANDUS

45. Küinlapäevast pidi loomatoit pooleks olema.

Tori.

45a. Eläjäsööt piät olõma poolõs.

Setu.

46. Küinlapäevaks peab alles olema pool loomatoitu ja inimestele kaks jagu.

Kolga-Jaani.

46a. Küindlapäeval pidi tali harja pääl seisma, siis pidi loomatoit pooleks olema, inimestel pool liha järges olema.

Tori.

47. Kui küünlapäeval lehma sarvi katsuda, ja kui lehmal külmad sarved on, siis sünnib härgvasikas, aga kui lehma sarved soojad on, sünnib lehmvasikas.

Torma.

Härja sarvede kõrvetamine

48. Küünlapäeväl toodi aastane härgmullikas tuppa, sellel põletati peerutulega karvad sarvede ümbert ära, siis ei pidanud sarvede ümber karvu kasvama, mis künni ajal iket sarvedesse sidumise juures tüliks oleks olnud.

Jõhvi.

49. Küünläpääväl kõrvetatas noortel härjädel sarved ärä, siis õllud kõvad künni piäle.

Maarja-Magdaleena.

50. Küinlapäaval sulatada künnihärjade sarvede peale küinlarasva, siis ei jäe härja sarved mitte kündmisega hellaks.

Maarja-Magdaleena.

Kanad

51. Kui küinlapäe paalast ümarik ring tehasse ja kanad sinna sissi sööma pannasse, siis munevad kanad hästi ühtekokku.

Viljandi

52. Küinlapääva hommiku kutsutakse kanad tuppa kokku ja pannakse kaks hobuselooka põrmandule maha, otsad vastastiku kokku, raputakse erneid selle ringi sisse ja lastakse kanad säält süüa, siis muneda nad keik ühe pesasse kokku.

Viljandi

KALASTUS

53. Küünlapäev. Minu isa kõneles seda, et tol ajal, kui tema elas, on need mehed veel elanud, kes nähnud oma silmaga, kui noot on ööse põlema lähnud. Nad on olnud see öö öönoodas. Nemad on noota välja vedanud ja noot on põlenud kui kahisend käes. See loetakse seda, et on patt olnud. Ei tohtinud sel ööl minna.

Kodavere.

54. Kaks meest on vähtraga olnud kalu püüdmas jälle küünlapäeva ööl. Sis on väher käes põlema lähnud.

Kodavere.

TOITLUS

55. Küünlapäevast peab veel pool inimesetoidust alles olema peremehel.

Tarvastu.

56. Ennem ikka küünlapäävast loeti, et pool peremehe

leiba ja pool ärjaeina — küünlapääv pidi sis kesk talvet tähendama.

Kullamaa.

57. [— — —] Küündlepäival leivakikk pooles, tõnispäival elajasöök pooles.

Karula.

58. Tõnisepäe luõmõl tali süemisegä puõlo arja piäl, küünläpäe inimestel.

Kihnu.

Seapea

59. Küindlepäeväs keedeti kapstit poole tsiapääga, et tsia äste kasvase.

Sangaste.

60. Küündlapäiväl üks pool seapead appukapustasuppi sees keidetud.

Jõhvi.

61. Küindläpäivä peeti poolpühäs. Söögis olli uasupp ja sia pääpool.

Rannu.

62. Küündlepäival süüdud tsiakülge suhteriga [uhmris valmistatud odrakruup] keedetult. [— — —]

Karula.

63. Küünlepääv kütseti sea selgrootsu ja oasuppi. Siis pidi külma selgroots pooles minema.

Kambja.

Seajalad

64. [Küünlapäev.] Sel päeval keedeti seajalgu ja saba, et siis pidid sui rukki- ja odrapead suureks kasvama kui seasaba.

Tõstamaa.

Tangupuder

65. Küünlapäev. Minu ema ütles, küinlapäe oleva pudrupäe, siis keedeti putru, see olli küinlapäeva toit, päris arilik tangupudru. [— — —].

Häädemeeste.

66. Küünlapäe keedeti paksu putru, panti võid või rasva silma ja öeldi, et küünalt kasta.

Halliste.

67. Küindlapää keedeti tanguputru, siis kasuma iad odrad.

Põltsamaa.

Kapsad

68. Kui küünlapäival kapstaid keedetas, sis ei kasva kapstile päid, vaid kasvava pitka kui küünla.

Sangaste.

KODUSED TÖÖD

Küünalde valmistamine

69. Küünlapäevaks (2. II) pidid küünlad kõik tehtud olema, sest neil päevil olid tavaliselt kõige külmemad ilmad, mis küünalde tegemisele soodustavalt mõjusid. Küünlapäev eriline püha ei olnud. Hommikusöögil anti rikkamais taludes nisuleiba ja küünlapuna (punane magus viin).

Lihula.

70. Küünlapäeval tehakse mõnes kohas tööd ja terve aasta jauks saanud ennevanast küünlad valmis tehtud.

Audru.

Ketramine

71. Küll küünäl küsüb, mes mardil maati.

Kuusalu.

72. Küünlapäe, siis ei tohtind vokkisi näidata, maeti riide alla. Ei tea miks.

Türi.

73. Küünlapäeval ei kehratud ega tehtud argipäevatööd. Omale lapiti.

Keila.

74. Kui küündlepäävä kedradas, saava tõrvakiudse lina.

Vastseliina.

75. Küünlapäeval ei tohi vokiga kedrata, hunt tuleb sui lammaid murdma, selleks peab voki nurka panema ja riidega kinni katma, siis võib julge olla, et hunt lammastele kahju ei tee.

Märjamaa.

Paelte tegemine

76. Küünlapäeva peeti pühaks, anti kerget tööd — kaplu teha. Suvel, kui vastse tsuvva tetti, siis oli kaplu vaja.

Rõuge.

Kangakudumine

77. Küünlapäevast toodi telled tuppa ja kangad pidid jüripäevaks kojotud saama, nasama õmblused ja kõik tubased tööd. Jüripäevast algas ka naestel väline töö.

Hageri.

78. [———] Sest päävast [küünlapäev] peale hakati kangaid kuduma ja need linased kangad pidivad siis heaste valgeks pleekima ja villased kangad mitte koidest saama rikutud. Aga enne tähendud pääva ei pidanud seda head omadust neile saama.

Märjamaa.

79. Kangaid hakati kuduma pääle küünlapäeva. Siis hakkas kibe töö. Takud pidid jõulus kedratud olema. Kui linad pleegitatud olid, hakati linasid ketrama. Teljed toodi tuppa. Pidi ikka ennem saama kui teine pere. Hangede peale tõmmati siis kangad pleekima. Linased kangad kooti enne ja siis hakati villaseid kangaid kuduma.

Varbla.

80. Küünlapäeval ka ei ole tööd tehtud. Siis käidud Lihulas teenijaid kauplemas. Küünlapäev kääriti kangaid. Aknad said lahti lükatud, kui päike paistis. Kui mätta pead paljaks läksid, lõo hakkas lõõrima juba.

Kirbla.

Õmblemine

81. Küünlapäävan ummeldas, sis susitas soe silmi.

Puhja.

82. Küindläpäeväl es kedrätä, aga ummeldi, «susiti soe silmä ärä», et sis ei näe susi karja manu tulla.

Rannu.

Pesupesemine

83. Kui küünlapäev tõlvadega pestakse, siis saab hundil palju kutsikuid.

Räpina.

Juustekammimine, -lõikamine

84. Kui küünlapäeval pea siledaks kammitakse ja siis õlut juuakse, siis seista juuksed sui siledad ja pale punane.

Anseküla.

85. Küinlapäeval kammiti juukseid, et kasvaksid ästi pikaks. Kord nägin Kohulas lapsepõlves, et vana Ingel ja Jaan kammisid juukseid harjaga. Laud oli naisel põlvede peal ja kammis. Vanamees istus vastas ja köik aeg önnistas, ise kangesti önneliku olemisega, naeris ja luges: «Küll nüid kasvavad pikaks, küll kasvavad suureks!» Naine tõmbas kammiga teiselt poolt ning mees aina soovis: «Küll kasvavad ilusad, küll kasvavad pikad!» Kuid täiskasvanud vööras inimene ei tohtinud seda pealt näha, eriti naisterahvas mitte. Minul väiksel poisil tookord lubati pealt vaadata.

Mustjala.

86. Ei tohi nimitud päeval majas keegi pääd sugida, siis ei söö ussid sel suil kapustid.

Tarvastu.

87. Kes küünlapäeval juukseid kammib, sel kukuvad juuksed peast.

Kose.

METSLOOMAD

Karu

88. Karu käänvet küündlapäävän tõise kül'le.

Karksi.

89. Küinläpäävä aal karu kiänäb tõiss külge, akkab tõiss käppä imemä.

Kodavere

90. Karu käändi küünlapäe teist külge, maarjapäe tuli pesast välja.

Karksi.

91. [— — —] Küündlepääväl käänd kahr hinele tõsõ küle, käändlepääväl (pööripäeval, 8. ehk 9. märtsil) käänd käpä pääle.

Vastseliina.

Hunt

92. Kui hunt küünlapäeva ajal metsas hulub (siis nad kolavad ringi ja otsivad seltsi), siis ei tohi neile mitte vastu hulguda, tulevad kohe kallale.

Rapla.

LINNUD

93. Kui vares enne küünlapäeva pesa teeb, läheb lumi enne maarjapäeva ära.

Märjamaa.

94. Kaaren paneb küünlapäeval esimese pesapalgi paigale. Maarjapäeval muneb esimese muna. Vares paneb maarjapäeval esimese palgi pesasse.

Jüri.

95. Küünlapäeväl om lõositt lume pääl, sõss nakas lumi kõrt vihkama.

Karksi.

PUUD

96. Kui enne küünläpäevä kuuse- ja männapidemed — okkad — pudeneväd, siis lähäb enne maarjäpäevä lumi maast ärä.

Viljandi.

97. Kui kuusenõelad enne küinlapäeva lume peal, siis peale küinlapäeva vee peal, sest lumi läheb siis pea ja kevade hea.

Põlva.

98. Kui kuusepideme on küünlapäeva kuul lumehange pääl, siis on märtsikuul veen (selle järgi tuleb kevade).

Karksi.

ILMASTIK

99. Küünlapä loetakse külmaks ajaks. Kui küünlapääv ees on tulemas, õhkavad siis inimesed: «Ei tia, kuda sel külmal ajal läbi peab saama!»

Kadrina.

100. Vanast ütelnü küündlepäiv tennüspääväle: «Ku ma sõs olõsi ku sa, sõs ma külmäsi eläjäkõttu puja kah är.» Tuud ütelnü tiä tuuperäst, et mis tiä nii lämmi um.

Kanepi.

101. Küündlapäe ütlend, et oleks ma tõnisepäeva asemel, siis kui pada kiib ütest äärest, siis tõisest äärest külmetaks. Aga nüüd põle mul teta kedagi.

Paistu.

Talv pooleks

102. Kündlepäävä käänd tii tõõsõ küle.

Setu.

103. Küündlepäiv küle pääl, tennüs talvõ harä pääl.

Kanepi.

104. Öeldakse, et küünlapäeval lüüakse külma süda lõhki, s. o. ilmad hakkavad soojemaks andma, või nagu öeldakse, ilmad hakkavad järele andma. Vanarahvas tarvitab seda veel.

Vändra.

105. Küündlepäivä aigu lätt külmä süä lahki.

Sangaste.

106. Küündlepäävä lätt külma sälg katski.

Vastseliina.

Kevade lähenemine

107. Küünlepäevast hakkab ilmal tõine silm vett jooksme.

Halliste.

108. Küünlapäeval lüüakse külmal üks sarv peast ära.

Märjamaa.

109. Küündlepäiv nakas olõkõrs lummõ süümä, külmä süä lätt lahki, külmäl nakas üts silm vett juuskma.

Räpina.

110. Küindlepäiväl nakava purukese ja õlekõrre lumme süümä.

Nõo.

111. Küünläpäe pannatõ soe kivi mere.

Kihnu.

112. Küünlapäevast külm kivi allikase ja soe kivi merese.

Saaremaa.

113. (Küinglapäeva tähentus.) Siga hakata ka sellest päevast kõrva paistma. Ka nägeta siga sellest päevast päikest taevase, see on, et siga hakkab üleüldse päevapaistel soojentama.

Põlva.

114. Küündlepäiv tsiga läts kõrva paistma.

Räpina.

Päikesepaiste

115. Kui küinlapäev on selge, siis on ia suvi, kui küinlapäev sadab, siis sadab suvel pal'lu.

Kursi.

116. Kui küündlapää selge ilm on, siis tuleb ea viljaaasta.

Käina.

117. Kui küünlapäe päike paistab, siis tuleb hea rukkiõie aeg, aga kui päike päeval otsal ei paista, siis tuleb kehva rukkiõie aeg ja rukis ei anna ka välja. [— — —]

Kose.

118. Kui küindlapäeval nii palju päeva paistab, et mees hobuse selga võib karata, saab saks rukkid, paistab aga rohkem, saab ka talupoeg rukkid.

Torma.

119. Ku küündlepäeväl päevä paistab, sõss saave tõine aasta terätse rüä, ku ummen, sõss kehvä.

Tarvastu.

120. Kui küünlapa pääva paistis, siis kasvasid head erned.

Koeru.

121. Küünlapäeval üteldes iki, et kui päike paist, sis saavet ää lina. Kui päikest es ole tuu päe, sis linu es saavet.

Karksi.

122. Kui küünlapääval pää paistab, siis saab sui haljast heina.

Paide.

123. Kui küündlepäe sadas, siis es saa einu tetä suvel. Kui nõnda pailu olli ilus ilm, et rüütel sai obese selga karade, siis sai iki eina tetä.

Halliste.

124. Ja kui küündlapäeval selge ilm, siis sadab kevade veel rohkem lund, kui enne seda olnud.

Vaivara.

125. Küindlapää oli naiste püha. Naised vaatasid siis jälle ilma. Kui sel pääval selge ilm, olid naised terved, oli aga umne, naised ka tõbised.

Lääne-Nigula.

126. Kui küindlapää keskpääval päike paistab, siis on naised sui terved.

Lääne-Nigula.

K ü l m

127. Kui ei külmä küünlällä, siis maksab matjuksellä.

Kuusalu.

128. Kui põle külma küindelila,
külap siis vastab vastelila,
kui ep vastelila,
külap siis maksab moaria'alla.

Nii ütleb rahva riimitud sõna ja ta tähendus on äraseletatult: kui ei ole küindlakuu hakul külmad talveilmad, siis on nad seda ehk vastlapäeva ümber. Juhtub aga vastla aal koa pehmitama, noh, siis peab moarjapäeva aal seda kõvemat külma maitsma.

Ambla.

129. Küll om külm küünlapäe,
valusap viil vaslapäe,
tuuletsep viil tuhapäe.

Halliste.

130. Kui enne kündlapääva nii külm on, et kanamunad pesas puruks teeb, siis saab soe kevade olema.

Vaivara.

131. Kui küünlapääv pikad jääpurikad, siis kasvavad see aasta pikad linad.

Torma.

Lumesadu

132. Kui küünlapäeval sajab, saab rohkesti kalu.
Mustjala.

Tuul, tuisk

133. Küündlapääva tuul piab pööripäävani seisma.
Rakvere.

134. Kui küünlapääva öösel kõvasti tuiskas, siis oli loota ead pähkeaastad. Küünlapää ööse tuisuga pähketäkk kargas.
Karja.

135. Küünlepäiva ümbre tuisud ja suured lumehanged tähendavad hääd viljaõnnistust.
Karula.

Sula

136. Kui küünlapäeval sulatab, tuleb halb odra-aasta.
Puhja.

137. Küinläpäävä sula ja maretapäävä põud on näljä emä.
Kodavere.

138. Kui küinlapäeva aeg ärjal juua, siis maarjapäeva aeg mitte kanalgi.
Häädemeeste.

139. Kui küünlapää aegu ärg juua saab, siis paastu-maarjapää aegup saa kukkki juua.
Karja.

TULEVIKU ENNUSTAMINE

140. Kui tüdruk nied püksid oma pia alla paneb, mis poisil küündlapäeb jalas on olnud, siis näeb ta oma peigmiest unes.
Suure-Jaani.

141. Küünlapäeva küünalte ennustus olnud nõnda: ühepikused ja ühejämedused küünlad süüdatud põlema. Kelle inimese nimiküünal rutem läbi põlenud, see pidanud ka kõige enne ära koolma.

Viljandi.

KÜÜNLAPÄEVA JÄRELPÄEVAD

142. Üks oli küünlapäev, teine tahipäev ja kolmas lühtripäev.

Karuse.

143. [— — —] Küünlapäevi oli neli: küünlapäev, õlut tehti, küünlalühtripäev, lühtrikabjapäev, kabjarõngapäev. Võõruksil käidi kabjarõngapäeval. Külalised ei toonud midagi kaasa. [- - — —].

Kaarma.

1.—2. Küünlapäev — esimene suvepüha. 1. H II 63, 473 (8) Vas — J. Sandra. Paar üleskirjutust Vas, Setu. Viiristmine — kolmekuningapäev 6. I, jordanipüha, mil mälestati Jeesuse ristimist Jordani jões. 2. ERA II 175, 329 (3) Se — A. Tubli. Küünlapäeval peeti Setus Vilo ja Järvesuu vallas esimene suvepraasnik. Võimalik, et suvepüha, suvepraasniku nimetus on jälg muistsest aasta jaotamisest suveks ja talveks.

3. Küünlapäevast jaagupipäevani (25. VII) pool aastat. ERA II 266, 358 (217) Kod — A. Univere. Ainuke teade. Soomlastel on südasuvi 13. VII.

3a. Ajaarvamine küünlapäevast. H II 25, 260 (235) Hel — M. Tomp. On ka teistsuguseid nädalate lugemisi.

3b. Keskhommiku pidamine. ERA II 158, 322 (26) Mus — A. Ahurand. Ainuke teade. Üldiselt algas keskhommiku pidamine hiljem (vt. tuhkapäev), kõige tavalisemalt jüripäevast.

4.—5. Küünlapäev — viimane jõulupüha. 4. RKM II 93, 671 (11) Kaa — E. Tampere. 5. E, StK 24, 185 (11) Muh — V. Noot. Tuntud Sa, Muh, ka Lä: Han, Kse, Lih.

6.—7. Jõulutoitude söömine. 6. H II 41, 71 (4) Phl — J. Mey. 7. ERA II 289, 291 (30) Kaa — A. Toomessalu. Komme levinud Saare- ja Läänemaal. Kümmekond teadet.

8.—12. Jõuluõlle joomine. 8. ERA II 189, 388 (61) Phl — E. Ennist. 9. E 266/7 (13) Sa — J. Gipsle. 10. RKM II 254, 120 (7), Kse — S. Lätt. Vikk — punn, prunt. 11. RKM II 88, 91 (12) Kär — E. Tampere. Vints — väiksem õlleankur. 12. RKM II 5, 26 (36) Kaa — A. Paivel. Komme tuntud Sa, Hiiu, Muh ja Lä (Kse, Lih, Han).

13.—16. Teenijatel vaba õhtu. 13. RKM II 157, 95 (3) Tor — E. Tampere. 14. ERA II 42, 155 (1) KJn — A. Agu. 15. H II 16, 542 (3) Tür. — A. Bernstein. 16. RKM II 107, 147 (10) Hls — S. Lätt. Kümmekond teadet Hls, Tor, Mär, Sim, Jä. Sageli anti ka neljapäev teenijatel vabaks. et võisid käsitööesemeid oma tarbeks teha.

17.—18. «Linade jooksmine». 17. E 60265/6 (83) Noa — P. Ariste. 18. ERA II 9, 26/7 (66) Phl — M. Meiusi. Sõidud linakasvu taotlemiseks küünlapäeval haruldased, üldiselt on see vastlapäeva komme. Sakslastel esineb linakasvumaagia ka küünlapäeval. Rootslastelegi pole see küünlapäeval võõras (Sartori III 85).

19. Küünlalaat. ERA II 303, 521/2 (20) Hel — H. Martin. Küünlalaatu (aastalaatu) peeti mitmel pool. Alati ei olnud see küll küünlapäeval.

20. Küünlapäeval sündinu. ERA II 173, 709 (3) Setu — A. Tammeorg. Ka Lääne-Eestis austati küünlapäeval Annenimelist. Ann tõsteti üles, temalt nõuti «puna».

21. Nimeküünlad. ERA II 284, 514 (542 b) San — L. Pedajas. Paar teadet. Iga kohalolija nimele süüdati küünal ja vaadati, kelle küünal kõige kauem põles, see elas kõige kauem. Laiemalt tuntud jõulu- ja nääriõhtul.

22. «Küünlavakk». E 82647 (2) PJg — H. Nuut. Paar teadet Vän, PJg. Tõnnikultuse analoogia. Tõnnivakas oli küünal. Kui Tõnni kuju enam ei olnud, püsis vakk ja küünal edasi. Kogu kultust hakati nimetama lihtsalt «küünlaks».

23.—25. Naiste püha. 23. ERA II 292, 300 (2) Kos — G. Sommer. 24. ERA II 284, 514 (542) San — L. Pedajas. Tanude vahetamine tuntud Sangaste ümbruses. Tavaliselt tehti seda maarjapäeval. 25. ERA II 195, 377 (5) Kir — R. Viidalepp. Naiste püha levinud Läänemaal, ka Harjumaal (Ris, Rap, Kos), Pai, San. Tavaliselt oli mokalaat teenijate kauplemine kõrtsis. Naiste püha osas on küünlapäeval sarnasust vastlapäevaga.

26.—32. Küünlapuna joomine. 26. ERA II 188, 250 (92) LNg — E. Ennist. 27. ERA II 308, 267/8 (45) Hel — L. Vallaste. 28. AES Har — S. Tanning. 29. RKM II 6, 317 (7) Põi — A. Toomessalu. 30. ERA II 55, 398 (24) Rid — R. Põldmäe. 31. ERA II 289, 291 (37) Kaa — A. Toomessalu. 32. RKM II 253, 119/20 (7) Var — L. Briedis. Nimetatakse ka naistepuna, kuid jõid mehedki. Üle 50 teate. Kombe levikul kindlad alad: Saare-, Läänemaa ja Lõuna-Eesti lõunapoolsed kihelkonnad. Teistel aladel juuakse maarjapuna.

33.—40. Teenijate kauplemine küünlapäeval. 33. ERA II 169, 79/80 (173) Vän — A. Karsfrei. 34. ERA II 55, 399 (28) Rid — R. Põldmäe. 35. RKM II 94, 475 (10) Krk — O. Jõgever. 36. ERA II 298, 585 (4) Hag — R. Viidalepp. 37. KKI 38, 571 (23) Koe — L. Raudsepp. 38. RKM II 102, 200 (1) Hls — E. Tampere. 39. ERA II 306, 81/2 (2) Tõs — T. Saar. 40. ERA II 56, 330 (42) Lih — H. Tampere. Peretellimise kohta on andmeid kogu maalt. Maa lääne alal

traditsioon tugevam kui ida pool. Mokalaadana tuntud Lõuna- ja Lääne-Eestis.

41. «Kapsaste niitmine». H I 2, 344 (1) Trv — A. Rennit. Ainuke teade. Lähedased küsimised-kostmised maagilise tõrjevahendina tuntud, vt. madise-, tuhka-, käädripäeval «kärbeste jahvatamine».

42. «Külma söötmine». ERA II 125, 208 (4) Iis — M. Tarum. Tuntud Kirde-Eestis, slaavipärane. Tavaliselt toimus «külma söötmine» kolmekuninga ajal või näärioöl. Vt. H. Tampere, Kirde-Eesti rahvakalendri iseärasusi, lk. 222.

43.—44. Sõnniku viimine põllule, aeda. 43. H II 40, 1095 (10) Vig — M. Lemmerkänd. 44. H II 19, 465 (23) Tõs — H. Anniko. Väheseid teateid Lääne-Eestist. Komme teistel tähtpäevadel laiemalt levinud, eriti vastlapäeval.

45.—46. Loomatoit pooleks. 45. RKM II 157, 195 (8) Tor — E. Tampere. 45a. ERA II 194, 346 (7). Se — E. Kirss. 46. RKM II 82, 482 (4) KJn — E. Veskisaar. 46a. RKM II 156, 239 (8) Tor — L. Briedis. Paarkümmend teadet Lõuna- ja Kesk-Eestist.

47. Kas sünnib härg- või lehmvasikas? H II 50, 368 (19) Trm — E. J. Õunapuu. Ainuke teade.

48.—50. Härja sarvede kõrvetamine. 48. EKS c 159 Jõh. 49. H II 28, 779 (7) MMG — G. Puus. 50. H II 28, 743/4 (4) MMg — L. Jakson. Kirde-Eestis hästi tuntud, eriti Iis, ka Lüg ning Lai, MMg. Kombe leviku kohta mujalt andmeid ei ole. Vt. Tampere, Kirde-Eesti, lk. 233.

51.—52. Kanade söötmine rõngas. 51. H III 14, 415 (21) Vil — J. Täht. 52. H II 26, 160 (14) Vil — J. Sihver. Vähesed teated Vil, Trv. Madisepäeval jt. päevadel laiemalt tuntud.

53.—54. «Noot põleb!» 53. KKI 1, 357 (580) Kod — U. Mägi. 54. KKI 1, 357 (581) Kod — U. Mägi. Ainukesed üleskirjutused. Muistend ja uskumus.

55.—58. Inimesetoit pooleks. 55. H II 25, 320 (27) Trv — J. Käger. 56. ERA II 264, 72 (61) Kul — A. Samet. 57. H III 30, 878 Krl — J. Sööt. 58. ERA II 295, 92/3 (7) Khn — T. Saar. Levinud Kesk- ja Lõuna-Eestis.

59.—61. Seapea söömine. 59. ERA II 284, 514/5 (542c) San — L. Pedajas. 60. H II 8, 611 (4) Jõh — P. Paurmann. 61. ERA II 56, 395 (11) Ran — H. Tampere. Üle 20 teate. Pea kogu maal tuntud, välja arvatud Saaremaa, ka Lääne-Eesti. Jõhvis käinud naised küünlapäeval koos seapead söömas. Tõnisepäeval seapea söömine laiemalt tuntud.

62. Küünlapäeval seakülge. EKS 22, 9 Krl — J. Sööt. Umbes 15 teadet Lõuna-Eestist (Lõ-Ta, Võ, Mulgi), KJn (1). Suhterriga — uhmris valmistatud odrakruupidega.

63. Sea selgroo söömine. ERA II 63, 363 (47) Kmb — R. Viidebaum. Vähesed teated Ta, Räp.

64. Seajalgade söömine. H II 19, 465 (24) Tõs — H. Anniko. Paar teadet eri paikadest (Tõs, Har, KJn). Osalt vastlapäeva kommete analoogia.

65.—67. Tangupuder. 65. RKM II 101, 380/2 (35) Hää — M. Mäesalu. 66. RKM II 102, 173 (17) Hls — E. Tampere. 67. H

III 7, 465 (3) Plt — T. Sander. Üle 10 teate mitmelt poolt (välja arvatud saared ja Põhja-Eesti).

68. Kapsaid ei keedeta. H II 51, 347 (15) San — P. Roose. Vähesed teated Lõuna-Eestist. Lutsis: kapsaste söömine sigitab vaklu. Vt. madisepäev.

69.—70. Küünalde valmistamine. 69. RKM II 52, 144 (7) Lih — I. Aavekukk. 70. H II 47, 584 (5) Aud — K. Tarkpea. Kümmekond teadet mitmest paigast Lääne-Eestist, andmeid ka Kod, Räp, Setu. Küünlad valati lambarasvast. Valmistati vajaduse järgi juba sügisel peale lammaste tapmist.

71.—75. Ketramine. 71. H II 40, 713 (3) Kuu — M. Odenberg. Ketrustöö algas mardipäeval. 72. E 64582 (10) Tür — R. Viidebaum. 73. E, StK 37, 77 (40) Kei — A. Palm. 74. H I 8, 177 (2) Vas — J. Sander. 75. ERA II 33, 112 (26) Mär — E. Poom. Paarkümmend teadet mitmest eri paigast, välja arvatud Põhja-Eesti idaosa. Ketramine ka mitmel teisel päeval keelatud, sageli küll teistel põhjustel. Küünlapäevaks (ka vastlapäevaks) pidid ketrustööd olema lõpetatud.

76. Paelte valmistamine. RKM II 64, 230 (25) Rõu — O. Jõgever. Paar teadet eri paigust. Paelte palmitsemine oli vastlapäeval kombeks, küünlapäeval vähene.

77.—80. Kangakudumine keelatud. 77. ERA II 129, 464 (75) Hag — E. Poom. 78. H II 17, 155 (5) Mär — G. Niphardt. 79. RKM II 253, 123/4 (14) Var — L. Briedis. 80. RKM II 253, 40/1 (13) Kir — L. Briedis. Sa, Lä, Ha (Hag, Rap). Kangakäärimise kohta andm. Kirblast.

81.—82. Õmblemine. 81. H II 30, 107 (3) Puh — J. Andersson. 82. ERA II 56, 395 (10) Ran — H. Tampere. Üle 20 teate Lõuna-Tartu- ja Võrumaalt (Urv, Plv, Räp).

83. Pesupesemine. ERM 58, 1 (12) Räp — A. V. Tolsting. Üksikteateid.

84.—85. Juustekammimine. E 40676 (25) Ans — F. Peters. 85. RKM II 75, 345 (4) Mus — E. Tampere. Sel kujul ainuke. Vähesed teated Saaremaalt.

86. Juukseid ei tohi kammida. H I 2, 344 (2) Trv — A. Rennit.

87. ERA II 292, 300 (9) Kos — G. Sommer.

88.—91. Karu keerab teise külje. 88. RKM II 87, 528 (71) Krk — E. Tampere. 89. ERA II 266, 359 (212) Kod — A. Univere. 90. RKM II 95, 85 (25) Krk — L. Briedis. Üksik teade. 91. H II 3, 523 (2) Vas — H. Prants. Laialt tuntund Lõuna-Eestis. Üksikuid teateid ka Põhja-Eestist.

92. Hunt ulub. ERA II 6, 430 (34) Rap — T. Viidebaum. Paar teadet.

93. Vares teeb pesa. ERA II 147, 661 (1) Mär — L. Hellmann. Ainuke teade.

94. Kaaren paneb pesapalgi. E 33369 (1) Jür — J. Saalverk. Üksikud teated. Enam tuntud madisepäev, maarjapäev.

95. Lõokesesitt lumel. RKM II 96, 114 (25) Krk — V. Jürken. Ainuke teade. Enam tuntud madisepäeval.

96.—98. Kuuseokkad pudenevad. 96. H III 20, 508 (7) Vil — J. Täht. 97. E 6973 (21) Plv — J. Melzov. 98. RKM II 95,

49 (21) Krk — L. Briedis. Väheseid teateid mitmelt poolt. Saartel tundmata. Vt. Jaanuari- ja veebruarikuu.

99. Küünlapäev — külm aeg. H II 10, 235 Kad — J. Nante. Ainuke teade. Küünlapäeva tavasid omistatakse veebruarikuule.

100.—101. Küünlapäeva ja tõnisepäeva kõne. 100. H I 7, 643 (5) Kan — G. Loodus. 101. ERA II 202, 498 (189) Pst — J. Raidla. Haruldased teated.

102. Pool talve möödas. ERA II 278, 528/9 (8) Se — M. Linna. Ainuke teade.

103. Küünlapäev külje peal. H I 7, 657 (6) Kan — G. Loodus. Vähesed teated Võrumaalt.

104.—105. Küünlapäeval lüüakse külma süda lõhki. 104. ERA II 169, 37 (50) Vän — A. Karsfrei. 105. ERM 158, 7 (10) San — V. Gross. Umbes 40 teadet. Hästi tuntud Lõuna-Eestis (Ta, Võ, Se), vähemal määral mujal.

106. Küünlapäeval läheb külma selg katki. H III 30, 677 (63) Vas — J. Jakobson. Kümmekond teadet Võ, Ta.

107. Ilmal (talvel) hakkab teine silm vett jooksma. E 23816 (14) Hls — H. Reissar. Umbes 20 teadet. Levinud Võru- ja Mulgimaal.

108. Külmal lüüakse üks sarv peast ära. ERA II 283, 222 (1) Mär — E. Poom. Haruldane teade.

109.—110. Küünlapäeval hakkavad õlekõrred lund sööma (vihkama). 109. ERA II 162, 264 (92) Räp — P. Voolaine. 110. H II 31, 466 (6) Nõo — P. A. Speek. Paarkümmend teadet peamiselt Lõuna-Eestist. Madisepäeval pea üle maa tuntud, esineb ka tõnise-, paavli-, peetri-, tuhka-, taliharja- ja käädripäeval.

111.—112. Küünlapäeval pannakse soe kivi merre (külm allikasse). 111. ERA II 295, 92/3 (9) Khn — T. Saar. 112. H IV 4, 103 (217) Sa — C. Allas (M. Klausen). Vähesed teated Saaremaalt, Kihnust. Osalt kevadtalviste tähtpäevade analoogia. Vt. peetripäev, märtsikuu.

113.—114. Siga hakkab «kõrva paistma». 113. E. 16810 Plv. — J. Tamm. 114. ERA II 257, 295 (15) Räp — P. Voolaine. Teated Võ, Lõ-Ta.

115. Päikesepaiste, selge — hea suvi. E, StK 34, 144 (8) Ksi — P. Berg. Kümmekond teadet peamiselt Lõuna-Eestist.

116.—119. Päikesepaiste küünlapäeval — hea vilja- (rukki)saak. 116. ERA II 188, 428 (21) Käi — E. Ennist. 117. H II 16, 302 (3) Kos — J. Härg. 118. E 31120 (18) Trm — E. Soodla. 119. H II 55, 257 (3) Trv — H. Kosesson. Umbes 25 teadet mitmelt poolt, kõige enam Lõuna-Eestist. Saartelt ja Lääne-Eestist andmed puuduvad.

120. Päikesepaiste — hea hernesaak. H II 13, 172 (14) Koe — V. Viitmann. Vähesed teated Kesk-Eestist.

121. Päikesepaiste — hea linakasv. RKM II 96, 113/4 (23) Krk — V. Jürken. Vähesed teated Lõuna- ja Kesk-Eestist.

122.—123. Päikesepaiste — hea heinaaeg, haljas hein. 122. H II 38, 873 (5) Pai — A. Hanson. 123. RKM II 102, 201 (3) Hls — E. Tampere. Lõuna-Eestis üldine (umbes 80 teadet), Saare- ja Läänemaal tundmata, Põhja-Eestis haruldane.

124. Selge ilm — sajab kevadepoole rohkem lund. E 7795a (73) Vai — Feldbach. Üksikteateid mitmelt poolt.

125.—126. Päikesepaiste — naised terved. 125. ERA II 159, 742 (34) LNg — E. Ennist. 126. ERA II 188, 250 (90) LNg — E. Ennist. Tuntud Läänemaal (LNg, Kul).

127.—129. Kui ei külma küündelilla. 127. H II 40, 715 (63) Kuu — M. Odenberg. 128. H II 38, 695 (9) Amb — J. Freimann. 129. ERA II 213, 458/9 (6) Hls — A. Kulbok. Samasuguse algusvärsiga ütlemine on ka soomlastel.

130. Enne küünlapäeva külm. H II 7, 67 (29) Vai — H. Masing. Niisugusel kujul ainuke.

131. Jääpurikad — hea lina. E 57143 (76) Trm — P. Berg. Üksikteateid eri paikadest (Ta, Võ, Sa). Osalt vastlapäeva analoogia.

132. Lumesadu — saab kalu. E 84016 (75) Mus — K. Taev. Mõned tekstid Saaremaalt.

133. Tuul. E 8279 (17b) Rak — J. Lilienbach. Ainuke teade.

134.—135. Tuiskab — hea pähklisaak. 134. ERA II 276, 456 (35) Krj — O. Grepp. 135. Hea vilja-aasta H III 30, 893 (3) Krl — J. Sööt. Üksikuid teateid eri paigust.

136. Sula — halb odrasaak. E 72254 (17) Puh — H. Jänes.

137. Küünlasula — mareta põud. ERA II 266, 359 (216) Kod — A. Univere.

138.—139. Saab küünlapäeval härg juua... 138. ERA II 138, 85 (40) Hää — M. Mäesalu. 139. ERA II 201, 217 (129) Krj — K. Lepp. Üle maa tuntud vanasõna. Üle 100 üleskirjutuse. Esineb ka vanematel autoritel (Helle, Hupel, Rosenplänter, Wiedemann). Vt. veebruarikuu.

140.—141. Tulevikuennustused. 140. H II 49, 637 (21) SJn — H. Raid. 141. ERA II 282, 222 (14) Vil — J. Kala. Vähesed kirjeldused eri paikadest.

142.—143. Küünlapäeva järelpäevad. 142. RKM II 254, 48 (5) Kse — S. Lätt. 143. RKM II 93. 364 (5) Kaa — L. Briedis.

Luuvalupäev (9. II)

Luuvalupäeva nimetus esineb meie vanemates kalendrites. Ka varasemad autorid mainivad luuvalupäeva. Boecler-Kreutzwaldi raamatus on sellest pikemalt: «Apolloniapäev, eestlaste juures varem *luuvalopääv* — «Gliederschmerztag» (9. veebruaril) oli varem puhkusepäev, mil ükski tööd ei tohtinud teha, muidu vaevaks teda kogu aasta liigesevalu. Pihkva eestlaste (setude) juures on see tänapäevalgi maksev, selletõttu kõik vabad inimesed katkestavad sel päeval töö».[1] Hupel nimetab «Luvallopääva» samuti puhkamise päevaks.[2] Eriti peab laskma välja puhata luud ja liikmed (Wiedemann).[3] Kiriklikult on 9. veebruar püha Apollonia mälestuspäev.[4]

Luuvalupäeva kohta on usutavaid kirjeldusi vähe. Andmeid on Hiiumaalt (Reigi) ja läänepoolsest Lõuna-Eestist (Saa, Hel, Pst), siingi on kaasa mõjunud päeva nimi kui ka läheduses olevate päevade kombestik.

1. Ka magatud luuvalupäeva hommikul pikemalt kui harilikult teistel hommikutel, et kosutada tervist.

Saarde.

2. Luuvalupäeva peetud vanal ajal Saardes ikka 9. veebruaril, nüüd seda päeva enam ei peeta. Sellel päeval ei ole tohtinud jooksta, hüpata ega tantsida, siis saavad sellel aastal kõik luud ja liikmed valutama.

Saarde.

---

[1] Boecler-Kreutzwald, lk. 76.
[2] Hupel, TN III, lk. 368.
[3] Wiedemann, AIÄLE, lk. 351.
[4] Apollonia suri märtrina. Legendi järgi kisti tal enne surma hambad välja. Lääne-Euroopas peeti teda hambavalu eest kaitsjaks. Hndwb. I, vg. 551.

3. Luuvalupäeval valutavad luud, ei tea miks.

Paistu.

4. Luuvalupäevast ei ole kuulnud midagi muud, kui sellel päeval olla luies valu, siis võib see valu teha kogu aasta. Kuid seda öeldi rohkem naljatades ja ei võetud kunagi tõsiselt.

Helme.

5. Luuvalupääva ja tuhkapääva, siis villu ei tehta (ei kedrata, kaarita, ei tohi villast riiet ömmelda). Kui tuhkapääva teed, siis riie läheb tuhakarvaseks, kui luuvalupääva, siis luukarvaseks.

Reigi.

6. Luuvalupäev 9. II. Ei tohi sel päeval lammast niita. Kui sel päeval lammast niidetakse, siis kasvavad lambad valju villa.

Reigi.

7. Üks pääv pärast tuhkapääva on luuvalupääv, siis äi tohtenund mehed kervest pruukida äga raida, siis pidid kondid sui valutama.

Reigi.

8. Sajab luuvalupäeval lund, tuleb hää suvi.

Nõo.

1.—2. Tervise kosutamine. 1. ERA II 181. 592 (32) — J. P. Sõggel. 2. ERA II 181, 591/2 (31) Saa — J. P. Sõggel. Nimetatud korrespondendi kaastöö ei ole alati usaldatav.
3.—4. Luuvalu. 3. E 57219 (19) Pst — J. Kurrik. 4. ERA II 303, 523 (21) Hel — H. Martin.
5.—6. Villast tööd ei tohi teha. 5. ES, MT 12, 6 Rei. 6. E 61170/1 Rei — M. Meiusi. Lähedane tuhkapäeva kommetele.
7. Kirvega ei tohi töötada. H II 41, 228 (7) Rei — G. Tikerpuu.
8. Lumesadu. EKS c 161 Nõo — Juhan Hurt. Ainuke teade.

Ulasepäev (II. II)

Ulasepäeva [1] kohta on vaid vähesed teated Setust. Venelastel, ka vadjalastel ja isuritel, on ta lehmade püha.[2] Setus on viidud ulasepäeval piima kirikusse õnnistada. Mitmes külas on ulasepäeval peetud naistepidu — paabapraasnikut. Paabapraasnikuid peeti ka teistel aegadel, peamiselt siiski maaslenitsa ajal.[3]

1. Ulaspäiv om maasenitsa neläpäävä. Tuu om ka' pühä. Ulasõdagu präätetä‿i. Käüti õdagite kul'atama. Livvõldi riiga ja poisi' ai' kiilat. Tuu oll sääne latsõpää suuru tettü rõivast määts. Ullikõva. Tuhka ja midä nä' sinnä sisse panni'. Tuud tsura' nuiõga ijä pite aiva'. Ku küläh-poiss võt't naase, sõs poissmehe' võti' tuu käest kiila viina.

Setu.

2. Hulasõpäivä peeti maasõlitsa neläpäevä. Kerkohe minti Petserihõ. Piim viidi. Puuslile panti küünäl.

Setu.

3. Paabapraasnika peetäs õgah küläh. Kotost veese õgaüts süüke ja rahha. Praasnikal sööväh, joovah, kargasõh ja laulvah. Paabapraasnik tetäs maaselitsa neläpäävä, tuu ulasapäiv om jo vanast aost.

Setu.

---

[1] Blaasiusepäev, день Власия 11. II. Blasiust on mitmes Lääne-Euroopa maas austatud koduloomade patroonina. Hndwb. I, vg. 1360 jj.

[2] Loorits, Weiberfest, lk. 50; Ariste, Vadja kalender, lk. 20; Чичеров, lk. 221.

[3] Loorits, Weiberfest, lk. 50.

1. Kiilaajamine. ERA II 194, 409/10 (10) Se — E. Kirss. Kiilal on sarnasus kadaajamise ja sigade põllule ajamisega vastlapäeval, tuhapoisiga tuhkapäeval. Prääteta◡i — ei kedrata; kul'atama — lõbutsema; määts — pall; ullikõva — väga kõva.
2. Piima õnnistamine kirikus. ERA II 301, 235 (86) Se — L. Pedajas.
3. Paabapraasnik. ERA II 204, 155 (21) Se — A. ja M. Reinola. Vt. paabapäev.

Vastlapäev

Vastlapäeva tuntakse rahva hulgas ka lihaheite-, liugupäeva ja kitsamal alal Lõuna-Eestis pudrupäeva nime all.[1] Lääne-Eestis tuli ette veel lihaeidepäev. Nimetus «vastlapäev» ei ole eriti vana ja on tulnud meile võõrastel eeskujudel.[2] Lihaheite nimetust seletas rahvas liha lõppemise, kõrvalejätmisega. Loomade poegimise järel mindigi üle rohkem piimatoidule. Pudru söömist, samuti ka pudrupäeva nimetust seostati veel teiste tähtpäevadega (küünlapäev, tuhkapäev), kuid leviku piirkond on igal päeval erinev. Tangupudru söömist on nii meil kui ka mujal seotud esivanemate kultusega.

Vastlapäev kuulub nn. liikuvate pühade tsüklisse, mis pärineb vanast kuukalendrist. Kuupäeva nihkumine võis toimuda umbes kuu aja piirides (8. II kuni 7. III). Kindel oli vaid nädalapäev ja kuu faas. Selle kohta on traditsiooniline ütlemine: vastlapäev nõuab noortkuud ja teisipäevast päeva.[3]

Vastlapäev on meie rahvakalendris üks populaarsemaid tähtpäevi, tema peamised traditsioonid on tänapäevani elavana püsinud. Suurest liikuvusest tingituna on vastlapäev enda ümber koondanud väga mitmesuguse algupäraga muistseid uskumusi ja kombeid, mis põlvnevad sageli ka eri aegadest.

Eestlaste vastlakommetes on kõige iseloomulikum liulaskmine, millega taotleti head lina- ja kanepikasvu: mida

[1] Lihaheite nimetus esineb Võ, Se, Lõ-Ta, Lõ-Vl, Pä, Saa, Tõs, Aud, Mih, Vig; liugupäev — Vai, Jõh, Iis; pudrupäev — Võ, Lõ-Ta, Lõ-Vl.

[2] Katoliiklikes maades algas siitpeale paast (saksa k. «fasten», rootsi k. «fastlag»).

[3] Humoristlikult öeldakse: vastlapäev on vanakuu reede — vanatüdrukud lähevad siis mehele, vanapoisid võtavad naist. Sakslased pilkavad vanatüdrukuid tuhkapäeval.

Vastlapäeva kuupäeva saab arvestada kevadisele pööripäevale järgnevast täiskuu pühapäevast, mil on kevadpühad, lihavõtted. Siit tagasi (talve poole) seitsmenda nädala teisipäev on vastlapäev.

Kui aga kevadpühad langevad maarjapäevale (25. III), lükkuvad nii kevadpühad kui ka vastlapäev nelja nädala võrra kevade poole.

pikem liug, seda pikem lina. Lina on vana ja väga vajalik kultuur niihästi meil kui ka naaberrahvastel. Sellega seletuvad rohked kombed ja maagilised toimingud, millega püüti linakasvu mõjutada.

Suur osa linatööst — kitkumine, sugemine, ketramine, kudumine — kuulub pea eranditult naiste töö hulka. Ka vastlapäeva teised kombed näitavad rõhu asetamist naiste töödele ja ka pidutsemistele. Selles osas on vastlapäeval omajagu sarnasust küünlapäevaga.

Vastlaliug on meil üle maa tuntud, välja arvatud Setu ala, kus sellel on mõningaid erijooni, nimelt on kommetes rohkesti venepärast. Kagu-Eestis on kohati (Hargla, Karula, osalt Urvaste ja Rõuge) liugu lastud jõulu ajal.

Vastlaliugu käisid vanemal ajal laskmas niihästi noored kui ka eakamad inimesed. Tingimata pidi liumäel olema pereema. Parema linakasvu lootuses pani enamasti perenaine linaseemnekotikese istme alla (teated Lõuna-Eestist). Ka on võetud linakurst põue. Ligilähedasi kombeid on ka teistel rahvastel. Liugu lasti mitmel viisil, osalt tingis selle ilmastik ja maastik. Kui kelku ei olnud, kasutati palgivedamise järelrege (kelku). Kõige sagedamini viidi aga sõiduregi, millel aisad eest võetud, mäe otsa, seltskond asus peale ja sõit läks mäest alla. Lastel käis asi lihtsamalt. Kelgu puudumisel istuti pingile, millel jalad ülespidi, isegi kuuseoks aitas, rääkimata istmiku peal laskmisest ja jalaliust.[4] Lauskmaal ja veekogude ääres lastigi jalaliugu. Vahel valmistati selleks eriline liutee. Lumest vaba jää peal tehti jääkarussell. Karusselli tulp külmutati külma tulekul jäässe.

Vastlasõite tehti ka hobusega — ikka, mida pikem sõit, seda pikem lina. Mindi sugulaste ja tuttavate juurde, sageli ka kõrtsi. Ulatuslikumad vastlasõidud hobusega olid kombeks rohkem Ida-Eestis, kuid väiksemas ulatuses on harrastatud seda kogu maal.[5]

Liulaskmist saatsid lõbusad hüüded: linaliugu, pikka kiudu! Paljudes kohtades (näit. Saaremaal) liulaul sellega

---

[4] Istmiku peal liulaskmist on ka täiskasvanud harrastanud nii meil kui Soomes (Hautala, lk. 97). Venelastel lasknud naised mäest alla ketraja istmelaual, soomlased on selleks kohati kasutanud koonlalauda (Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 55; Hautala, lk. 97).

[5] Venelastel oli maaslenitsa ajal kombeks mööda küla kihutada (Соколов, lk. 147).

piirduski. Ka soome ja rootsi liulaulud olid sageli mõnerealised hüüded. Esines ka pikemaid tekste:

«Nii pikaks meie lina,
kui on see reeteekene!»

Kes ei tulnud liumäele, seda sajatati:

«Selle linad liguje jäägu,
aia äärde hallitagu,
seina äärde seenetagu!»

Või teisiti:

«Tutrad toas istujale,
vareskaerad vahtijale,
takud taganttõukajale.» Jne.

Lauldi ka veel tuntud: «Vistel, vastel, poisikene!»[6]

Vastlaliug on meil tuntud üle maa, välja arvatud Setu ala, kus sellel on mõningaid erijooni. Setudel on sel ajal maaslenits (võinädal), mida pühitseti nädalapäevad. Viimast maaslenitsa pühapäeva peeti eriti pidulikult. Laulus kutsuti mäe peale laulma ja mängima, kes ei tulnud, selle linad pidid äparduma. Sõideti hobustega mööda küla, käidi ka kõrtsis. Maaslenitsa neljapäeval peeti paljudes Setu külades naistepidu (бабий праздник), kus lõbutsesid peamiselt abielus naised. Peale vastlasõitude harrastati Setus liugumist mäest alla.

Liumäele tehti muiste ka tuli üles, kust siis kelkudega läbi sõideti. Tuli pidi linakasvu halbade mõjude eest kaitsma.

Külaskäigud olid seoses vastlasõiduga sagedased. Saare- ja Hiiumaalt on küll väheseid teateid, et teise peresse minek oli eriti naistel vastlapäeval keelatud, sest sead pidid siis pahurad olema.

Sileda ja kauni vastlaliu analoogial olid mitmed tööd ja toimingud vastlapäeval soovitatud. Juukseid pidi vastlapäeval hoolega kammima ja lõikama, et nad kasvaksid siledad ja tihedad. Vanem traditsioon ennustab küll juuste kammimise järgi head linakasvu. Samal põhimõttel lõigati ja piirati ka hobuse saba ja lakka.

Noored hobused rakendati esimest korda vastlapäeval, et nad saaksid ruttu sõidu selgeks.

[6] Vastlalauludest ja -viisidest on üksikasjalik ülevaade H. Tampere raamatus «Eesti rahvalaule viisidega» II.

Teenistuslepingute sõlmimine, ka nn. mokalaada pidamine on vastlapäeval toimunud mõnedes Järvamaa (Pee, Tür), Viljandimaa (Hls, Hel, KJn) ja Läänemaa (Mär, Vig) kihelkondades. Tavalisem oli peretellimine küll küünlapäeval või sealt alates.

Teiseks oluliseks vastlapäeva traditsiooniks oli seajala söömine, mis oli tuntud enam-vähem üle maa. Seajalad keedeti kas ubade või hernestega, harva kapsaga. Seajalg võeti isegi liumäele kaasa. Sõrmi ei soovitatudki rasvast puhastada (noolida, lakkuda), ka nägu võis olla rasvast läikiv. Üldse oli liha ja rasvase toidu söömine vastlapäeval soovitatud.[7]

Seajala kondid korjati hoolega kokku, anti kas kohe sigade ette või siis, kui sead kevadel välja aeti. Sageli anti kondid sigade ette maarjapäeval. Selle kõigega taotleti sigade kasvu õnnistust, kuid ka seda, et sead suvel karjas koos püsiksid. Ei puudunud ka ennustused seajala kondiga. Koera lasti nn. nimekontidest valida.

Laialt on tuntud ka mänguasi — vurr (urr, urri-, uuriluu, un'n), mida tehti seajala kondist. Mõnes paigas Võrus ja Tartumaal valmistati vurr (un'n) siiski lamba jalaluust ja seda mitte vastlapäeval, vaid siis, kui lambaid tapeti (selleks oli sageli mihklipäev). Nimetatud piirkonnas oli ka seajala söömine vastlapäeval haruldane.

Peale seajalgade on keedetud veel mitmesuguseid lihatoite, ka seapead ja loomarinda (Hiiu, Sa). Saaremaal (Sõrves) pidi supis olema kolme seltsi (veise-, lamba-, sea-) liha. Vastlapäeval söödi ka mitu korda (3, 7, 9), eriti oli see maksev «külvimehe» kohta. Traditsioon on levinud saartel, vähesel määral põhjaranna alal (Lüg).

Vastlapuder — tangupuder, harva jahupuder (Lõ-Ta, Lõ-Vl) — keedeti vastlapäeva hommikuks. Lõunaks või õhtuks olid seajalad.

Vastlapäeval küpsetati ikka leiba. Tehti ka veel mitmesuguseid kukleid ja kakukesi nagu tuhkapäevalgi. Kohati on leiba seajala keetmise leemesse kastetud, see oli siis rasvaleib.[8] Saarlased küpsetasid väikese kaku, mis esime-

---

[7] Rootslastel kannabki vastlapäev rasvapäeva (Fettisdag) nime (Landtman, Folktro och trolldom, lk. 48). Ka soomlastel pidi vastlatoit hästi rasvane olema (Hautala, lk. 76).

[8] Soomlaste vastlatoiduks oli samuti «rasvarieska» (Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 62). Üldse on soomlaste vastlatoidud eestlaste omadega väga sarnased.

sel karjapäeval loomadele anti. Ka on selleks hoitud jõululeib vastlapäeval kariloomadele jagatud.

Mitmel talvisel tähtpäeval oli kombeks viia paar hangutäit sõnnikut põllule või aeda. Vastlapäeval oli see traditsioon tuntud üle maa. Komme esineb ka soomlastel ja lätlastel. Nähtust peetakse Ida-Baltikumis omapäraseks.[9]

Kuna vastlapäeva peeti naiste pühaks, oli enamus naiste käsitöid sel päeval keelatud, eriti ketramine — kardeti, et see kahjustab linakasvu või mõjub halvasti sigadele. Sellevastu oli aga nööri ja paelte palmitsemine soovitatud, need pidid siis siledad saama, nii et sobisid kevadel kiigeseppadele kinkida. Töökeelud-käsud, samuti ilmaended ongi enamasti suunatud hea linakasvu saavutamisele.

Tubast tööd takistas ka tulesüütamise keeld. Tuntud on traditsiooniline ütlemine magamamineku aja kohta: vastlapäev valgus, tuhapäev tuleta! Tulesüütamisest kardeti, et härjad hakkavad künniajal lõõtsutama ja hobused väsivad. Traditsioon on tuntud peamiselt saartel.

Vastlapäeva traditsioonides on meil paikkonniti mitmesuguseid omapäraseid kombeid. Lääne-Eestis oli vastlapäeval nn. kadaajamine. Kada [10] oli mehe riides (õlgi täis topitud) kuju, mida laulu saatel kodust eemale, «teise saksa maa peale» aeti. Kadaajamine on tõenäoliselt varemalt samas piirkonnas tuntud Metsiku-kultuse järelkäija. Göseken kirjutab Metsikpuuslikust 1694: «Ebausulisi tempe teevad talupojad ka vastlapäeva õhtul. Siis teevad nad õlgedest puusliku, pistavad sellesse terava puu ja ehivad õlgedest esimesel aastal mehe, panevad õlgedele pähe vana kübara või mütsi, panevad õlgedele mehekuue ümber; teisel aastal ehivad nad õlgedest naise, panevad pähe vana valge tanu, selga vana naisekuue. Siis kannavad nad puusliku õhtul pimedas välja metsatukka ja seovad selle puulatva. Selle tegevusega peavad nad seda ebausku, et vili, põlluvili ja lina hästi kasvaks ja õnnestuks.»[11]

Teatavaid paralleele kadaajamisele leiame ka Lääne-Euroopa vastlakommetes. Sakslased valmistasid samuti õlgedest nuku, mis keppidega pekstes metsa viidi ja seal

---

[9] Tampere, Kirde-Eesti, lk. 231.

[10] «Kada» nimetus on arvatavasti rootsi päritoluga. Katabol — pall, kurn. Ariste, Eesti-rootsi, lk. 53.

[11] Göseken, Tähtpäevadest, mängutubadest, pruutide juustelõikamisest ja metsikust, 1964. Tõlge võetud raamatust: Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu, lk. 70.

põletati. Kombel oli nende traditsioonis talve ärasaatmise iseloom.[12]

Muhus (ka Sa ja Lä) oli vastlapäeval kombeks sigade põllule ajamine. Ümmarguse puu otsast lõigati kettad, mida keppidega tõugates sinna veeretati, kuhu suvel seakari aeti. Sellega taotleti sigade karjas koos püsimist. Ligilähedast ketaste veeretamist on esinenud ka Lääne-Euroopa rahvastel ja kohati venelastel. Sakslased taotlesid rataste (Faselrad) mäest allaveeretamisega head linakasvu.[13]

Mulgimaal harrastati veel mõnikümmend aastat tagasi omapärast mängu — vastla kottiajamist. Nalja sai vaid siis, kui leidus neid, kes ei teadnud, milles asi seisab. Samasugune on ka luutsina kottiajamine luutsinapäeval (13. XII). Vastel (vastla) esineb siin rahva kujutluses elava olevusena, keda minnakse püüdma.

Omamoodi personifitseerimist näitab ka üksikutes Pärnu- ja Läänemaa kihelkondades (Var, Tõs, Mih) tuntud lihaeit. Kuna «lihaheite» nimetus oma mõtte rahva hulgas kaotas, muutus see teatavate analoogiate mõjul «eideks», kes toob seajalgu ja vahel ka vitsu.[14] Kombele on lähedane tuhkapäeva «laisknaine», kes tulevalgel töötajale kotiga tööd juurde toob.

Ajaline liikumine ei ole soodustanud vastlapäeva ilmaennete kindlamat kujunemist. Kuna päeva peamised traditsioonid on linakasvu ümber koondunud, näitavad seda ka tähelepanekud ilmadest. Pikad jääpurikad ennustasid pikka lina. Ilusa päikesepaistelise ilma järgi loodeti head lina- ja viljakasvu.

Vastlapäevast peale võis alata teede lagunemine, seda iseloomustab ütlemine: vastlapäeval heidetakse regi ära.

Paar juhuslikku teadet (Sa, Kod, SJn) seovad vastlapäevaga kä kevadpühade perioodile iseloomuliku ja väga laialdase traditsiooni — «linnupuude»[15] toomise, mis pidi soodustama linnupesade leidmist.

---

[12] Fehrle, lk. 80; Sartori III, lk. 92.

[13] Fehrle, lk. 76; Hndwb. II, vg. 1254.

[14] Vt. Tampere, Lihaeit, lk. 117—119.

[15] «Linnupuude» all mõeldi oksi ja laaste, mida toodi (enamasti lapsed) varahommikul. Neid kasutati peamiselt kevadpühade nädalal munade keetmise juures tuletegemiseks. Arvati, et siis leiab rohkesti linnupesi, mis omakorda oli hea enne. Teatavate lindude mune ka söödi.

Osa vastlapäeva ilmaendeid, ka töökäske, -keelde on sarnased teiste tähtpäevade, eriti lähedaloleva madisepäeva ja tuhkapäeva omaga. Vastlapäeva lumesaju järgi ennustati samuti head vilja- ja marjasaaki, kuid ka rohkesti putukaid ja mitmesuguseid taimekahjureid. Vastlapäeval on järelpäevaga — tuhkapäevaga — kommetes palju ühist (näit. kuklite, pätside küpsetamine jne.), kuid on ka risti vastukäivaid uskumusi (näit. juuste kammimise, hobuse rakendamise jm. keeld).

Meie vastlakombed (ka laulud), mille peamiseks sisuks oli linakasvu taotlus, on küllaltki sarnased soomlaste, rootslaste, osalt ka lätlaste vastavate kommetega. Liulaule on ka vadjalastel ja isuritel. Need on eesti ja soome omadega võrdlemisi sarnased ja tõenäoliselt ka ühist päritolu. Kommetes aga on vadjalastel ja isuritel rohkesti venepärast.

Lääne-Euroopas toimusid vastlapäeval ulatuslikud vastlakarnevalid rohkete mängude ja tantsudega. Neis kommetes kajastub kõige enam talve ja suve heitlus ning talve ärasaatmine. Esineb küll ka linakasvumaagiat, kuid mitte sel määral kui meil. Väljas süüdatakse tuli, lapsed ja naised hüppavad tule juures kõrgele ja hüüavad: «Lang Flachs!» Linakasvuga seotud tavasid esineb neil ka küünlaja tuhkapäeval.

NIMETUS

1. Vaslapäeva ega tuhkapäeva es ole — lihaeide oli iki. Kaalendrist alle tulive nii vaslapäevä.

Paistu.

2. Ennem oli vastlapäe ike lihaeitepäe. Inimesed olid vaesed — liha sai selleks aaks otsagi, eideti liha ää.

Mihkli.

3. Seajala-jõulud — vastlad.

Põltsamaa.

NÄDALAPÄEV

4. Lihaeite tahab noortkuud ja tõisibest päevä.

Halliste.

PÜHITSEMINE

5. Vastlaõhta ei tehta tööd, et siade jalad kõveraks ei kasva. Peetakse praegugi mõnes peres.

Häädemeeste.

6. Sia uuriluu söömise päeval ei või tööd teha (sea uuriluu söömise päev on vastlapäev), siis siad ei edene.

Torma.

7. Vastlapäeval ei tohtinud tööd teha pääle lihasöömist. Lõunaks keedeti seajalgu ja õhtupoolikul oldi ilma tööta. Kui aga pääle lihasöömist vastlapäeval tööd tehti, jäid sead tagantpoolt vigaseks.

Saarde.

Naised kõrtsis

8. Kui naesed vastlaõhtul kõrtsis joovad, siis kasvavad pikad linad.

Torma.

9. Vastlapäeval käisid jälle kõrtsis. Sie õli rahvast täis. Igast talust käis naisterahvas oma tütrega kõrtsis tantsimas, et siis pidi lina parem kasvama. Vastlapäeval õlid ikke naised kõrtsis. Ehk seal ikke võetud ka.

Iisaku.

10. Vastlapäev oli ka üks suur päev. Ernid sai keedetud, seajalad sisse ja pool seapea. See oli naiste püha. Naised läksid siis liugu laskma jää peale. Sellest pidid siis kiutsed linad kasvama. Naised käisid sel päeval kõrtsis viina joomas, sest oli ju naiste pidu. Mehed ei segind end sinna sekka. Naised võtsid kamba kätte: lähme ikka suure kambaga, lähme ikka suure kambaga. [— — —]

Valjala.

PERETELLIMINE, MOKALAAT

11. Vastlapäeväl üteldi, et löödäs lihanõu kaas kinni. Vastlapäevän mindi kõrtsi tiinrid kauplema. Vastlapäevän akati käimä ja sis perän iga neljapäe ja pühäpäe õhtu. Kui kaubad kokku saive, sis tetti liiku peremeestege.

Helme.

12. Vaslaõhta, siis läksid kõik kõrtsi, kaubeldi teenijaid ja joodi liikusi. Ja siis viidi sõnna peresse sööma see õhta (kuhu oli kaubeldud). Kõrts oli see kauplemise koht, seal käisid perenaised ja peremehed.

Peetri.

13. Sellekõrrag (vastlapäev) olli mokalaat, kun poisse ja tidrukid telliti. Latse lasseve lingu mäest alla. Peret telliti kõrdsin. Lätsiv kõrtsi kokku. Pernase, peremehe ja poisi, tüdruku. Mia ole üte kõrra käinu. Pööglen ollime, lätsime Nuia mokalaadale. Püstijalu jõive kõrdsin ja laultsive. Mõni telds kah, sis joodi liiku. Peremees iki tei liigu, käsiraha anti kah iki, mudu es ole kaup kindel ju. Sedä olli küll, et tudruk või poiss jäi paigale, sis mokalaadal telliti, oli lõbu. Võtiv iki viinä kah tudruku.

Halliste.

KÜLASKÄIGUD

14. Vastlabä äi tohi külas käia. Kui kuskile perese minnakse, siis selle pere sead on teise sui pahurad.

Püha.

15. Kui naisterahas vastlapee külase läheb, siis jäävad sene pere sead liig pahuraks. Kui tale aga ära tulles tuhka ja tuld taga visada, siis põle viga.

Reigi.

16. Tuleb vastlapäeva homiku isane võõras — orikasead pahurad, tuleb emane võõras — emissead pahurad.

Kaarma.

17. Kui naesserahvas [vastlapääva] hommuku esite küla-

liseks tuleb ja pärast minema hakkab, visatasse tämä jälge sisse tuliss tuhka, et põllule sigidust soada.

Kodavere.

VASTLALIUG

18. Vastlapäe pidi liugu laskma, siis linad kasvasid pikad. Mida kaugemal pidi köima, seda pikemad pidid kasvama. Lauldi ikka:

«Linaliugu, pikka kiudu,
linad meile ja luud Lilule,
takud taha Taskamaale.»

Lilu oli pere nimi Virtsus, Taskamaa oli ka pere nimi Rame külas. Sa pead ikka ühele ütlema, kus ta pidi minema. Vastlapäe õhtud peetakse paergugi veel sii. Tööd siis ei tehta, aetakse juttu ja viidetas õhtust aega.

Karuse.

19. Vastlapäeval köidi linaliul. Noored läksid kõrtsi tantsima — Liival oli kõrts ja Viira külas oli suur kõrts. Linaliul pandi obu ette ja sõideti tükk maad ära (köidi lihtsalt hobusega sõitmas). Et linad pidid siis pitkemaks kasuma, kui linaliul köidi.

Muhu.

20. Vastlapääv lasti liugu, siis kasma linad pikad. Vastlapääva õhta vanemad inimesed käisid külas juttu rääkimas.

Torma.

Naised liugumas

21. Vastlapäeval lähvad perenaised ja ümmardajad liugu laskma. Kes ühe hooga kõige kaugemale saab, sellel kasvavad kõige pikemad linad.

Reigi.

22. Vastlapääva õhtu peale päikese loojaminikut läinud tüdrukad jäe peale liugi laskma (r. k. linaliugi), siis pidanud sui pitkad linad kasvama ja tüdrukate juused siledad seisma.

Hiiumaa.

23. Enne käisiväd perenaised liugupäiväl kõrtsis linä juuri kastamas. Midä kaugemäl kõrtsis, seda pitkemäd linäd kasvasid. Nuored inimised käisivad mägides liugu laskmas ja ise laulasid:

«Liugu ja laugu,
linad pikäks liugu,
takud taga tõukajale.»

Sie mies, kes siis esimisest saab, kas kelgu päälä ehk rie päälä ja siis vurtuu alle sealt, jällä tagasi ja jällä alle.

Jõhvi.

24. Vastlapäe naesed käisid liugu lasmas. Lasid palla persega angest alla siuh ja siuh. Mehed olid kodu.

Rapla.

Linaseemnekott istme all, linakurst

25. Õdaguspoolõ mindäs liuglõma, linasiemnekott pandas perse ala ja linakurst puohu, sis saava pikä lina.

Vastseliina.

26. [———] Ka minti enne päevä tõusu linalingu laskme, linaseemie kott panti peräreekse pääle ja laulti:

«Linalingu, pikkä kiudu,
seemel sisse siidinopsi,
kugur otsa kuldanopsi.
Erne eest vedäjel,
taku taga tõukajel,
odra ree istujel.
Linalingu, pikkä kiudu.»

Karksi.

27. Kui pudrupäevä puulba õdagu liugu lastas, sis pandan linasiimnit vakakõsega karmanide ja lastas liugu. Kui livvu om ärä lastu, sis võetas karmanist neo linasiimnevakakese sisest, kallatas tõiste manu, siätäs segi, sis kasvase pikä lina.

Otepää.

28. Lihaeitel peavet lingu laskme palle perse pääl, linatükk perse all, sis kasuvet pikä lina.

Karksi.

29. Vastlapäe seoti linapeo ümber kere, siis pidid pikad linad kasvama.

Jüri.

30. Vastlapäeväsõit tetti, siss siajalg panti kelgu perrä ja linakolga kah, et siss lina äste pikäs kasvave. Äste valiste sõitseve.

Helme.

31. Vastlapäeval ehk Viru pool nimetud liugupäeval tehakse õige kauge sõit teise külasse, et siis pikemad linad tuleva-aasta kasvavad. Mida pikem sõit, seda pikemad linad. Kodused noored, kes välja ei sõida, teevad kodu liugupäeva nalja. Kus jõgi ehk lahtine jää on, senna koguvad keik ümberkaudsed noored inimesed kokku oma osavust liulaskmises näitama. Kes keige pikema liu teeb, sellel ka keige pikemad linad kasvavad. On mägi ehk mõni kõrgustik olemas, siis võetakse reed, saanid ja kelgud tarvitusele, kellel kuida on, ja lasevad siis võidu mäest alla. [— — —] Liugulaskjad häälitsevad ja laulavad:

«Linad liulaskijalle,
takkud tagatõukajalle,
tutred tuas istujale!»

Vaivara.

32. Vastlapää peab liugu lasema, et linad ästi kasvaks. See oli suur kunts kohe; pidi kohe saama. Ükskord oli, ma mäletan, kangesti külm pallas talve, lund ei olnud vastlapääva aeges. Siis meil oli õues suur rahnuriit, isa ladus need poolviltu libamisi ja viskas iga õhtu sinna vett peale, maailma ulgad ajad kohe. Vesi külmetas ära, siis tuli niisuke ilus jäämägi, ja vastlapää siajalad taskus, pidi kohe liugu lastud saama. Lasime sealt kelkudega liugu alla. Kõik, isa ja ema ja lapsed, ise laulsime: «Liis liugu, linad pikaks ja luust lagedaks!»

Häädemeeste.

33. Lihaeiten lastu liugu ja lauldu:

«Liugu ja laugu!
Mat't jahu ja siapää-pool!»

Ja vanakurat soo pääl õisanu vasta ja laulnu ka oma jämeda eliga:

«Liuge, lauge!
Mat't jahu ja siapää-pool!»

Puhja.

34. Vastlandi aeg leesitaks juba: lees liugu, linad pikad. Järve pääl leesitatakse kah. Vat siis päävaga pastlad läbi! Söövad siajalad ära, siis lähvad liisima.

Häädemeeste.

35. Vanarahvas arvsi, et lihaeite liuglemisest tulõ pikä lina. Sõidi ja tänutäsõ:

«Pikä lina, pikä lina,
pikembä iks ku kaanebä (kanep'i).»

Rõuge.

36. Kui vastlapääval livveldas ja rõõmus oldas, saap hää ja rõõmuline ajastaig sandile kui saksale, kes ennegi sis rõõmus om.

Vastseliina.

37. Vastlapääval (1-sel paastunädalal) on vanadrahvas vastlaliugu last, selle tähenduseks, et siis linad see aasta easte kasvavad. Lund aeti ühte unnikuse kokku nii kui mägi, siis istusivad kelgu peale ja laskivad alla, üteldes: «Liugu, liugu, linadele kiudu!»...

Jüri.

38. Lihaeiten lasti liugu, et sõs lina ästi pikk kasvi. Loeti pal'lalt kõnege:

«Linaliugu, pikkä kiudu,
kugur otsa kuldanopsi,
seemel sisse siidikirja!»

Karksi.

39. Lihaeite liug. Vastlapäeval lasti liugu kangeste, see pidi linaõnn olema. Siis lauldi:

«Linaliugu, pikka kiudu!
Linad liulaskijale,
takud takkalükkajale,
vareskaerad vahtijale.»

Karuse.

40. Kis vastlapää kõige pikema liu sai, sellel pikad linad. Liugu lastes lauldi:

«Linaliugu ja pitka kiuga,
linad põldu ja tudrad metsa!»

Emmaste.

41. Vastlaõhtul mindi terve küla elanikega kuskile libedale jääle linaliugu laskma, hüüdes:

«Linaliugu-u-u, pitka linakiudu-u-u!» [— — —]

Karja.

42. Vastlapäev võeti palgikelk kaasa ja lasti mäest alla.

«Linaliugu, pitka kiudu!»

Seda ikka uisati. See oli see põhjus, et linad ästi kasvaksid. Viimasel ajal akati karusselli tegema.

Karja.

43. Vastlapäeval keedetakse oasuppi ja siajalgu ja kõik vanad ja noored söövad siajalga ja lasevad liugu, lauldes:

«Linad liugu, pikka kiudu, kaske,
linad liugulaskejalle, kaske,
takud takkavaatajalle, kaske,
tudrad toas istujalle, kaske.»

Vändra.

44. Vastlapäeval lasti liugu (sõideti) hommiku enne ja õhtu perast päeva, siis kasvada häste pitkad linad. Mida pitkem liug, seda pitkem lina. Isi pidi laulma: «Liugu, laugu, linadele kiudu!» — Ka keedeti sel päeval siajalgu, minti kõrtsi, näriti seal liha luude pealt ära. Luud toodi kodu ja visati sialauta, siis pidada siad hästi siginema.

Tarvastu.

45. Vastlapäeval lasti lingu mäest alla ja laulti:

«Lingu, langu!
Linaliu ja pikä kiu, lingu, langu,
meie lina meestepiku, lingu, langu,
tõistre lina tõlvapiku, lingu, langu.
Rommistle linaroobi piku, lingu, langu.»

Siis kasvanud pikad linad.

Helme.

46. Üldine laul aga oli [«lihahiitel»]:

«Liugõ, laugõ!
Nii pikä mii lina'
kui sii tiiraakõnõ,
liugõ, laugõ!»

Lutsi.

47. Kõik nuared ja vanad käisid vastlapäe liugumas. Kelkusi ei õld, siis veima veikese pengi ja kierasima selite, jalad püsti, istusime jalgude vahele ja määst alle, nii et vingus. Liuguma kästi menna, et siis kasvavad pikad linad Kes vastlapäe tüed tegi, selle linad ei kasvaned.

Jõhvi.

48. Vastlapäe käidi liugumas, et siis saavad pikad linad. Meie käisima jalgliugu laskmas. Kasukanahka paslid õlid jalas, nied määrisime päält rasvaga iast libedast. Uaned õlid ennemast madalad ja talved õige sügavad, siis mõni aasta tuiskas aida katuseni ange. Ukse kõhta ruagiti tie sisse, kust aita pääses. Meie, kui lapsed õlime, vedasime rie katusele ja lasima säält et vingus ulk maad kaugele. Talvel õli mues lumesõda pidamine. Vanad inimesedki tulid platsi. Mere pääl sai ka jalgliugu lassa, kui jääl ei õld lund pääl.

Jõhvi.

49. Kellel kelku polnud vastlapäeval, need lasksid õlgmati või roguski tüki peal.

Anna.

50. Vastlapäävan lasti liugu, kuuseoks perse all ja seajalg käes.

Paistu.

51. Lihaheite päival minti hulgani liugi laskma. Minti suure riiga. Mõni jäi ala, kes tost hoolsi! Kelle riikene või kelk kavvembale juusk, tollele pidi pikk lina kasuma. Suure inemise käviva ka. Kõrgetest pervedest lasti ala.

Kanepi.

52. Vastlapäev käidi küla vahel liugu laskmas. Suured karussellid tehti tiikide peale. Linaliugu, pitka kiudu! See oli suur öiskamine. Sellel pöle viit midad.

Kaarma.

53. Vastlapäävän om liulaskmine. Tiigi jääle pandseme puu sisse, vankreratta pääle, pikä orre külge, selle otsa kelk, kelk pidi olema kõvasti kinni seotu. Kui ajasime, siis läits koleda kiiruga. [— — —]

Valga.

54. Vastlapäeval tantsiti kõrtsis torupilli saatel ja käidi liugu laskmas. Saanidele pandi purjed otsa ja sõideti lageda maa pääl.

Pöide.

55. Kui vastlapäe tantsisid, siis see oli tudrasõelumine, kui liugu laskid, siis pidid ead pikad linad kasuma.

Märtna.

TULEDE TEGEMINE

56. Ku kellegil ei ole lina äste kasunu, sõs ta võtab lihaeiten vanu linu ja teeb nende linadega nurme pääl õhtu tuld, sõs kasvave tõine aasta ää lina.

Tarvastu.

57.

«Lähme liugu laskemaie, liugu,
linad liulaskijalle, liugu,
takud tares istujalle, liugu.
Linad pitkaks, luud lahesse, liugu,
nirgivilla valgusesse, liugu,
kassikarva pehmusesse, liugu!»

See laul saab lauldud, kui vastlaõhtul liumäel linad ja linaluud põlema süüdatud on, millest liulaskjad kelkudega lendes läbi lasevad.

Viljandi l.

PÕLLUNDUS

Sõnniku viimine põllule, aeda

58. Vastlapäeval viidakse laudast kolm hangutäit sõnikut peenra peale, et kõik sõnik, mis kevadel laudast põllule viidakse, heaste ära mädaneks.

Ridala.

59. Vaslapäe viiti paar argitäit sõnnikud mõtsa, panti kelgu pääle, sis pidi sõnnik ästi ärä mädäneme.

Halliste.

60. Vastlapääva umiku visati enne pääva tõusu kolm korda argiga sõnikut välja, siis võis igal ajal põllale sõnikut vedada. Enne peeti ikka kuudest ja tuultest lugu, noorekuu ja pehme tuulega taheti ikka vedada.

Pühalepa.

61. Vastlapääval sõnikud põllu peale viia, siis pidada selleaastane sõnik heaste rammu andma, aga vanal kuul esimene koorm sõnikud põllu peale viia, siis ei pidada sõnik mitte rammu andma.

Risti.

62. Vastla viidi kolm koormad sõnnikud väljale, see andis sõnnikulle jätku.

Kadrina.

63. Kui vastlapäeva hommiku enne päeva tõusu enese järel üks voor sõnnikut põllule viia ja kolmeks hunikuks maha pannas, siis peab vili hästi kasuma.

Viljandi l.

64. Vastlapäeval viidi kolm sõnniku-unnikut välläle, siis kasuva kapsad iäd.

Kolga-Jaani.

65. Lihaeitel visati sõnnikuargige kolm kõrda sõnnikut üle aia nurme pääle, sõs ei söövät uisa rüäorast ärä. [— — —]

Karksi.

66. Vastlapäeva (lihaeite) hommiku enne päikese tõusu viiakse sõnnikukoorm nurme, siis kasvavad hääd linad.

Tarvastu.

67. Lihaeite ehk vastlepäe minti lingu laskme. Ommoku enne päeva, olgu sis ninda pailu kuda kennigi viis, kas koorma ehk pool, ninda paillu kui na oma jõuge jõusive viia, kes lina lootsive maha teta, et sis lina pidive kasuma, eestvedajal edenema ja tagatuukajal taku kasvama. Sõnnikud pidive vällä vedame ommoko enne päeva ja õhtu peran päeva.

Karksi.

KARJANDUS

68. Loomi aetud vastlabä läbi luhkise pihlapuu. Üks vanamees oli ühekorra terve päeva ajand. Ikka ärjad pole läind.

Kihelkonna.

69. Vastlapee õhta viida kerved ja noad kiik karjaoue värava alla — see hoiab loomi tõbe eest.

Reigi.

70. Vastlapäeval peab loomasöötmise ajaks omale valged linad ümber panema, vist et hääd linad kasvaks.

Hiiumaa.

Lambaniit

71. [— — —] Vastlapäeva ajal oli noorkuu, siis niideti lambaid. [— — —]

Käina.

72. Vastlapäeval nõiad käisid võõras peres lambude päid niitmas, siis nad lähevad ukka.

Jämaja.

73. Lihaheite öösel peab üheksa talu laudast villu tooma, neist tehakse kindad. Kui nende kinnastega kohtu ette lähäd, saab ikka õigust. Kindad peavad aga ligi olema.

Tarvastu.

Noorte hobuste ja härgade õpetamine

74. Noort hobust peab vastlapäeval õpetama, vilub ruttu tööle.

Karja.

75. Siis (vastlapääv) hakkab hobuste ja härgade õppimine. Noored hobused, kellel ei ole veel rangisi kaela pandud, pannakse esimist kord rakke ja mindakse sõitma. Noorte härgadele pannakse esimist kord ige pähä ja õgtul lastakse linaliu- ehk jääsõitu. Noored inimesed käivad jää pääl, äga kui jääd ei ole, siis lasvad kelkudega lumehangede pealt alla, ja kui hangesi ka ei ole, siis on kurb lugu. Siis on tuleval suvel linakasvu lootus otsas, aga mida rohkem jääd, seda paremat linakasu on oodata.

Karja.

76. [— — —] [Vastlapäev] Noori hobuseid pandi esimest korda ette, sest siis oli noorkuu ja pandi kõik hangud ja teised põllutööriistad rekke või saani, millega hobusel edespidi tuli töötada.

Pühalepa.

77. Noori härgi õpetati ikka vastlapäeval, siis rakendadi nad esimest korda ree ette ja panti keresakiva pääle, et kõvad ja tugevad veuhärjad saaksivad. Keresakivid pidid seda tähendama, et kõvad ja tugevad kasvavad.

Tori.

78. [— — —] [Vastlapäeval] Noori hobusid pandi esimest korda ette. Kui oli värss (noor härg), siis pandi see ka esimest korda vana härja kõrvale. [— — —]

Pühalepa.

79. Hobuse saba, laka ja veiste saba lõikamine.

Karja.

80. [— — —] Vastlapäeval sai hobuse lakkasid leigatud, siis linad kasvavad.

Valjala.

81. Vastlapää leigate ooste ja veiste ändate otsast tükid ära (muidu katkevad sui lehmade sabad puuoksa).

Reigi.

KALASTUS

82. Vastlapäeval saab mägede pääl hüitud: «Tursad tulgu meie merde, muda mingu muude mutsa!» — siis saaja suvel palju turski.

Jämaja.

TOIDUD

83. Vastlapäeval peab leiba tegema — ei lähe alletama.

Karja.

84. Lihaeiten, tuhka- ja käärlesepäeväl pidi kikk kolm päevä leibä tettäme, ja kui muud es ole, panti lapju nõnage kolm kõrd tuhka ahjusuu pääle. Ahi es tohi tühjäs jävvä. [— — —]

Helme.

85. Naise teivä vastlapätsikid, odrakaraskit, kutsuti vastlakarask.

Valga.

86. Vastlas keedeti seajalgu uasupiga. Siis sai leivatükid kaussi leigatud ja supi pealt seda rasva peale tõstetud, see oli vastla rasvaleib siis.

Türi.

87. Vastlapääva lõunel süiakse vastla-mälli, s. o. lebakanikad pannakse vaana sisse, tostetakse paeast liha seest vällakeend rasva peale, õhtu on ualeem.

Vändra.

88. Vastlapääväl tetas kuklikke. Ja õhta liugu lasta, siis saava pikad linad.

Võnnu.

89. Lihaeide aegas lõunaajal. Küpsetati karaskit ja pandi liha pääle — lihapiisi. Lihaeide kestis järgmise lõuneni, siis karaskile pandi piima pääle — piimapiisi. Sel ajal ei tohtinud vokki teha (kedrata).

Hargla.

90. [— — —] Vastlakooki tetti tatrejahust ja paksupiimäst. Pannkoogi iki, nii ollive vastlakoogi, muud nime es ole. Me es mõista lina kasvade lasta. Muudku, kes pikeme liu saab, sellel pikemp lina.

Halliste.

91. Vastlapäe said nisukesed pisikesed plinnid tehtud (nisujahudest) ja seajalgu ja ernesuppi. Õhtu mindi liugu laskma.

Vändra.

Vastlakakk (jagatakse kevadel loomadele)

92. Vastlapäeval tehti kakk (väike leib). Seda anti kevadel loomadele ja karjasele, siis pidid loomad terved olema ja kurja silma eest kaitstud ning karjamaal üksteise juures seisma.

Anseküla.

93. Vastlapäe tehtud üks pisine leib. See oitud kevadise karja väljalaskmiseni. Kui kari esimist päeva välja lastud, siis antud pool sellest loomadele, teine pool pandud karjasele seltsi. Seda pole karjane mette tohtind ära süüa, ta pidand selle õhte jälle koju tagasi tooma. See antud siis õhte jälle loomadele.

Kihelkonna.

94. [— — —] Iseäranis tehaksc üks pitkergune leib karja tarvis, selle õnneks. Seda hoitakse siis nii kaua, kud kevadel kari esimist kord väljale läheb, siis leigatakse ta katki ja antakse loomade kätte. [— — —]

Kaarma.

95. Vastlapäeval tehtud vanal ajal ikka sepikut, siis olla ka sepikutega ühekorraga ahjus küpsetatud magedast rukkijahutaignast üks kakk, see rukkikakk pandud seisma ja hoitud kevadeni alles. Kui kevadel loomad esimest päeva metsa lastud, siis olla neile igaühele sest kakust antud. Ka viljaseemne sisse olla kaku küljest raasukesi poetatud. Milleks seda tehtud, seda jutustaja Mari Kuuskberg ei tea, ta kuulnud seda oma tädilt.

Rapla.

96. [— — —] Kui vastlapääb oasuppi keedetakse, siis tehakse sest vedelast üks pull. See pandi karjasele kaelakotti. Ta pidi teda õhtu veistele ära jagama.

Vändra.

Jõululeiva jagamine vastlapäeval

97. Muu toitude hulkas oli suur kuhjaga leib [jõulu ajal] renni otsa pääl, mis kõigi pühade aja sääl peeti, ja vastlapääval sai sellest veel loomadele antud.

Karja.

98. Jõululeib (sepikuleib) hoiti vastlapäevaks. Jõululaupäeva öösel hoiti leib kogu öö laua pääl ja hoiti alles vastlapäävani ja jagati siis perele. [— — —]

Käina.

Vastlapuder

99. Vastlapääväl (meie puul kutsutes lihaheite) keedetes saket kesväsuurma putru väikeses tükükestes raotu lihaga. [— — —]

Sangaste.

100. Lihaheite ommugu enne päevä keedeti paksu suurmaputru, lihatüki sihen. Seeni pidi miis kolm unikat sitta mõtsa viimä. [— — —]

Helme.

101. Vastlapäev keedeti paksuputru — soormapuder. Hummogu või kunas kiäki tegi. Seajala keedeti kapstiga õhtus.

Põlva.

102. Lihaeiten keedeti tangu-paksuputru. Kui suvel olli seeni korjatu, siis pidi oitma ses aas ja pandi seenetükke pudru sissi. Kui oli lõuna söödud, pandi kõik obused ette, inimesed pääle, peremees, perenaine, poisi, tüdruku ja minti kõrtsi lihaheiteliugu laskma. Võeti õllekorvi vällä, joodi ja sõs kodu tagasi, et kasuse suure pikä lina. Soe pääl om kõrts siin.

Tarvastu.

102. Lihaheiten anti seajalgu süvva ja tangega ube. Lihaheiten visati liha ja regi ära ja võeti piim, või.

Karksi.

103. Vastlap[äeval] keedeti seajalad herneste ehk ubadega ehk läätsadega, sest siis oli seajala-seitsepüha. Vanemad inimesed sõitsid kellegi sugulase poole külla ehk mujale; mida pikem tee, seda pikemad linad pidid kasvama eeloleval suvel. Sama mõttega lasksid lapsed liugu.

Koeru.

104. Vastlapää oli naiste pidu, koguneti jää peale. Keedeti erned, pool seapead ja seajalad. See oli ennevanasti üks suur naiste pää. Iiumaal tehti siis pulmarooga, s. o. ernest. Oli nii kallis, seepärast öeldi «pulmaroog». Iidlased käisid ikka ostmas erneid. Saaremaalt vahetasid puutünnide vastu.

Valjala.

105. Vastlapäeval piab siajalgu süüma. Siajalgu süüakse sellepärast, et siis on lihal lõpets.

Viljandi.

106. Lihaeitel ek vastlapäeväl süüäs seajalgu, sõs kasvave tõine aasta pailu suuri sigu.

Tarvastu.

107. Vastlapääva õhtu keedetakse ja süüakse seajalgu sellepärast, et siis ei kasva teine aasta seadel kõverad jalad.

Palamuse.

108. Vastlaõhtu süiakse seajalgu. Kui seajalge kõrva leiba võtad, siis ei jõua suvel sigu rukkist ära hoida.

Pilistvere.

109. Vastlapäe olli omast kohast kua üks oodetud pääb. Siis keedeti kõik alaloitud seajalad ää. Selle rasvase vedela sees kupatati ube ja kasteti veel leiba sisse, nõnna olli siis vastlapääbal kolm iad süüki: siajalad, rasvaoad ja rasvaleib. Rasvaseks saand sõrma ei tohtind aga keegi lakku,

üeti kevadi lõhki minevad ja suil paelu noa-aavu saavad. [— — —]

Vändra.

110. Vastlapäeva õhta ei tohi sõrma lakku [seajala rasvast], siis lõikab see pailu sõrma ära.

Viljandi.

111. Vastlapääval ei tohi sõrmi noolida — akkavad vastama (kestendama).

Kaarma.

Seapea, seasaba

112. Vastlapäeval pandi ubasupp keema, pool siapiad sisse. Vokid peideti nurka, üks lina või tekk üle, et välja ei paista. Kui vokk välja paistab, et siis teine aasta linad mädad, ei kesta kedrata.

Tartu-Maarja.

113. Kui odrakülvaja seasaba vastlapäeval ära sööb, siis kasvavad pikad odrapääd.

Torma.

Looma-, searind

114. Vastlapäeval keedeti ärjarind, et ärjad ei karga suvel kiilide ees.

Kihelkonna.

115. Vastlapää keedeti searinda. Peremees, kes külis, ja karjapoiss pidid sel pääval üheksa korda sööma.

Pühalepa.

Kolme liiki liha

116. Vastlapäeval keedeti kolme seltsi lihast suppi: veisepõlv, lambaliha, sealiha ja ubasid.

Jämaja.

117. Vastlapäev. Söömaks oli uasuppi, sialiha, lambaliha ning veiserinda — kolmesugust liha. Õhta ei vöötud

tuld üles, et veised akvad önduma. Siajalast tehti uristi, kevadi viidi siad nendega metsa, siis püsisid metsas.

Jämaja.

Külvimees peab 9 korda sööma

118. [— — —] Külvimees pidi sel päeval üheksa korda sööma, et seeme hästi kasvaks. [— — —]

Pühalepa.

119. Vastlapäeval peab külimees 9 korda, kündja 7 korda sööma, siis on suur jõud töötamiseks. Lõigatakse loomadel sabasid ja tõstetakse sõnnikut, siis loomad lihavad ja põllul jõudu.

Hiiumaa.

Seajalakondid. Kondid lakka

120. Vastlapäeval, kui siajalad süüdud, piab siajalakondid ükshaaval tareotsa pääle viima, siis emmis tuub palju põrsid.

Viljandi.

121. Vastlapäeval viidi seajalakondid ükshaaval kahevakases kotis toa peale, siis sead pidid seisma suvel kodu lähedal.

Kullamaa.

122. Vastlaõhtul, kui seajalad söödud, siis akati konte pööningule viima. Tündrise koti sisse pandi üks kont ja sedasi keidi üksaaval viimas, kott pidi veel ammaste vahel olema. Igakord kui kondi sai ära viind, sai klaas õlut. Äi kõiki saa üles, pool tepsu jähi ikke maha.

Käina.

Kondid karjamaale

122a. Vastlapäeval viidi seajalakondid metsa või karjamaale, siis sead läksid suvel karjamaale sööma.

Juuru.

123. Kui vastlapäeval seajalgu on söödud, tulevad sea-

jalakondid majast hästi kaugele viia, siis lähvad sead suvel kodust kaugemale sööma ega virise alati värava taga.

Paide.

Seajalakondid maarjapäeval sigade ette

124. Vastlapäe siajalakondid oiti alal ja maarjapäeva omigu viiti sigade lauta, et siis siad easte kasvavad.

Karuse.

125. Vastlapäeval seajalgu süües ei tohi konta mitte ää kautada, sest siis piavad siad suil pailu paha tegema. Paastumaarjapäeva homikul antse need kondid «võtmete» nime all sigade kätte närida.

Pärnu.

126. Vastlapää keedeti seajalgu ja seapead. Kondid pandi kappi ja oiti maarjapäevani, siis viidi kesale, siis sead seisid kesal.

Noarootsi.

Vurr

127. Vastlapäeval, kui seajalgu söödud, teinud noorem sugu saadud sääreluidest uuriluid. Sääreluul mõõdetud noatera peal keskpaik kätte, tehtud sinna auk sisse, millest siis pael läbi pantud. Paela keeru aies pantud luu edasi-tagasi veerema. Kui vastlapäeval linaliugu lastud, siis olnud liulaskjal sarnane uuriluu hammaste vahel.

Saarde.

128. Sellel päeval keedeti siis veel herne- või uasuppi siajalaga. Siajalakondist tehti vuriluud. Koolis ükskord lasime ka vuriluusi võidu. Ühel poisil läks nöör katki ja siis kont lendas aknasse. Poiss pandi selle eest nurka erneste piale.

Koeru.

129. Vastlapäeval on kombeks lasta liugu. Kellel pikem tee läheb, sellel saab pikem lina suvel. Õhtul söödi oasuppi, meil söödakse igal vastlapäeval. Peale söögi tehti vurri lambajalaluust.

Rõuge.

Tuleviku ennustamine seajalakontidega

130. Vastlapäeval seajalgu süües võetakse ühesugused seajalaluud ja seatakse need ritta. Igale luule antakse ise tüdruku nimi. Siis kutsutakse koer uksest sisse. Kelle nimelise luu koer kõige enne ära viib, see saab kõige enne mehele.

Viljandi.

131. Vastla pandi kondid riasse (seajalakondid) ja lasti koer kallale. Kelle õnneks pandud kondi ära viis, sai varsti mehele, kui aga koer kellegi kondi suust maha lasi, see läks kasuks (tüdrukutel).

Kadrina.

KÄSITÖÖD

Ketramine

132. Vastlapäeval ei tohi kedrata, siis siad suvel kangesti jooksevad.

Torma.

133. Kui vastlapäev on siapia pantud patta, siis ei tohi enam kedrata, muidu akkavad siad ühe koha pial ümber käima.

Kursi.

134. [— — —] Vastlapäevas, kui seajalad keema pandi, lõpetati ketramine ja kaeti vokk kinni, muidu said tõrvapisarased linad.

Kodavere.

135. Vanasti ei kedratud vastlaõhtul, et siis ei pea lambad korda minema, kui kedrad.

Simuna.

136. Vastlapäev. Kõiki majariistu ei tohitud vastlaõhtul majas pidada. Nii näiteks ei tohitud vokke ja sõele kodus pidada, vaid need viidi harilikult kodust eemale. Sagedamini viidi vokid ja sõelad metsa. Tihti juhtus nii, et neid üldse enam tagasi ei saanud. [— — —]

Muhu.

Nööri ja paelte valmistamine

137. Kedrata ei tohi vastlapää, ku seajalad keema panti. Ainult pastlapaelu võis teha. Tehti siis ka aastas otsas.

Viljandi.

138. Vastlapäe tetti pastlakaplu ja kedräti lõngu [linaseid], siis saave ää libeve kabla ja niit. Lihavede-pühäde aig, sis anti poistele neid kaplu ja mune kui kiigu pääle minti.

Halliste.

139. Vastlapäe naised tegid pastlapaelu, siis pidasid vastu.

Karuse.

Võrgukudumine

140. Vastlapäev. Igaüks, kes kudus võrku, pidi sülla võrku valmis kuduma, siis lasti vastlaliule. Läksime kuni poolde väina. Mul olid ühed sukad ja pastlid jalgas. Lasti siledal jääl liugu. Terve küla tüdrikud ja poisid olid seltsis. Kui poolde väina (siit Suuremaa poole), siis külm tuli kallale, akati tagasi tulema. Inime elab nagu kottis — iga päev süld võrku! Vastlapäe, siis lubati liugu laskma. (Liulaskmisel pole siin kasutatud kelke ega regesid.)

Muhu.

Õmblemine

141. Vastlapäeval ei ole tohtin midagi nõelaga teha, et sead tikuvad läbi aedade ja tõnguvad.

Karuse.

KODUSED TÖÖD

Põrandapühkimine

142. Vastlaba omigu ööti lastele: «Vii vastel välla!» Siis pidand toa ää pühkima ja kolm naelapead pandud pühete sega ka ja viidud need pühked omalaaeda.

Reigi.

Juustelõikamine

143. Kui vastlapäeval juukseid lõigati, siis pidivad need heaste kasvama.

Tori.

144. Vastlapäeval lõigati tütarlastel juusid, et juused easti kasvavad. Siis mindi välja kiitsakad vaatama, siis juused kasvavad pitkaks nagu kiitsaka saba.

Karuse.

145. Vastlapäev lõigati tedrekute juusid. Kui tedrekud siis kohe välja läksid, kiitsaka linnu nägi, siis sai see aasta mehele, kui hobuse, siis pitkad juused.

Mihkli.

146. Tüdrukud lõikavad oma juuksid väha lühemaks, viivad mahalõigatud tükid hobuse laka alla, et siis hästi pitkad juuksed kasvavad. Peale lõikamist minnakse õue harakast vaatama, aga sea eest peab hoidma, kui tema vastu tuleb, siis kaduvad koguni ära.

Pärnu-Jaagupi.

147. [Vastla]päeval lõigatakse lambaniitmise järele raudega juukseid, viiakse õue ja üeldakse vastutulijale: «Hobulakaks!» Juuksed pidada pikaks, paksuks kasvama.

Harju-Jaani.

Juustekammimine

148. Vastlapää pead pea easti siledaks tegema, siis ta seisab sui läbi sile.

Reigi.

149. Vastla soetakse seitse korda pead, siis kasvavad pikad juuksed.

Ambla.

Saunaskäimine

150. Vastlapää olid vihtlend lihapodid seljast ää ja kalapodid jälle selga [— — —].

Mustjala.

151. Vastlapäeval peab valges magama minema. Kes valges magama ei lähe, see on kogu aasta pikaline, ei jõua oma töödega.

Emmaste.

152. Vastlapäeval ja kahel järgneval päeval oli ka magama minemis aeg tähtis. Vastlabe valges, tuhkabe tuleta, pilgusepe pimedas.

Muhu.

153. Vastlapäeval mindi valges magama. See oli juba üsna vana sõna, et vastlapäeval valges magama ja tuhkapäevast ei võeta tuld üles. [— — —].

Anseküla.

154. Vastlapäe õhta ei vei tuld üles vetta — hobused väsivad sui ää.

Karja.

155. Kui vastlapäeva õhtul tuld üles võetud, lõõtsutan härjad sui adra ees.

Karja.

156. Vastlapee es võetud tuld üles mette, et siis ärjad kartasid jalgu, ei või künda paelu.

Kihelkonna.

157. Kui vastlap[äeva] õhtul tuli tuppa tuuakse, siis on suvel palju tungalteri viljas.

Mustjala.

158. Vastlaba õhtu ei tohi tuld ülesse võtta, siis sui tuleb palju kärbseid tuppa.

Pühalepa.

159. Vastlapäeva õhta ei võeta tuld üles, siis pidid ärjad kiili kargama.

Kihelkonna.

160. Vastlapääval es võõta tuld üles — lehmad es tule koju, ärjad lõõtsutasid (sellepärast). Siis kööti üks pere-

saun sojaks ja noored läksid sõnna õhta kogu. Ülantust tegid, sa tead, mis noorde inimeste asi. Tüdrukutel olid küll vardad seltsis ka. Seapea keedeti vastlapää. Mõnes kuhas viidi sea lõualuu vastlapää õhta metsa ehk põllale varete sisse, et sead sui sääl seisaksid.

Mustjala.

161. Võhma pool kööti ikka saun soojaks, siis tüdrukud kudusid varduid, poisid tõid ikka vastlapuna ja siis noored inimesed istusid saunas koos. No siis ju ei tohtind vastlapä toas tuld üles võtta, et siis ärjad akkavad lõõtsutama.

Mustjala.

162. Vanasti töötas egaüks oma kodu tiitsast, koos pole töötamas käidud. Vastlapäe ja tuhkapäe õhta käidi koos saunas ülalistumas. Siis pole taluperes tuld üles võetud, muidu sui akkavad ärjad töötades löötsutama. Poisid ja tüdrukud olid koos. Poisid mängasid kaartid ja tüdrukud kudusid vardud. Tüdrukud pidid leeritud olema, umb. 16—17-aastased.

Jouluajal vois ka käia külas mängimas leeritud noored. Vanasti ööti nende kohta — küla lapsed. Kes said viisteist aastat täis leeri akatuseks, nee võeti leeri, nooremad jäid teise aasta sisse.

Vastlapäeva ja jouluõhtu käidi oma küla peredes, teise külla ei mindud. Vahest ainult poisid käisid teistes külades. [— — —]

Mustjala.

VEOTÖÖD

163. Vastlapäev pidi heinu koju toodama, kes seda ei teinud, selle loomad jäivad vaeseks ja lahjaks. Kõige parem olnud kui sel päeval vast esimene koorem heinu metsast toodud, siis põle kevade heinad otsa lõppenud.

Kuusalu.

164. Lihaeiten eidetse regi ära. Alati om ta reetee lõpul.

Karksi.

165. Vastlapäeval või lihaheidel heidetas regi ära ja

liha kõrvale. Vanasti vastlapäeval pantud regi talvekorteri ära ja ka liha lõpenud selleks päevaks otsa ning asemele astusid kergemad söögid.

Nõo.

«LINNUPUUDE» TOOMINE

166. Kes laps vastlapääva õhtal paelu puid sisse kannab, leiab suvel palju linnupesi.

Suure-Jaani.

167. Vastlapäeval toob vana usklik perenaene palju laastusid korviga parsile ja katsub ise ja kässib ka teisi sagedasti sõnnimune katsuda ja puserdada. Selle tembu läbi peab see õnn tulema, et lapsed palju linnupesi ja mune lõidvad ja kanad kangeste munevad.

Kärla.

168. Vastlapää pääva toodi rugirehe kütmise puud, millega rugiseemne reht köötakse, siis uss ei pidand rugiorast ära sööma.

Pühalepa.

LIHAEIT

169. Vastlapäeval tuli lihaeit vitsakimbuga, hüples ja tantsis tuba mööda ning hüüdis: «Liha, liha, liha!»

Pärnu-Jaagupi.

170. Lihaeitepäeval lihaeit tuli keriselt ja võttis pajast seajalgu.

Mihkli.

171. Vastlapäe oo uiema aja nimi. Vanast oli ike lihaeidepäe. Üteldi lastele, et lihaeit tuleb ja toob suure vaangatäie seajalgu. Kujutati nagu jõuluvana nii lihaeit — vana köötsus eedekene, piske kõber vanaeit. Kutsuti teist koa «liha Kai».

Mihkli.

172. Vastlapäe viidi liha liiatoa otsele lihaeededele. No ühes peres sulane pand liha nahka ja pand rangiroomad

asemele. Kui siis lihaeeded tulnd ja närind ja närind ja vaield, et kas oo liha või põle mette. Läind viimaks ää, et põle mette. Aga sui, kui siis sead olid täiu täis, mis tilkus ja kõngesidki külatänabas. Nojah, ennem oli ike koa lihaeite- või eededepäe rohkem ond kui vastlapäe.

Mihkli.

KADAAJAMINE

173. [— — —] Vastlapää pidi valges magama minema — ärjad pidid lõõtsutama sui. Vastlapää õhta viidi metsist metsa. Oma ema kääst kuulin. Mis asi see metsis oli, seda pole emalt küsind. Metsise metsaviimise juures olla laultud laulu: «Metsist metsa viiasse». Kas laul pitkem ka oli, ei tea.

Siis nad ruttand jälle kojuse, et saaks magama, muidu «tööde andijad tulavad». Kui vastlapää tuli ülal, siis lehmad äi pidand sui koju tulema.

Mustjala.

174. Kajaajamine. Vanasti aeti kada kui vastlabä õhta oli, et siis selle saksa viha pidi teise saksa peale käima. Ei ma ise põle seda näin mette, ma kuulsi, kui ma laps oli, et sedamoodi oli tehtud. See oli nii viisiks võetud. Õhtu külalapsed kõik kokku, kepid kätte. Üks puu oli, kalsakad ümmer, siis ühe kääs oo püsti ja teised lapsed, kepid kätte, laulvad ja vahel löövad pihta ka:

«Kus me selle kaja ajame?
Aame selle kaja Matsalu puile,
Matsalu puile, Matsalu maile,
Matsalu alla einamaile.»

Siis selle saksa viha pidi teise saksa maa peale minema. Vanad inimesed olid ju rumalad.

Hanila.

174a. Vastlapäeva õhta see oli oln, aetud kada. Püksid pandud põhku täis, siis orkidega torgitud ja aetud ära teese valla maa peale. Sellega aetud undid ää.

Karuse.

175. Vastlapäeva õhtul aeti kada. Aeti teise saksa maa

pääle. Siit mindud ikka Uie-Virtsu. Kaltsupundar oli korvi sees ja siis seda korvi veeretati keppidega teise saksa maa pääle. Siis üteldi:

«Ajame kaja kaugel maale,
teise saksa maa pääle.»

Sääl oli veel teisi sõnu ka, aga ei ole meeles. Siis pidid pikad linad saama. Linadest tehti ilusat riiet, seepärast siis vanad kaltsud aeti teise saksa maa pääle. Vanaema rääkis, ma pole seda ühti näind. Noored külatüdrukud ajasid. [— — —].

Kirbla.

176. Vastlakada. Vastlapäeval tehti mingisugune õlgedest ja vana riidenärudest kada, s. o. inimese kuju, pandi ora otsa, mis oli kellegil seljas, ja teised läksid lauldes ja keppidega kada pekstes järele. Kada aeti teise saksa maa pääle ja jääti sinna. Kaja järel käijad laulsid:

«Kus me selle kaea aeame:
Matsalu puile ja Matsalu maile,
Matsalu alla einamile,
Kangru taha-tuppaie,
ja Korjuse Mardi koldeauku.»

(Oli pikk laul, kuid nüüd ununend, samuti nagu kadakultust veel vanad inimesed vaevalt mäletavad.) Puantsest aeti kada Järisele või Pihamale.

Karuse.

SIGADE PÕLLULE AJAMINE

177. Vastlapäe õhta aeti sigu põllale. Puust lõigati kettad ja aeti need keppidega põllale. Siis pidid sead sui kenaste põllal seisma.

Muhu.

178. Vastlapäeval aeti sigu. Sead — puukettad, saeti ümmarguse puu otsast. Pannakse püsti, antakse kepiga pihta. Aetakse karjaarule, põllale es tohi ajada (mõni ajas ka kesapõllale). Sinna, kuhu aeti, maeti lume sisse. Seda lapsed teevad veel nüidki. Iga laps teeb omale ühe. Öeldakse: «Õitsa, karjamaale!», «Siga põllale!»

Muhu.

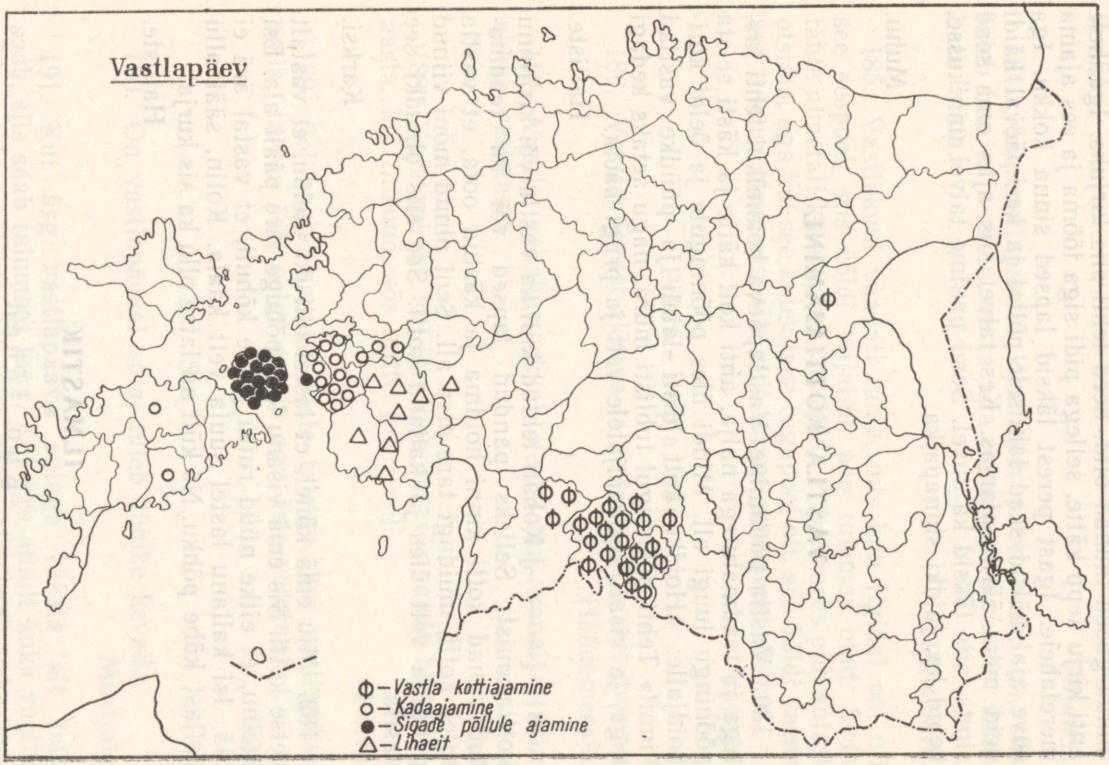
Vastlapäev
Vastla kottiajamine
Kadaajamine
Sigade põllule ajamine
Lihaeit

179. Vastlapäeval tehti igale lapsele ilusad puusead, ümmargused munad olid, need tehti siis kirjuks. Igaühele anti kirju kepp kätte, sellega pidi siga lööma ja ees ajama merelahele. Igast perest läksid lapsed sinna kokku. Iga suve ajal käisid sead lahtiselt põllal ja keskpäeval käidi neid mere äärde ajamas. Kes talvel siis ajas oma sead sinna, siis läksid ka suvel. Sead panime talvel unnikusse, kepid ka, jäidki sinnapaika.

Muhu.

VASTLA KOTTIAJAMINE

180. Vastla püüdmine. Vastlapäeva hommikul tehti lastega ja teadmatutega nalja, anti kott kätte ja kästi seista pööningu luugi all. Mindi üles pööningule ja öeldi kotihoidjaile: «Hoidke kott hästi laiali ja püüdke vastlad kinni!» Tehti pööningul tublisti müra, nagu aetaks kedagi taga, ja visati kotihoidjatele vett ja prügi kaela.

Halliste.

181. [— — —] Kohati tehtud küll ka vastla või kirilinnu kottiajamist. Selleks pandud lapsed või ka teadmatud vanad kotti kinni hoidma ja kästud oota, et vastla tuleb kotti, muidugi tare otsa all. Seni olnud mõni viinud pangiga vett üles ja kalland kotti. See siis olnudki see vastla.

Karksi.

182. Miu emä kõnel, et lastel olli iki üteldu, et vastalt aetse kotti. Sis emä visanu koti põhuge tare päält ala. Esi ütelnu, et eitke nüüd ruttu pääle kõhuli, et vastal ärä ei lää. Isi kallanu lastel suuja vett kaala. Kotin, sääl ollu pallast kübe põhku. No küll nii latse ollu ka sis kurja.

Halliste.

ILMASTIK

Kuu, tähed

183. Kui vastlapäe on hästi noores kuus, siis on nõrk vastel ja siis tuleb varane kevade. Kui vastlapäe on juba

väha vanemas kuus, siis on kõva vastel ja tuleb hiline kevade.

Viljandi.

184. Kui vastlapäeval kuu kolm päeva vana on, siis tuleb hea vilja-aasta, on ta aga esimeses veerandis, tuleb halb aasta.

Pilistvere.

185. Vastlakuul vaadati tähte, mis kuu ligidal on, oli see eespool, siis ööldi viljaline aeg tulemas olad. Seda tähte nimetati kuusulane, siis ööldi, et peremees pidi sulast otsima, aga kui see kuusulane tagapool oli, siis ööldi vaene aeg tulema olad, sest siis pidi sulane peremeest otsima.

Valjala.

Päikesepaiste

186. Vastlapäevast akkava talve teine silm vett joosma.

Häädemeeste.

187. Vastla vanakuu akkab vesistama, vanakuu silm akkab vesistama.

Türi.

188. Vasklapäväl, kui ilm illos om, sõs saada hää linaaasta, kui tuisunõ, sõs mitte. [— — —]

Põlva.

189. Sel aastal saavad häste tatrigu, kui vastlapäiva omiku taivas äste selge om ja agu äste veretab.

Nõo.

Sula

190. On vastlapäeval sula, tuleb lühike kevad.

Mustjala.

191. Kui ärg vastlapääva sulaga räästa alt juua saab, siis saab talumees juua. Kui aga ainult kukk vastlapääva sulaga räästa alt juua saab, siis saab saks juua [õlut].

Torma.

192. Kui kukk vastlapäeval räästa tilkadest juua saab, siis saab härg maarjapäeval veeaugust juua.

Noarootsi.

Jääpurikad

193. Kui vastlapäeval on suured pikad purikad [räästas], siis kasvavad linad pikaks.

Ambla.

Külm

194. Kui vastlapäe külm on, siis tuleb külm kevade, kui soe, siis soe kevade.

Viljandi.

Lumesadu, tuisk

195. Kui vastlapäe lund sadab, siis saavad pikad linad.

Kursi.

196. Kui vastlapäeval nii paljugi lund sajab ja tuiskab, et teine reejalase ase lund täis saab, siis kasvab üksi talvevili hea, aga kui mõlemad reejalase asemed lund täis sajavad, siis kasvavad mõlemad viljad head sel aastal.

Jüri.

197. Kui lihaheitepäeval tuiskab, saab palju vilja.

Puhja.

HUMORISTLIKKE ÜTLEMISI

198. Kui vastal vanakuu riidil on, siis saavad (lähavad) ilmvõimatud asjad korda.

Kolga-Jaani.

199. Vanasti olnud vastlapäev noorekuu sees. Kui aga juhtunud, et mõni vanatüdruk mehele saand, siis öeldud, et vist on vastlapäev vanakuu reedese päeva piale juhtunud.

Kolga-Jaani.

200. Ku vaslapäe om vanakuu reedi, sis võtved vanapoisi naisi.

Halliste.

1.—3. Vastlapäeva nimetus. 1. ERA II 34, 99 (46) Pst — O. Loorits. 2. ERA II 16, 70 (8) Mih — H. Tampere. 3. H II 55, 741 (15) Plt — T. Kukk.

4. Vastlapäeva nädalapäev. RKM II 94, 66 (13) Hls — S. Lätt. Vastlapäev on alati noorkuu teisipäeval.

5.—7. Vastlaõhtul on töötamine keelatud — sead haiged. 5. ERA II 168, 606 (86) Hää — M. Mäesalu. 6. E 46643 (55) Trm — M. Sild. Uuriluu söömise päev — harva esinev nimetus (humoristlik). 7. ERA II 3, 152 (31) Saa — Ed. Joh. Kase. Vastlapäeval on muidki töökeelde sigade tervise kahjustamise kartusel.

8.—10. Kõrtsiskäimine. Naised kõrtsis. 8. H II 50, 431 (6) Trm — E. J. Õunapuu. 9. KKI 21, 363 (23) Iis — Ü. Tedre. 10. ERA II 302, 486/7 (311) Vil — P. Alvre. Vastlapäev naiste tööpühana kaunis laialt tuntud, eriti populaarne Sa, Lä, Kirde-Eestis, ka Kesk-Eestis. Selles osas on mõnel määral sarnasust küünlapäevaga.

11.—13. Peretellimine, mokalaat. 11. RKM II 142, 260/1 (9) Hel — E. Tampere. 12. ERA II 298, 61 (15) Pee — R. Viidalepp. 13. RKM II 107, 126 (32) Hls — S. Lätt. Peretellimine toimus enamasti küünlapäeval. Mokalaat — peretellimine kõrtsis — oli ka teistel tähtpäevadel. Kõrtsiminekut seoti vastlasõiduga.

14. Külaskäigud, naiskülaline. Naine esimene külaline. RKM II 24, 384 (82) Pha — E. Liiv.

15.—17. 15. H II 41, 26 (21) Rei — P. Reikmann. 16. H II 47, 291 (14) Kaa — D. Jakson. 17. H II 27, 928 (48) Kod — V. Kirik. Naine hommikul esimene külaline — sead pahurad. Vt. tuhkapäev, madisepäev. Uskumus on levinud peamiselt saartel.

18.—20. Vastlaliug. 18. ERA II 251, 387/8 (55) Kse — V. Eenveer. 19. ERA II 191, 214 (19) Muh — R. Viidalepp. 20 ERA II 193, 169 (16) Trm — A. Hallik.

21.—30. Naised liugumas, linaseemned, linakurst kaasas. 21. E 54669 (7) Rei — H. Mihkelson. 22. H II 6, 263 (16) Hiiu — G. Seen ja P. Saul. 23. H III 12, 37 (11) Jõh — M. Eljas. 24. ERA II 200, 374 (8) Mär — E. Poom. 25. H II 3, 523 Vas — H. Prants. 26. H II 23, 463 (1) Krk — M. Kõeva. 27. H II 122, 163 (87) Ote — J. Silde. 28. ERA II 142, 352 (96) Krk — M. Sarv. 29. ERA II 20, 580 (6) Jür — R. Põldmäe. 30. ERA II 301, 63 (72) Hel — L. Pedajas. Naiste liugumine oli kaunis üldine komme. Linaseemne kaasavõtmise kohta enamus kirjeldusi siin esitatud. Linakursti kohta vähesed teated eri paikadest (Krk, Hel, Vas, Jür).

31.—44. Liugumine. 31. E 26879/80 (2) Vai — F. Feldbach. 32. ERA II 86, 185 (16) Hää — J. Nurme; rahn — kütteks lõigatud puud, mille pikkus võib olla mitmesugune — kuni

2 m. 33. ERA II 78, 210 (7) Puh — R. Viidalepp — muistend vanakuradist. 34. AES Hää. 35. ERA II 126, 163 (28) Rõu — A. Raadla. Kanepiõnne taotlus on küll haruldane, kuid vanemates kirjeldustes siiski esineb. 36. H I 6, 606 (98) Vas — J. Sandra. Vastlapäeva lõbusat meeleolu rõhutavad eriti teised rahvad (näit. sakslased), viljakuse taotlus. 37. H II 16, 818 (4) Jür — M. Petrov. 38. RKM II 87, 500 (12) Krk — E. Tampere. 39. ERA II 16, 201/2 (22) Kse — H. Tampere. 40. ERA II 189, 98 (142) Emm — E. Ennist. 41. ERA II 255, 354 (15) Krj — M. Männik. 42. RKM II 87, 258 (9) Krj — O. Kõiva. 43. H. III 5, 424 (4) Vän — T. Reier. Kaske-refrään on tuntud Edela-Eestis vabas õhus lauldavate laulude juures. Vt. H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega II. Mujal on see pulmalaulude refrään. 44. E 1453 (18) Trv — A. Parts. Enne ja pärast väikest liulaskmist esines ka teistel rahvastel (lätlastel, sakslastel).

45.—46. Liulaule. 45. H II 24, 195/6 (129) Hel — P. ja J. Einer. 46. ERA II 31, 591 (2) Lutsi — P. Voolaine.

47.—51. Liulaskmine pingil, kuuseoksal, jalaliug. 47. ERA II 166, 212/3 (23) Jõh — A. Hallik. 48. ERA II 166, 205/6 (6) Jõh — A. Hallik. Jalaliug pasteldel. Jalaliug oli mere ja järve ääres tavaline. 49. RKM II 43, 411 (20) Anna — Kagovere. Liug rogoskil, õlemati peal. 50. ERA II 78, 443 (151) Pst — R. Viidalepp. Liug kuuseoksal. 51. ERA II 36, 188 (17) Kanepi — R. Viidalepp. Enamasti kasutatigi liulaskmiseks hobuserege.

52.—53. Jääkarussell. 52. RKM II 87, 222 (2) Kaa — O. Kõiva. 53. RKM II 142, 240 (23) Valga — E. Tampere. Jääkarussell tehti mere-, ka järvejääle. Andmeid Sa, Lä, Kuu, Muh, Vai, Valga. Nimetus «karussell» on hiline.

54. Jääpurjekas. E, StK 42, 14 (17) Põi — V. Noot. Jääpurjeka kohta on andmeid vähe. Võimalik, et komme on hilisem.

55. Tantsimine vastlapäeval. ERA II 55, 644 (4) Mar — R. Põldmäe. Kõrtsis tantsimist märgitakse sageli. Teiste rahvaste (eriti sakslaste) juures tantsiti samuti vastlapäeval linakasvu taotlemiseks (Fehrle, lk. 93).

56.—57. Tuletegemine liumäel. 56. H II 25, 428 (8) Trv — A. Rull. 57. H III 7, 158/9 (32) VI — J. Karus. Ainsad teated. Sakslased hüppasid tule juures kõrgele ja hüüdsid: «Lang Flachs!»

58.—67. Sõnniku viimine põllule, aeda. 58. H IV 7, 37 (7) Rid — J. Niinas. 59. ERA II 285, 269/70 (48) Hls — S. Lätt. Sõnnik viidi siis, kui pudrupada oli keema pandud. 60. ERA II 188, 282 (75) Phl. — E. Ennist. 61. H II 16, 699 (13) Ris — T. ja J. Asper. 62. H II 46, 640 (146) Kad — K. Kleinmann. 63. H. Mapp 318 (19) Vil — A. Kuusik. 64. H III 7, 870 (7) KJn — H. Pihlak. 65. H II 23, 463 (1) Krk — M. Kõeva. 66. E 8700 (26) Trv — J. Sein. 67. H, R 5, 33 (3) Krk — J. Kivisäk. Üle maa rohkesti kirjeldusi (u. 165). Komme on tuntud mitmel kevadtalve tähtpäeval, vastlapäeval aga kõige enam.

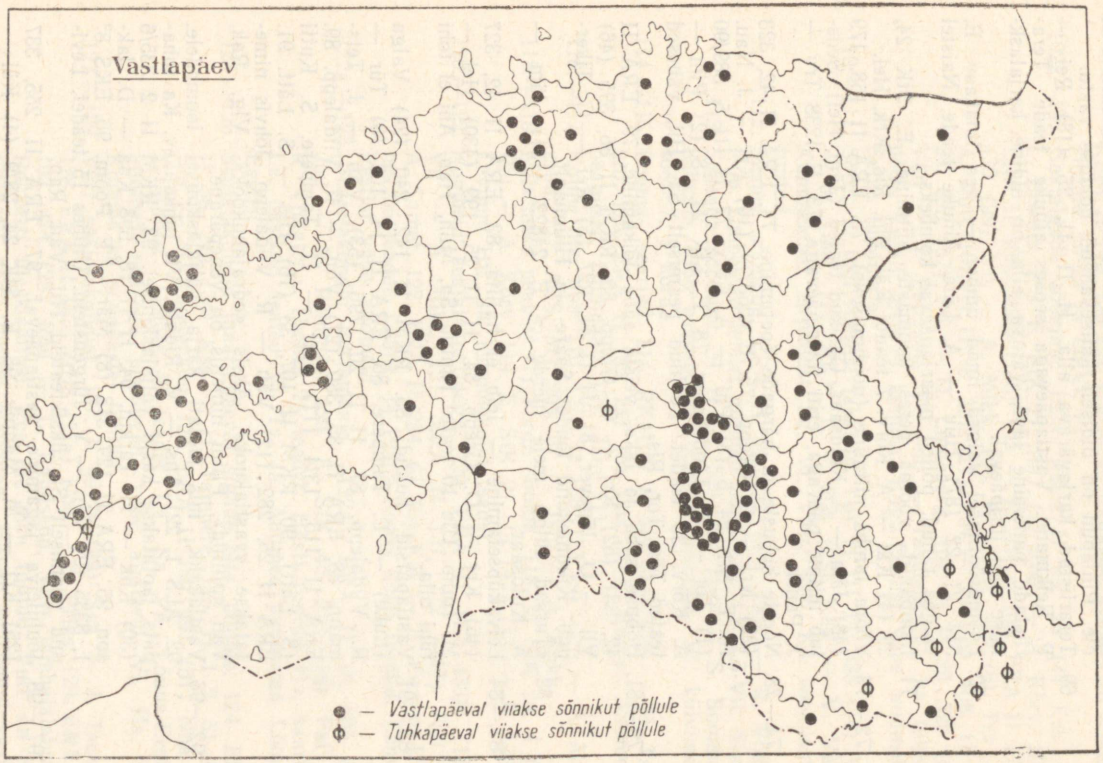
Vastlapäev
● — Vastlapäeval viiakse sõnnikut põllule
Φ — Tuhkapäeval viiakse sõnnikut põllule

68. Kariloomade ajamine läbi lõhkiaetud pihlapuu. RKM II 2, 427 (66) Khk — H. Tarkin. Kombele teisi paralleele ei ole. Pihlapuu on üldiselt kaitsevahend nõiduse vastu.
69. Terariistad karjavärava alla. H II 41, 25 (16) Rei — P. Reikmann. Vastlapäevaga seoses ainuke teade. Terariistade panemine läve, värava alla on üldine karjalaskmise ajal jüripäeval.
70. Loomasöötmisel valged linad ümber — hea linakasv. E, StK 21, 22 (87) Hiiu — A. Läte. Ainuke teade. Naistel valged tanud, põlled maarjapäeval kombeks.
71. Lambaniit, võõras peres lammaste niitmine. E, StK 24, 29 (4) Käi — A. Kõrv. 7 teadet Käi, Phl, Ris, Krk, Hel.
72.—73. Võõra lamba niitmine (nõidumiseks). 72. ERA II 158, 179 (48) Jäm — A. Kuldsaar. Üksikud teated (Jäm, Hel). Seostub mitme päevaga, eriti nääripäevaga. 73. E 1238 Trv — J. Pausk.
74.—78. Noorte hobuste ja härgade õpetamine. 74. ERA II 42, 323 (22) Krj — O. Grepp. 75. E 42537/9 (10) Krj — J. Nau. 76. E, StK 24, 5 (3) Phl — A. Kõrv. 77. H III 5, 589/90 (1) Tor — M. Lindebaum. 78. E, StK 24, 18 (2) Püh — A. Kõrv. 30 teadet. Levinud peamiselt Sa, Hii, vähesed teated Tõs, Tor, Ris.
79.—81. Hobuse saba ja laka, veiste saba lõikamine. 79. ERA II 42, 331 (62) Krj — O. Grepp. 80. RKM II 85, 395 (46) Vll — O. Jõgever. 81. H II 41, 227 (5) Rei — G. Tikerpuu. Kümmekond teadet Saare- ja Hiiumaalt.
82. «Tursad tulgu meie merde...» E 24822 (131) Jäm — A. Kuldsaar.
83.—84. Leivaküpsetamine — leib ei hallita. 83. ERA II 42, 327 (46) Krj — O. Grepp. 84. H II 25, 199 (430) Hel — M. Tomp. Üle 10 teate. Tuntud Sa, Muh, Han. Ahi ei tohi tühi olla.
85.—91. Vastlapätsid, kuklid. 85. RKM II 142, 240 (24) Valga (Luke) — E. Tampere. 86. ERA II 14, 102 (8) Tür — R. Viidalepp. 87. H II 20, 796 (53) Vän — J. Tetsmann. 88. ERA II 35, 380 (27) Võn — R. Viidalepp. 89. ERA II 115, 13/4 (11) Har — H. Tampere, S. Kutti (S. Lätt). 90. RKM II 107, 38 (16) Hls — S. Lätt. 91. ERA II 25, 282 (12) Vän — R. Viidalepp. Jõhvis nimetatakse «vastlakuok», Äksis «odrajahukook», Vlg, Rak, Vän «pliinid». Pliini nimetus on venepärane.
92.—96. Vastlakakk, mis jaotati karja väljalaskmisel loomadele. 92. ALS I, 221 Ans — V. Ridala. Vt. tuhkapäev. Ka tuhapäts jaotatakse karja väljalaskmisel. 93. RKM II 2 335/6 (30) Khk — H. Tarkin. 94. H II 18, 598 Kaa — D. Jakson. 95. ERA II 129, 318 (8) Mär — E. Poom. 96. EKS 8° 1, 8335 (9) Vän — V. Jürgenstein. Umbes 15 teadet. Levinud peamiselt Sa, üksikteateid Hii, Vän, Rap.
97.—98. Jõululeiva jagamine vastlapäeval. 97. ERA II 255, 337 (25) Krj — M. Männik. 98. E, StK 24, 28/9 (4) Käi — A. Kõrv. Paar teadet. Jõululeiba jagati enneköike karjalaskmisel.
99.—102. Vastlapuder. 99. H II 31, 778 (5) San — K. Gross. 100.

H II 25, 270 (402) Hel — M. Tomp; suurmaputru — tanguputru. 101. RKM II 209, 38 (10) Plv — S. Lätt. 102. RKM II 142, 130 (2) Trv — E. Tampere. Umbes 20 teadet. Tuntud Lõ-Ta ja Lõ-Vl, Plv.

102a—109. Seajalgade söömine. 102a. RKM II 95, 46 (4) Krk — L. Briedis. 103. E, StK 27, 16/7 (1) Koe — A. Kõrv. 104. ERA II 302, 225/6 (146) VII — P. Alvre. 105. ERA II 177, 430 (99) Vil — A. Mikk. 106. H II 25, 428 (6) Trv — A. Rull. 107. H III 8, 327 (27) Pal — E. Uus. 108. H II 26, 895 (57) Pil — H. Lindeberg. 109. H II 20, 529 (6) Vän — J. Peterson. Vt. leib — rasvleib. Vt. ka tuhkapäev. Laialt levinud komme. Kagu-Eestist vähe andmeid. Setus tundmata.

110.—111. Sõrmi ei tohi rasvast lakkuda. 110. H III 14, 333 (14) Vil — J. Täht. 111. RKM II 4, 268 (22) Kaa — V. Väli. Kümmekond kirjeldust Sa, Vl, VMr, Koe. Ka soomlastel tuntud.

112. Seapea söömine. ERA II 54, 121 (96) TMr — R. Viidalepp. Umbes 15 teadet mitmelt poolt (Sa, Lä, Lõ-Vil, Sim).

113. Seasaba söömine. H II 50, 536 (5) Trm — S. Sommer. Külvaja sööb seasaba — põllundusmaagia. Vt. külvimees sööb 7, 9 korda.

114.—115. Looma-, searind. 114. RKM II 5, 519 (14) Khk — H. Tarkin. 115. ERA II 189, 267 (5) Pha — E. Ennist. Andmeid peamiselt Hiiumaalt (7), Jäm (1).

116.—117. Kolme liiki liha. 116. ERA II 158, 173 (9) Jäm — A. Ahurand. 117. AES, MT 204, 67 — Jäm — A. Kukk.

118.—119. Külvimees peab 9 (7) korda sööma. 118. E, StK 24, 4 (3) Phl — A. Kõrv. 119. E, StK 21, 19 (47) Hii — A. Lätti. Levinud Hii, Sa. Kümmekond teadet.

120.—122. Kombeid seajalakontidega. 120. ERA II 177, 433/4 (125) Vil — A. Mikk. 121. ERA II 137, 172 (117) Kul — A. Samet. 122. ERA II 254, 61 (6) Käi — E. Ennist. Umbes 35 teadet. Lääne- ja Põhja-Eestis hästi tuntud, Lõuna-Eestist vähe andmeid.

122a.—123. Seajalakondid karjamaale. 122a. ERA II 19, 605 (1) Juu — R. Põldmäe. 123. E, StK 40, 219 (16) Pai — R. Viidalepp. Umbes 75 teadet. Hästi tuntud Ha, saartel, Lä, üksikud teated Vi, Ta, Jä. Andmed puuduvad Lõuna-Eestist.

124.—126. Seajalakondid maarjapäeval sigade ette, põllule. 124. ERA II 56, 246 (34) Kse — H. Tampere. 125. H I 2, 51 (1) Pär — M. Kampmann. 126. ERA II 189, 497 (51) Noa — E. Ennist. Umbes 40 teadet Lä, Sa, Pä. Lõuna-Eestist andmed peaaegu puuduvad, vähe andmeid Vi, Ha, Vl. Komme ka soomlastel tuntud.

127.—129. Vurr seajalakondist. 127. E 49128 (49) Saa — J. Teearu. 128. ERA II 183, 597/8 (27a) Koe — L. Priks. 129. ERA II 102, 474 (23) Rõu — L. Raudsepp. Vurr lambajalaluust. Rohkesti üleskirjutusi. Pea üle maa tuntud. Vurr on tõenäoliselt väga tuntud mänguasi. Hiljem seostunud vastlapäevaga.

130.—131. Tuleviku ennustamine seajalakondiga. 130. ERA II 177,

455 (281) Vil — A. Mikk. 131. H II 46, 641 (149) Kad — K. Kleinmann. Laialt tuntud (umbes 60 teadet). Komme tundmata Võ, Se, Lõ-Ta, Lõ-Vl.

132.—136. Ketramine keelatud — sead ei püsi karjas. 132. H II 50, 589 (7) Trm — S. Sommer. Kümmekond teadet Kesk-Eestist. 133. Sead hakkavad ringi käima. E, StK 34, 161 (13) Ksi — P. Ariste. Ligi 10 teadet mitmelt poolt. 134. Vokid kaeti kinni, muidu saavad tõrvakiused linad.. ERA II 85, 321 (1) Kod — V. Fuchs. 135. ERA II 12, 421 (4) Sim — R. Viidebaum. Lambad äparduvad. Vähesed teated. 136. E, StK 42, 177/8 (6) Muh — V. Noot. Ketramise keeld on peaaegu ülemaaline. Umbes 50 teadet. Vähe andmeid saartelt ja Lõuna-Eesti idapoolselt alalt.

137.—139. Nööri ja paelte palmitsemine — tugevad paelad, sead ei lõhu aedu. 137. KKI 9, 87 (9) Vil — U. Mägi. 138. ERA II 285, 268 (42) Hls — S. Lätt. 139. ERA II 16, 184 (8) Kse — H. Tampere. 23 teadet. Tuntud peamiselt Viljandimaal. Üksikuid teateid PJg, Kse.

140. Võrgukudumine. ERA II 130, 173 (12) Muh — R. Viidalepp. Ainuke teade.

141. Õmblemine keelatud — sead ei püsi aias. ERA II 56, 242 (16) Kse — H. Tampere. Üle 10 teate. Levinud Lä, Pä, Vi, Põ-Ta.

142. Põrandapühkimine — vastel välja! ERA II 254, 448 (19) Rei — E. Ennist. Niisugusel kujul ainuke. Tuhkapäeva analoogia, siis aeti mustust, laiskust välja. Pühkimise kohta üksikuid teateid.

143.—147. Juustelõikamine — juuksed kasvavad hästi. 143. H I 3, 173 (24) Tor — T. Kalbus. 144. ERA II 56, 242 (17) Kse — H. Tampere. Kiitsakas — harakas. Haraka nägemise kohta umbes 15 teadet Lä, Pä, Ha. 145. H II 17, 823 (4) Mih — M. Lemmerkänd. 146. E 16727 (3b) PJg — M. Aija. 147. H II 15, 769 (26) HJn — H. Tiedermann. Haraka nägemine ja lambaraudadega lõikamine ka naaberrahvastel tuntud. Meil üle 150 kirjelduse. Laialt levinud Sa, Lä, Pä, tuntud ka Ha, Vl, Ta, Vi. Setus ja Võrumaal tundmata.

148.—149. Juustekammimine — kasvavad pikad juuksed. 148. ERA II 189, 158 (122) Rei — E. Ennist. 149. E 15126 (56) Amb — J. Ekemann. Paarkümmend kirjapanekut Sa, Hii, Pä, Sim, Kad, Amb, KJn.

150. «Liha maha, kala selga!» ERA II 255, 234 (1) Mus — K. Lepp. Vastlapäeva kohta ainuke teade. Vt. tuhkapäev.

151.—153. Vastlapäeval valges magama. 151. E 61166 Emm — M. Meiusi. 152. E 73064 (4a) Muh — H. Kumpas. 153. RKM II 88, 180 (9) Ans — E. Tampere. Üle 30 teate. Tuntud Sa, Hii, Muh, Lä. Paar teadet Han, Noa.

154. Tulevalgel ei tohi üleval olla — hobused väsivad. ERA II 42, 331 (64) Krj — O. Grepp. 4 teadet Sa, Muh.

155. Tuld ei tohi üles võtta — härjad lõõtsutavad. ERA II 158, 577 (60) Krj — A. Toomessalu. Umbes 50 kirjapanekut Saaremaalt.

156.—159. Tuld ei tohi üles võtta — künnihärgadel jäävad jalad hai-

geks. 156. ERA II 164, 243 (8) Kih — L. Köögardal. Teateid Saaremaalt. 157. E 84014 (56) Mus — K. Taev. Tungalterad viljas. Paar teadet Sa. 158. ERA II 189, 318 (53) Phl — E. Ennist. Tekib kärbseid. 7 teadet Phl, Noa, Ris, Kad. 159. ERA II 164, 361 (14) Khk — L. Köögardal. Härjad kargavad kiili. Umbes 10 teadet Sa, Hii.

160.—162. Käsitöö tegemine saunas. 160. ERA II 260, 527 (91) Mus — K. Lepp. 161. KKI 10, 481 (4) Mus — E. Hiiob (E. Niit). 162. RKM II 88, 75/6 (11) Mus — E. Tampere. Ülalistumised e. tüdrukute ühistööõhtud toimusid saartel talvisel perioodil. Vastlapäeval oli ülalistumisi harva. Vähe teateid saartelt.

163. Heinu peab koju tooma. H II 15, 20 (49) Kuu — Joh. Einstruck. Ainuke teade.

164.—165. Regi heidetakse ära. 164. RKM II 94, 66 (12) Krk — S. Lätt. 165. ERA II 59, 189 (84) Noa — O. Sild. Vähesed tekstid Ta, Mulgimaalt.

166.—167. «Linnupuude» toomine. 166. H II 26, 364 (37) SJn — T. Köster. 167. H III 5, 87 (5) Kär — P. Südda. Vähesed andmed Sa, Hii, SJn (1), Kod (1). Maarjapäeval ja lihavõttenädalal on komme väga levinud.

168. Rukkirehe (rukkiseemnerehe) puud tuuakse vastlapäeval. ERA II 189, 269 (20) Phl — E. Ennist. Ainuke teade.

169.—172. Lihaeit. 169. ERA II 210, 601 (6) PJg — L. Madissoo. 170. ERA II 16, 67 (1) Mih — H. Tampere. 171. ERA II 16, 64 (9) Mih — H. Tampere. 172. ERA II 16, 77 (1) Mih — H. Tampere. 8 teadet. Siin segunemine krati-lugudega. Kratile viidi liha laka peale, sulane sõi ära. Personifitseerimine (lihaeit, -eided), samuti kui «vastla» puhul (vt. vastla kottiajamine).

173.—176. Kadaajamine. 173. ERA II 255, 234 (1) Mus — K. Lepp. 174. ERA II 195, 456/7 (11) Han — R. Viidalepp. 174a. ERA II 16, 184 (6) Kse — H. Tampere. Huntide peletamine tõenäoliselt hilisem tõlgendus. 175. RKM II 253, 50/1 (7) Han — L. Briedis. Kadaajamine seotud linakasvumaagiaga. Ainuke teade. 176. E, StK 23, 91 (8) Kse — A. Tiitsmaa. Kadaajamine tuntud kitsal alal Läänemaal. Praegu mäletavad seda vähesed vanemad inimesed. See olnud millegi halva eemalepeletamine. Ka Saaremaal on kommet vanemal ajal tuntud olnud.

177.—179. Sigade põllule ajamine. 177. RKM II 5, 298 (9) Muh — M. Kolk. 178. ERA II 130, 435 (11) Muh — R. Viidalepp. 179. RKM II 40, 528 (1) Muh — I. Tammekand. Muhus üldiselt tuntud. Paar hilisema aja kirjeldust ka Saaremaalt. Ajajad olid enamasti lapsed. Paarkümmend üleskirjutust.

180.—182. Vastla kottiajamine. 180. ERA II 213, 460 (11) Hls — A. Kulbok. 181. ERA II 96, 207/8 (29) Krk — M. Sarv. 182. ERA II 124, 284 (5) Hls — L. Takk. Luutsiapäeval (13. XII) oli nali — luutsina kottiajamine, käädripäeval (17. III) — kärbeste kottiajamine; Karksis nimetatakse kirilinnu (lepatriinu) kottiajamiseks.

183.—184. Noorkuu. 183. ERA II 177, 434 (126) Vil — A. Mikk.

Paar teadet. 184. H I 10, 103 (33) Pil — J. Kuldkepp. Hea viljasaak. Vähesed teated.

185. Täht — kuusulane. H II 18, 541 VII — M. Kalm. Paar teadet Koe, Vll.

186.—187. Päikesepaiste — talvel teine silm vesine. 186. ERA II 138, 89 (67) Hää — M. Mäesalu. 187. ERA II 24, 199 (35) Tür — R. Viidalepp. Vähesed teated Hää, Võn, Tür.

188.—189. Ilus ilm. 188. H II 33, 264 (4) Plv — J. Tamm. Hea linaaasta. 189. H II 30, 571 (6) Nõo — J. Amberg.

190. Sula. E 84021 (127) Mus — K. Taev.

191. Sula — härg saab rääsla alt juua. ERA II 193, 230/1 (29) Trm — A. Allik.

192. Saab kukk vastlapäeval juua, saab härg maarjapäeval. H, Gr. Qu 233 (4) Noa — Liewoh.

193. Jääpurikad — hea linakasv. EKRK I 43, 94 (11) Amb — K. Torop, K. Rannu. Umbes 15 teadet Põ-Ta, Amb, JJn, Sim, Trv.

194. Külm — külm kevade. H III 20, 370 (31) Vil — J. Täht. Vähesed teated Vil, Vän.

195.—196. Lumesadu — pikk lina. 195. E, StK 34, 190 (27) Ksi — P. Ariste. Paar teadet. 196. H IV 7, 81 (2) Jür — J. Saalverk.

197. Tuisk — palju vilja (keeduvilja, lina). E 72253 (4) Puh — H. Jänes. Üldiselt ennustab vastlapäeva lumesadu ja tuisk head vilja- ja linakasvu. Teateid mitmelt poolt. Mõnel määral madisepäeva analoogia.

198.—199. Humoristlikke ütlemisi vastla vanakuu kohta. H I 2, 330 KJn — I. Koit. 199. ERA II 42, 157 (1) Kjn — J. Grauberg (Raidla). Vanakuu vastlapäeval väljendab kontrasti, groteskust. Sakslastel on vanatüdrukute pilge tuhkapäeval.

200. ERA II 285, 310 (162) Hls — S. Lätt.

Tuhkapäev

Tuhkapäev (tuhapäe, tuhkpäe), vastlapäevale järgnev päev, on eestlaste rahvakalendris võrdlemisi hästi tuntud.[1]

Kiriklikus traditsioonis sümboliseeris tuhk (tuha raputamine pähe, riietele) patukahetsust.[2] Luterlik kirik tegeles patukahetsemise tseremooniaga suhteliselt vähe ja eesti talupojani jõudis see veelgi vähem. Tuhkapäeva traditsioonid lähtuvad meil ühelt poolt tuhast kui puhastusvahendist (tuhast valmistati lehelist) ja maagilisest kaitseabinõust (tuha viskamine jälgedesse jne.). Ka on arvestatud tuha positiivset mõju taimekasvule väetisainena ja kahjurite hävitajana. Tuhkapäeval külvati tuhka põllule ja aeda või hoiti sel päeval kogutud tuhk külvamise ja istutamise ajaks. See pidi hävitama nn. tuhkmardikad. Tuhkapäeval sõelutud tuhast tehti lehelist, mida kasutati pesupesemisel ja seebikeetmisel. Pesupesemine oli tuhkapäeval üldse soovitav — pesu pidi siis alati valge saama. Teisest küljest iseloomustab tuhk (tuhkapäeval) mustust, naha kestendamist, kõõmamist, kärntõbe, isegi laiskust.

Kõike loetletut arvestati tuhkapäeva kommetes, keeldudes ja käskudes. Kui vastlapäeval juustekammimist sileda liutee ja linakasvu analoogial soovitati, oli see tuhkapäeval lausa keelatud: pea pidi hakkama kõõmama, juuksed tuhkama, halliks minema[3] jne. Juuste lõikamine on tuhkapäeval üldiselt soovitatud — kasvavad pikad ja tihedad juuksed, ainult Saare- ja Hiiumaal on see keelatud juuste halliks minemise pärast. Künnihärgi ei tohi ikkesse panna, sarved hakkavad kestendama, lähevad pehmeks. Kui hobune rakkesse panna, hakkab kael rangide all kõõmama,

---

[1] Nimetus «tuhkapäev» on «tuhapäeva» ja «tuhkpäeva» kõrval kõige laiema levikuga: Põ-E, Sa, Lä, Mulgimaa; «tuhapäe», ka «tuhkpäe» esineb idapoolses Lõuna-Eestis: Võ, Lõ-Ta, osalt ka Lõ-Vl.

[2] Hndwb. I, vg. 618.

[3] Traditsioon on tuhkapäeva puhul laia levikuga (umbes 180 üleskirjutust). Tuntud pea kogu maal (peale Võ, Se, Lõ-Ta, Lõ-Vl).

läheb kärna. Lambaid ei tohi niita, vill kas hävib, läheb halliks või hakkab lambal nahk kõõmama.[4] Üldse on villaga töötamine (ketramine, kudumine) keelatud.

Kes tuhkapäeva hommikul kauaks magama jäi, oli tuhakott (ka tuhkmunn)[5]. Hiiumaal aeti laiskust välja sõnadega:

«Tiss, toss, toast välja,
tööjõud tuppa!»

Kes kaua üleval oli või tulevalgel töötas, sellel vaatas «laisknaine» aknast sisse, töökott seljas, — tõi tööd juurde. Nimetatud uskumus on levinud peamiselt Muhus, vähesel määral ka Läänemaal.

Laiskust sümboliseeris ka Mulgimaa (Hls, Krk, Pst, Trv) tuhkapoiss (tuhapoiss, tuhapuss). Tuhapoiss oli poisi, tuhatüdruk tüdruku riides kuju, nukk. Pea oli enamasti tuhaga täidetud. Nägu kas joonistati söega riidele või lõigati välja mõnest pehmemast ainest (näit. kaalikast). Tuhkapoisse tehti mitmesuguse suurusega. Väiksem oli umbes poole meetri pikkune. Tuhkapoiss toodi tallu ikka salaja, paigutati kas ukse juurde või akna alla, vahel visati ka üle läve tuppa. Sel juhul katsuti viskajat tabada. Õnnestus see, siis aeti tal luuavars seljas oleva kasuka või palitu varrukatest läbi, nii et ta käsi liigutada ei saanud, ja saadeti siis minema. Kaasatoodud tuhkapoiss seoti selga või luuavarre külge. Igal juhul katsuti tuhkapoisist lahti saada, sest kuhu ta päevavalgeni jäi, sinna jäi ka laiskus. Kui ei õnnestunud muidu lahti saada, viidi tuhkapoiss metsa ja pandi seal puu otsa. Mõnede kirjelduste järgi võidi nädalapäevad tuhkapoissi küla mööda kanda. Kui tüdineti, viidi metsa või hävitati. Üldse oli tuhkapoiss, vähemalt hilisemal ajal, noorte naljaks, talle anti humoristlike soovidega kirigi kaasa. Tuhkatüdruk viidi peresse, kus olid poisid, pruudiks. Juurust on teade, et seal vanaaasta õhtul Tahma-Toomas ehk nearitont teise ukse ette viidud, millest samuti lahti saada taheti.[6] Tuhkapoisi (-tüdruku) kirjeldused on meil kõik pärit hilisemast ajast, kuid see ei ütle veel, et komme on hilise algupäraga. Üldiselt

[4] Levinud peamiselt Hiiu- ja Saaremaal, üksikuid teateid Vl, Lä, Ris, Trm.

[5] Soomlasedki ennustavad tuhkapäeval kõige varasemale tõusjale virkust kogu aastaks (H a u t a l a, lk. 111).

[6] ERA II 19, 566 (3) Juuru — R. Põldmäe. «Nearitont» on soomepärane.

on tal vanade traditsioonidega palju ühist, näit. kadaajamisega vastlapäeval, kus ka kuju — halva sümbol — kodust eemale viiakse. Tuhkapoisi tegemine ja teised taolised kombed leidsid aset aastaajal, mil rahval oli käsil ettevalmistus suviseks tööperioodiks, siit ka maagiline töötõudluse taotlus ja laiskuse peletamine.

Tuhkapäevaga seoses on tuntud vanasõna: tuhkapäev toob söögiune (keskhommiku), rukkivihk viib.[7] Kolmeks söömavaheks jagati päeva kindlamalt küll alles jüripäevast.[8] Sel puhul: jüripäev toob, rukkivihk viib. Tuhkapäev oma ulatusliku ajalise liikumise tõttu nagu ei sobikski kindlamaks tähtaja määrajaks, kuid nähtavasti põhjustasid looduslikud ja muud tingimused keskhommiku pidamises teatavaid nihkumisi niihästi varasema kui ka hilisema aja peale. Traditsioonilise ütlemise kujunemisel või liitumisel ühe või teise tähtpäevaga võis omajagu kaasa mõjuda ka sõnade kõlaline külg, assonantsi ja alliteratsiooni olemasolu — tuhkapäev toob —, kuid vaevalt sai see ainumäärav olla.

Paljudel tähtpäevadel on naiste külaskäik, eriti hommikul esimesena, keelatud. Igal juhul oli sellel halb tähendus. Tuhkapäeval kardeti sellest loomade nõidumist, jalgade haigust või siis puunõude kuivamist suvel. Kaitseks kõige halva vastu oli tuha viskamine võõra jälgedesse või riietele. Traditsioon on tuntud saartel, vähemal määral ka Läänemaal.

Tuhkapäeva toitudest on kõige iseloomulikum leiva ja mitmesuguste kakkude valmistamine.[9] Tuhkapäeval pidi ahjule ikka labidat näitama, s. t. pidi midagi küpsetama, siis ei läinud suvel leib hallitama. Kuid leidub ka andmeid leivategemise keelu kohta. Leiva ja kuklite küpsetamise osas on tuhkapäeval tunduv sarnasus vastlapäeva kommetega. Kõige üldisem oli tuhkapäeval odrakarask ja odrajahust kuklid, mis paikkonniti mitmesuguseid nimetusi kandsid.

Mulgimaal tehti tuhapätsi (odrajahust), millele vahel liha sisse pandi. Küpsetati ahjusuul, tuha peal või lausa tuha all, kusjuures siis pätsikesele suuremaid linaluid

[7] Vanasõnast on kümmekond üleskirjutust eri kohtadelt (Pär, Vän, Tor, SJn, Vig, Pil, Hls, Hel). Paar teadet on ka sama vanasõna kasutamisest vastlapäeval.

[8] Vt. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega II, lk. 27.

[9] Mitmesuguseid kukleid on küpsetanud ka sakslased jt. rahvad. Sageli nimetatakse neid vastlakukliks. Hndwb. I, vg. 618.

ümber pandi. Pärnumaal (Tõs, Aud, Vän, Khn) valmistati odrajahust tuhapulli. Tuhakakk, mida tunti Saaremaal, oli samuti odrajahust. Võrumaa tuhkapäeva toiduks oli tuhavatsk. Laial maa-alal (Põhja- ja Kesk-Eestis, osalt ka Lääne-Eestis) nimetatakse lihtsalt tuhakooki. Tuhakook võis olla ka rukkijahust, kuid enamasti kasutati siingi odrajahu. Sageli küpsetati tuhkapäeval tavalisi pannkooke ja nimetati neid tuhakoogiks. Ka tuhkapäeval on kohati tehtud niisugune päts (nagu vastlapäevalgi), mis jaotati karja väljalaskmisel loomade vahel (vt. vastlapäev).

Tuhkapäeva traditsiooniliseks toiduks oli veel jahupuder, mida tuha- või tuhkapudruks hüüti. Valmistati see enamasti odrajahust, harva tangudest. Tuhapudru kohta on kirjeldusi maa erinevatest paikadest (Sa, Hii ja osalt ka Lä ning Võ).

Rannaäärne rahvas lõpetas tuhkapäevaga lihasöömise, mindi üle kalatoidule. Seda iseloomustab maagiline vihtlemine saunas, mille juures öeldi: «Liha maha, kala selga!» (Hlj, Kuu, Jõe, Kul, Hää).

Harjumaa ranna alalt pärineb omapärane kirjeldus: «Lastele oli tuhkapäev paha päev, neid pandud soola peale põlvili ja pekstud vitstega, pahad vanemad muidugi tõe pärast, head aga naljaks vastu püksa, kusjuures sõnatud:

«Ära kauda kalasind,
ära likkalakkatind,
ära tie lueru merda,»[10] — mis tähendanud, et lapsed võrku kududes hästi hoolsad oleksid.»

Mõnesuguseid naljakaid ja nöökavaid kombeid seoses selle päevaga tundsid ka teised rahvad. Sakslastel oli tuhkapäeval kombeks vanatüdrukuid pilgata.[11] Meil esines midagi taolist vastlakommetes (vanapoisid kosjas, vanatüdrukud saavad mehele).

Osa tuhkapäeva kommetest on lähedal asuvate tähtpäevadega sarnased või lausa ühised, näiteks nagu vastlapäeval — mitmesuguste leibade, kuklite küpsetamine, tulevalgel töötamise keeld, osalt ka ilmaended jne. Rohkesti

---

[10] kauda kalasind — kaota võrgukudumise pulka; likkalakkati — võrgukudumise nõel (puust), sama, mis ui; luer, lueru — kaks kokkukistud võrgusilma. Vilberg, lk. 272. Sümboolne laste peksmine esineb ka näärikommetes.

[11] Hndwb. I, vg. 619.

on ka niisuguseid kombeid, mis on vastlapäeva omadele risti vastukäivad, näit. hobuste rakendamine, künnihärgade ikkessepanek, juustekammimine, lambaniitmine jmt.; need on tuhkapäeval keelatud, vastlapäeval aga soovitatud.

Osa tuhkapäeva töökeelde ning ilmaendeid on ühised madisepäeva omadega, eriti niisugused, mis on putukate ja mitmesuguste taimekahjurite arvatava tekke ja nende tõrje teenistuses. Enamasti on ka traditsioonide leviku piirkond sama. Tuhkapäeva tuisk ja sadu ennustab palju putukaid ja marju samuti kui madisepäeval. Madisepäeva kommetega väga lähedane on Saaremaal tuntud «kärbeste tegemine». Puupulgad, mis sümboliseerivad kärbseid, kinnitati nööri külge ja viidi salaja teise peresse. Seal asetati niisugused «kärbsed» ukse käepidemele. See pidi kärbsed suvel sinna peresse viima. Niisugused «kärbsed» katsuti jälle arvatavale toojale tagasi viia.

Tuhkapäev on meil peaaegu üle maa tuntud. Terve rea kommete levikualaks on aga ainult Saare- ja Läänemaa. Ida-Eestis, eriti selle lõunapoolsel alal, on tuhkapäeva kombed vähem populaarsed või puuduvad täiesti. Niisugune esindus ongi ootuspärane, sest meie idanaabritel venelastel on tuhkapäev peaaegu tundmata.

Lääne-Euroopas on tuhkapäeva kombed võrdlemisi rikkalikud, kuid meie omadest tunduvalt erinevad, nagu seda on ka vastlakombed. Vähesel määral esineb teistel rahvastel tuhkapäeval ka puhastust ja viljakust taotlevaid maagilisi toiminguid. Linakasvumaagial on seal küünla- ja tuhkapäeval oluline koht.

Üldiselt on igipõlise agraarkalendri tavasid meie tuhkapäeva traditsioonides võrdlemisi vähe, uskumused ja kombed on mõjustatud enamasti mingist analoogiast.

PÜHITSEMINE

1. Tuhkapäeva omiku peeti ikki suitsuajani püha, et midagi tubast tööd ei tehtu.

Häädemeeste.

Keskhommiku pidamine

2. Tuhkapäe toob keskomiku, rukkivihk viib.

Vändra.

3. Tuhkapäe toob söögiune, rukkivihk viib söögiune.

Suure-Jaani.

4. Rukkivihk viib, tuhkapäev toob une.

Halliste.

Laiskuse väljapeksmine

5. Tuhkapääva õhtu kahte piirgu pekseti vastamisi ja üiti: «Tiss-tass-tuss toast välja!» Sedasi pekseti laiskust välja.

Reigi.

6. Kes tuhkapäeval kõige kauem ülevel oli, see jäi tuhkatussiks. Tuhkatuss pidi tuba pühkima ja selle juures ise laulma:

«Tuss, tuss, tuss toast välja,
uus tööjõud tuppa jälle!»

Käina.

7. Tuhkap[äeval] pole tohtind piima süüa, siis on suvel kõht haige. Õhtul võeti riie kätte ja pekseti sellega tuss-täss toast välja. Kes t[uhka]p[äeval] tussib ja vastlap[äeval] vassib, see tussib-tässib sui läbi.

[Märkus:] tussima-tässima = aeglane olema, suvel igale tööle ja talitusele hiljaks jääma.

Käina.

«Laisknaine» toob tööd juurde

8. Kui tuhkapäeva õhta tööd teed, siis laisknaine vaatab aknast sisse, kotitäis tööd selgas, ja toob ikka rohkem juurde, et töö ei lõpeks.

Muhu.

9. [Tuhkapäeval] tööd es tohi teha, et vanatüdruk pidan aknast sisse vahtima, töökott selgas, ja tööd juure tooma.

Muhu.

10. Kes tuhkapäeva õhtul kõige viimaks üles jäi, sellele tuli kogu aastaks takispuu hammastega laisknaine peale.

Muhu.

11. Kui tuhkapäeval tuli ülal on, siis on sel aastal palju tööd, sest vananaine tuleb töökotiga akna taha, kui ta tuld näeb.

Hanila.

Naiste külaskäik tuhkapäeva hommikul

12. Tuhkapää ei tohi külasse minna mette, visati tuhka jälgedesse.

Pühalepa.

13. Kui tuhkapää naised külasse tulid, siis visati nendele tuhka saba alla.

Emmaste.

14. Tuhkapäe ei tohtin paljajalu teisperese minna, tuhka visati vastu nägu.

Lihula.

15. Kui [tuhkapäeval] uksest välja lähed, võetakse tulega segamini tuhka ja visatakse järele ning öeldakse naisele: «Kasi oma vana nortsikott!»
[Märkus: nortsikott =] noiakott.

Anseküla.

16. [— — —] aga tuhkapäev ei tohtinud külasse minna, siis oleks linadele tõrvalapid peale tulnud.

Märjamaa.

17. Tohkäpää ei tohi keegi võõras perese tulla. Kui keski tuleb, siis arvatakse teda mõni «sorija» (nõid või soolapuhuja) olevad. Ja kui see inimene ära läheb, siis minnakse taale õueväravase ja visatakse taale sõelätäis tuhka peale, kes siis selle üle ei tohi kedagi räekida.

Pühalepa.

18. Tuhkapäeval kui võõras tuli, visati soola jälgedesse.

Noarootsi.

19. Kui tuhkapäeval mõni naine võõrsile läheb, visatakse tuhka ta jälgedesse, et puust nõud ja anumad suvel ära ei kuivaks.

Mustjala.

20. Naised tuhkapäeval külla ei lähe, sest sellele, kes läheb, visatse tuhka saba alla, muidu riistad ja puunõud kuivavad suvel päikese käes ära.

Hanila.

21. Tuhkapäeval ei tohtinud naised külasse minna. Neile visati tuhka jalajälgede sisse, mis edaspidi jalad ära lõhkus ja paiseid täis ajas.

Hanila.

22. Kui sel päeval [tuhkapäeval] esimeseks naesterahvas teisse peresse läheb, seda peetakse nõiaks, maja loomi ära nõidama. Kui võeras inimene ä läheb, siis riputakse tuhatolmu tema jalajälge aseme peale, siis ei tule nõidus mitte sel aastal sinna majasse.

Karuse.

23. Kui tuhkapäeval tuleb mõni naine perese, toob ta suiks kärmseid. Selle vastu on piutäis tuhka, mis peab enne tooli ala vissatud saama kui külaline sõnna istuda saab.

Kaarma.

Tuhapoiss

24. Tuhkapäe veeti ju poissi. Tetti siante poiss valmis ja veeti külasid möödä. Rõõvastest tetti iki, kaeti ööses tõisse talusse viiä. Tähentus olli iki sedäsi, et nee, kes viive, nee om iki usine inimese, ja kelle manu ommukus jäi, sis nee ollive iki laisa. Tuhkapoisil olli kiri kah üten, kästi ruttu edesi jälle viiä. Inimese ollive irmul, es taha kennig omale jätta, sis jääb laiskus majja. Poistele viiti iki tidruk, olli sihante mütsäk tett, tidruku rõõva sellän.

Halliste.

25. Tuhkapäe olli nall'lakas päe, sõs teive õlekubudest mehe, viisive tõise talule ööse, et laiskus ärä viiä. See olli illuti, ku mia noor olli, olli meie räästas ka tood. Sis pidi jal ärä viimä, et laiskust sinna es jätä. Mõnikord kandsive mitu ööd ütest talust tõise, see olli tuhkapoisike. Üits võtten, panden saani, tee pääl sidunu puu otsa. Peremees tullu vallamajast, pellänu, ei ole tohtin möödä minnä.

Karksi.

26. Tuhkapäeval tehakse tuhkapussi (riidest teh[akse] inimese kujuline, mis täidetud tuhaga) ja viiakse naabrite akna alla. Tähendust ei tea.

Paistu.

27. Tuhapäeval tehti tuhkapoissi, nädal aega veeti teda. Suur mees oli tehtud, tuhast pää, riided õlgi täis aetud, suur malk käen. Meie, tüdrukud, viisime ikka ära, jälle toodi tagasi. Tükk maad jälle viisime, ikka es saa lahti. Istekoha koti ala pistsime ühe mehele, nii saime tuhapoisist lahti. Tuhkapoiss oli laiskuse sümbol.

Karksi.

Sigade põllule ajamine

28. Sigu käidud tuhkapäeval suurte puuketastega põllale ajamas. Tehtud suured kettad ja neid kettaid vissatud siis jää pääl ikka ning lapsed joosnd ümber. Kõik seda kuntsi tehti ikka selleks, et sead east põllal seisaksid, sest vanasti olid sead ühtelugu põllal lahti; ei olnud aedu ega midagid.

Muhu.

29. Tuhkapäeb veeretasid karjatsed hobusesita tükid keppidega majast eemale, sellepärast et siis kärpsed sui metsast koju ei tule.

Mihkli.

Liulaskmine

30. Tuhkap[äeval] sõideti ja lasti liugu, et pikk kanep kasvaks.

Kanepi.

31. Tuhkapääl lasti liugu, et siis on jalad kerged.

Anseküla.

PÕLLUNDUS

Sõnniku viimine põllule, aeda

32. Suurõh paastuh om tuhkpäiv. Tõmmati sitta han-

guga kol' kõrd laudast aiamaa pääle, et kasusi-is vaglaperäga kapsta.

Setu.

33. [Tuhkapäeval] sõnikut viidi põllale, et siis võib igal ajal viia, muidu ei tohtind enne viia, kui soe päike paistis.

Anseküla.

34. Mil päeval tuhkapäev on, sel nädalapäeval ei või kevadel loomavilja (kellel loomad on, nagu kapstad, kaalikad, ka herned ja tatrik) külva, sest siis söövad tuhkamalgad (matikad) taimeloomad ära.

Urvaste.

35. Kartuled pantaks ikki kolmapäe maha, et tuhkapäe ka kolmapäe, sis saavad ääd tuhked kartuled.

Häädemeeste.

Viljapuud

36. Tuhkap[äeväl] lõigati marjapuu ja viljapuu oksi, põletati tuhaks ja küliti seda tuhka viljapuuaeda, et usse ja putukaid ei tekiks. [— — —].

Käina.

37. Ka viidi uibidele tuhka juurte pääle. Enne sõgluti tuhk läbi nõnda, et tuha sissi es jää süse, sest süse es või viia puujuurte pääle, sii tähendavat kadu.

Tarvastu.

LOOMAKASVATUS

Künnihärg, hobune

38. Kes tuhapäeval härja ikkesse pani, selle härja sarved tuhkasid ja kõdenesid suvel palju. Sellepärast ei pandud nimetud päeval mitte härga ikkesse.

Kuusalu.

39. Ärgi es panda tuhkapää igesse ka mitte, siis ärja sarved lähtvad tuhaseks, võtab tuhakorra sarvedele alla.

Mustjala.

40. Tuhkapäe sõeluti loomale tuhka selga täide ja muhkude vastu.

Tõstamaa.

41. Kui tuhkapäeval saavad hobusele rangid kaela pandud, siis hobuse kael hakab kõõmama.

Jüri.

42. Tuhkapäeval hobusele range kaela ei aetud — kael läheb kärna.

Tõstamaa.

Lambad

43. Tuhapäeval ei tohi lambi niita, siis jääb vill hõredaks ja kõõm läheb selga.

Häädemeeste.

44. [— — —] Ei tohitud lambaid niita, et villad alliks ei läheks. [— — —]

Risti.

Sead

45. Tuhkap[äeva] hommikul viskavad seakarjused sigadele tuhka vasta silmi, et nad suvel hästi paigal seisaks.

Koeru.

46. Tuhkapääväl pilluti tsialõ tuhka silmi, sõs ei näe tsiga rükkä minnä.

Vastseliina.

Toitlus

47. Tuhapääval pidi ahjul lapit näitme — pidi karaskit tegeme, nisujahust või ka kesvajahust.

Halliste.

48. Kui tuhkapääval leiva tehakse, siis leib suvel ei hallita.

Pärnu-Jaagupi.

49. Tuhkapäe ei tohi leiba teha, läheb allitama. Mo ema

ükskord tegi, sai leva einamaasse viind, oli juba allitand. Kui vee läbi sõela lased, siis enam ei allita.

Märjamaa.

50. Leiba äi tohi teha, läheb alletama, kohe soldat sihes (soldat on ju all).

Karja.

Tuhapull, vatsk

51. Tuhkapäeval tuleb tuhkapulli teha, siis leib ei lähe sui allitama. Arilikult karaskit või sepikut pärmiga.

Tõstamaa.

52. Tuhkapäeval tehti tuhkapulli. Vastlapäeval keedetud seajala veega tehti odrapulli — tuhkapulli. Siis ei lähe leib hallitama.

Tõstamaa.

53. Tuhkapäeval tehakse odrapull, küpsetakse koldes tuha sees ära, mis nii kaua ülal hoitakse kui kari välja läheb, siis võtab teda karjane ligi ja söödetakse loomadele tagasi tulles ära. Ka üks vits, mis kodust ligi antakse, peab tagasi tooma ja lauda kohta räästase püstetama.

Audru.

54. Tuhkapääväl küdseti tuha all vatsku.

Vastseliina.

55. Tuhkapäeväl tetti tuhapätsi. Tetti karaskid, üteldi tuhapäts.

Halliste.

56. Tuhapäeval tehti vanasti tuhapätsi. Jahudest tehti, liha pandi sisse, kasteti, veeretati, patsutati õhukeseks. Pikemaid linaluid pandi ümber. Siis maeti tulise tuha alla, kus küpses ära.

Paistu.

57. Tuhapäeval tehti kooke ja küpsetati ahjus tuha pääl. koogid tehti rukkileiva tainast, hapuleiva koogid. Rukkijahu kasteti supipera jne. sisse, ahjusuu klopiti pirruga

puhtaks ja küpsetati sellel kooke. Need olid tuhakoogid. Tuhapäeval ei niidetud lambaid.

Hargla.

58. Tuhkapäeval tehti tuhkakooke odrajahust.

Lüganuse.

59. Tuhkakooki küpsetati. Mo ema ütles ikka na, et: «Teeme ikka koldes tuhkakooki ka.» Sõtkusid sõelajahust apupiimaga niisuguse pätsi valmis ja pandi siis senna kohta koldesse, kus sõrgtuhk oli, tuha sisse. Seda kooki sõid kõik, lapsed ja vanemad. Änamaste sõelajahust tehti, muud püüli põnd. Rukijahust seda ei küpsetud.

Kullamaa.

60. Tuhkapäe tehtu vanasti kanepiseemnekooki, kanepitempi.

Häädemeeste.

Räimesupp

61. Saunast tulles söödi räimesuppi, odratangudest ja veest supp, räimetükid sees, midagi muud valastust sinna juure ei pantu. Söödi s' pärast paastuaega, mis toitu olli, aga selle päeva, paastu akatuseks, olli ikki räimesupp.

Häädemeeste.

«Tuhapuder»

62. Tuhkapää keedeti ikka jahupudru. Pudru põle muul aeal tehtud, kui keegi suri, kui kangast pesti või kui titele viidi.

Emmaste.

63. Tuhkapää nime ei tee, millest see on tulnd. Tuhkapää narriti lapsi, et kiidame lastele tuhaputru, siis kõhud kuivavad ää, muidu sui süüvad palju. Kiideti tuhkapää jahuputru kas õhta või omiku.

Mustjala.

64. Tuhapääva keedetas nii sake kesvajahu puder, et hobene ravvaga pääle astup ja jälge perra ei jää, sis kasuvat väega hää kesvä.

Põlva

Kapsad

65. Tuhkapäiväl ei tõhi kapsasuppi keitada, siis kapsad lähävad tuhkaajajaid (ussikesi) täis.
Tuhkapäiväl küpseteti tuhakuoki ja anneti luamidele, siis ei akkaned aigused.

Jõhvi.

KÄSITÖÖD

Ketramine

66. Tuhkapää [ei] tohtind villu kiputa, lammad lähvad tuhakarva.

Reigi.

67. [Tuhkapäeval] ei tohtind vanasti villu kedrada, siis oln villad sui tuhksed. Arvatud ka seda, et siis kadude villad lammaste päält ära.

Karja.

KODUSED TÖÖD

Tuhasõelumine

68. Tuhkapäe sõelutaks tuhka — jälle kuntsi ja nõiu pärast.

Häädemeeste.

69. Tuhapääval sõelutakse tuhka, siis teha tuhk riided hästi puhtaks ja valgeks.

Äksi.

70. Tuhapäeval sõelutud tuhka, et siis tuhk kasvab. Tuhaga tehti seepi.

Karuse.

Juustekammimine

71. Kui tuhkapääv pead soed, siis läheb pea kõõma.

Pilistvere.

72. Kes tuhkapäeval pead kammib, selle juuksed lähevad tuhkama.

Väike-Maarja.

73. Tuhkapää ei tohtind juusseid kammida, siis pea lähäb ruttu alliks.

Käina.

74. Tuhkapäev ei tohi pead sugeda, kes soeb, selle pea hakkab kõõmama.

Jüri.

75. Tuhapääval es tohi juussit kammi, sis saa kapstite pääle pallu tuhkvaklu.

Sangaste.

76. Tuhapäävä lõigatas hiusit, sis kasuse hiuse pikäh. Sis lõigatas ka hobese handu, ned hobesel kasusi hand pikäst.

Setu.

77. Kes tahab, et juuksed hästi paksud kasvavad, see lõigaku tuhkapäev tükid otsast ära ja mingu siis pimedast peast õue ja vaataku sinnapoole, kus kõige paksem mets on, ehk mingu katsugu pimedast peast märahobuse saba, siis peavad hästi paksud juuksed kasvama.

Vaivara.

78. Tuhkapää äi vei juuseid niita, see teeb juused ruttu alliks.

Karja.

Näopesemine

79. Tuhkapää peab palet pesema, siis pale läheb ilusti valgeks.

Karja.

80. Kui tuhkapäeval suud pesed, lähäb suu kõõma.

Suure-Jaani.

Pesupesemine

81. Tuhkapäeval pestakse pesu, siis pesu seisab aasta otsa valge.

Jaani.

82. Tuhkapäev pestakse rõõvid, siis saavad nad hästi valgeks ja ihu ei sügele.

Viljandi.

83. [Tuhkapäeval] pestud pesu ja pandud kangaid leekima, siis läin need kenasti valgeks.

Karja.

Saunaskäimine

84. Tuhkapäe köeti ikki sauna, sis vihtlemese aeg öeldu: «Liha maha ja kala selga!» See tähendanu, et liha on väheks jäänu, aga jõed lähvad varsti lahti, piab akkama kala sööma, paastuaeg tulnu ka kätte.

Häädemeeste.

85. Tuhkapäeval köeti Jumindal ikka sauna. Siis viidud lapsed palavasse labale. Vihtlemise ajal öeldud: «Liha maha, kala selga, liha maha, kala selga!» Kalad olla pärast seda siis hulga paksemad, rasvasemad olnud ja nende eest saadud siis ka rohkem raha.

Kuusalu.

86. Nad olid vihtlened luomakopsuga tuhkapäeval, siis pidi üa onn olema sel aastal: liha maha ja kala selga! Vana aid old ebakombet täis.

Jõelähtme.

87. Tuhkapääva ommiku vihtlevad rannarahvas ja ütlevad sääljuures: «Liha maha, kala selga!»

Haljala.

Pühkimine

88. Tuhkap[äeva] ja vastlap[äeva] omingu pidid majad ää pühitud saama ja pühked viidi põllule ja tagasi tulles ei tohin tagasi vaadata — siis pidid kärpsed ää kaduma.

Muhu.

89. Tuhkapäeval viiakse pühkmed kodust kaugele, siis ei tule suvel ussid õue.

Käina.

90. Kui tuhkapäev tuba pühitakse, siis tekkida palju kirpa.

Kolga-Jaani.

91. Tuhap[äev], siis ei tohi tuba pühki, siis tekivad kirbud.

Põltsamaa.

92. Tuhkapäeval ei tohi tuba pühki, siis kapsad lähvad tuhka.

Viljandi.

Magamine. Tuhakott

93. Kis tuhkapäeva omiku kaua magab, see jääb terveks aastaks tuhakotiks ja unevaeva.

Häädemeeste.

94. Kis tuhkapäeva hommiku üles tõustes kõige kauemaks magamiseasemele jääb, sellele jääb tuhakott persse. Tuhkapäeva hommiku katsus igaüks ästi ruttu üles tõusta.

Rapla.

95. Kis tuhkaba omigu liiga kauaks magama jähi, oli tuhkmunn. See jähi sui läbi pallu magama.

Emmaste.

96. Kis tuhkaba iljaks üles jäi, see tussib sui otsa.

Pühalepa.

Tule ülesvõtmine

97. Vastlapäe ja tuhkapäe es võeta tuld üles, muidu sõnnid akkasid lõõtsutama.

Mustjala.

97a. Tuhkapäeval ei tohi tuld teha, siis härja sarved lähevad tuhaseks, ei künna hästi.

Karja.

98. Tuhkap[äeval] pidi vara magama minema, tuld ei tohtind üles võtta, muidu tulevad tungalterad ja tahmed odradele päisse.

Käina.

ILMAENDED

Tuisk

99. Kui tuhkapäe tuiskab, siis on sui kärbseid ja parmusi pallu.

Kullamaa.

Lumesadu

100. Kui tuhapäeväl satas lumme, siss satas mar'tkit kapstide pääle.

Sangaste.

Tuul

101. Tuhapäeval tuulega ei tohta kaunavilja külida, kasvada vaglatse (kõva).

Rannu.

MAAGILISED TOIMINGUD

102. Tuhkapäeva omiku pidid need, kel jahvekivid olid, kolm korda vastupäeva ringi tõmbama ja ütlema: «Ma jahva linnukesi.» Siis ei pidand kärpseid tulema.

Muhu.

103. Tuhkapäeval viidakse kärpseid ja ... Tiakse kartulast ja mõni teeb suurest jämest puust kärpse, tiivad külge kua, viiakse kuhugi ukselinki kinni, pannakse salm juure, et kui palju kärpsele süüa peab andma, näiteks: 2 ämrit piima päevas, 5 leiba, mitu kilo kalu jne. Ja et kui ei jäksa süöta, siis viigu teise perese edasi. Kui lumi maas, siis mindaks (kärvest viies) tagurpidi teise perese, ja kui tagasi tulles ästi oma jälgedesse astuda, siis ei saa aru,

kust tuldud on, vat mindud on küll, aga ei tea, kust tuldud on.

Muhu.

104. Ka seotakse tuhkapäeval hulk puupulki nööriga ühte ja viiakse kusagile teise peresse, saates ühes sellega ka omad kärbsed sinna. Leiti aga need toodud «kärbsed» üles, siis visati nad üle katuseharja vastu põhjatuult, kusjuures sooviti, et nad tooja juurde tagasi läheksid.

Mustjala.

1. Tuhkapäev suitsuajani püha. ERA II 168, 608 (7) Hää — M. Mäesalu. Ainuke teade. Suitsuajani — ahjukütmise ajani suitsutares.
2.—4. Tuhkapäev toob keskhommiku. 2. H II 20, 527 (3b) Vän — — J. Peterson. 3. H II 26, 843 (6) SJn — J. Adelson. 4. ERA II 138, 478 (58) Hls — A. Univere. Kümmekond kirjeldust Pä, Vl, Vig. Keskhommiku pidamise alguseks nimetatakse ka tõnisepäeva (1 teade), maarjapäeva (1 teade), kõige enam aga jüripäeva.
5.—7. Laiskuse väljapeksmine. 5. ERA II 254, 515/6 (76) Rei — E. Ennist. 6. ERA II 9, 180 (2) Käi — M. Meiusi. 7. E, StK 24, 48 (2) Käi — A. V. Kõrv. Vähesed teated Hiiu- ja Saaremaalt.
8.—11. Tuhkapäeva õhtul ei tohi tulevalgel töötada — «laisknaine» toob tööd juurde. 8. RKM II 5, 344 (12) Muh — M. Kolk. 9. ERA II 191, 518/9 (213c) Muh — R. Viidalepp. 10. RKM II 38, 509 (7) Muh — S. Kõrtsmik. Takispuu — kuslapuu (*conicera*), väga tugeva koega põõsaspuu. 11. ERA II 139, 380/1 (60) Han — L. Uusküla. Tuntud Muh, Han (1). Kõik tekstid esitatud.
12.—18. Tuhkapäeva hommikul ei tohi naised teise peresse minna. 12. ERA II 189, 297 (7) Phl — E. Ennist. 13. ERA II 254, 246 (42) Emm — E. Ennist. 14. ERA II 56, 330 (43) Lih — H. Tampere. 15. ERA II 158, 51 (2) Ans — A. Ahurand. 16. H II 17, 113 (2) Mär — M. Siedermann. Linadele tulevad tõrvaplekid peale. 17. H II 41, 72 (8) Phl — Joh. Mey. 18. E 60312 (3) Noa — P. Ariste.
19.—21. Naiskülaline hommikul esimesena — puunõud kuivavad. 19. E 84012 (45) Mus — K. Taev. 20. ERA II 139, 380 (58) Han — L. Uusküla. 21. ERA II 139, 311 (31) Han — L. Uusküla. Kõik tekstid esitatud.
22. Naine külaliseks — lambal vill hävib, lehmad ei püsi karjas. H II 17, 799 (37) Koe — M. Lemmerkänd. Üksikud teated Sa, Hii, Kse.
23. Naiskülaline toob kärbseid. RKM II 5, 26 (38) Kaa — A. Paivel. Saaremaalt paar teadet. Lähedane madisepäeva kommetega.
24.—27. Tuhkapoiss. 24. ERA II 285, 269 (47) Hal — S. Lätt.

25. RKM II 94, 243/4 (17) Krk — S. Lätt. 26. E 57217 (8) Pst — I. Kurrik. 27. RKM II 94, 474/5 (9) Krk — O. Jõgever. Tuntud Mulgimaal (Hal, Krk, Pst, Hel, Trv); üksikteateid PJg, Kse, Koe. Nimetatud ka tuhkapuss. Tuhkapoissi tehtud veel mõnikümmend aastat tagasi. Mõningane seos ka kadaajamisega vastlapäeval.

28.—29. Sigade põllule ajamine. 28. ERA II 275, 84 (2f) Muh — J. Ratassepp. Vastlapäeva komme. Tuhkapäeva kohta paar teadet Mih, Muh. 29. H II 17, 824 (7) Mih — M. Lemmerkand. Sigade ajamise analoogia.

30.—31. Liulaskmine tuhkapäeval. 30. E 55030 (24) Kan — A. V. Kõrv. 31. ERA II 158, 52 (8) Ans — A. Ahurand. Liulaskmist tuleb tuhkapäeval harva ette. Kanepikasvu maagia esineb vähesel määral ka vastlapäeval. Teateid (7) mitmest paigast: Võ, Ta, Vi, Sa (1).

32.—33. Sõnniku viimine põllule. 32. ERA II 194, 281 (g) Se — E. Kirss. 33. ERA II 158, 52 (9) Ans — A. Ahurand. Umbes 10 teadet Setust, ka Võrumaalt 1 teade (Ans). Osalt vastlapäeva analoogia.

34. Tuhkapäeva nädalapäeval ei külvata loomavilja. EÜS VII 11 28 (6) Urv — M. Pehka ja R. Tamm. Teateid (9) Lõ-E (Saa, Hls, San, Urv, Vas). Kapsaloom — kapsataim; tuhkmalgad — (tuhakarva) taimekahjurite vastsed.

35. Kartulipanek kolmapäeval on soovitatud. ERA II 168, 609 (9) Hää — M. Mäesalu. Leidub ka andmeid kartulipaneku keelu kohta.

36. Viljapuude okste tuhk raputatakse viljapuudele. E, StK 24, 29 (5) Käi — A. Kõrv. Ainuke teade.

37. Tuhka õunapuude juurtele. ERA II 270, 251 (12) Trv — J. Kala. Ainuke teade.

38.—39. Künnihärja ikkesse panek — sarved hakkavad kõõmama. 38. H II 15, 18 (41) Kuu — J. Einstruck. 39. ERA II 157, 535 (5) Mus — A. Raadla. Umbes 25 teadet Sa, Ha, Lä (?), VNg, Põ-Ta, Trv.

40. Loomadele sõeluti tuhka selga. ERA II 306, 195 (50) Tõs — T. Saar. Vähesed teated Sa, Tõs, Jä.

41.—42. Hobuse rakendamine — kael hakkab kõõmama, läheb kärna. 41. H III 31, 480 (22) Jür — J. Saalverk. 42. ERA II 306, 221 (41) Tõs — T. Saar. 13 teadet Pä, Sa, Tor, Jür.

43.—44. Lambaniit — vill kõõmab, läheb halliks. 43. ERA II 212, 577 (24) Hää — H. Raie. 44. H II 16, 689 (16) Ris — J. Truusmann. Laialt levinud (Sa, Hii, Kul, Ris, Tor, Hää, Hlj, Põl, Vil, Hel).

45.—46. Sigadele visati tuhka vastu silmi. 45. E, StK 27, 31 (5) Koe — A. Kõrv. 46. ERA II 160, 456 (14) Vas — I. Daniel. Umbes 20 teadet Põ-Ta, Sim, Koe, Plt, Vas, Krk.

47.—48. Toidud. Leib, karask, pull. 47. ERA II 78, 526 (5) Hls — R. Viidalepp. 48. E 13026 (3) PJg — M. Reimann. Umbes 30 teadet. Tuntud Ha, Lä (5), Pä, Vl.

49.—50. Leiba ei tohi küpsetada. 49. KKI 9, 265 (81) Mär — V. Kukk. 50. ERA II 201, 326 (10 a) Krj — K. Lepp. Paarkümmend teadet peamiselt Sa, Lä, üksikuid teateid Põ-Ta.

51.—52. Tuhkapull. 51. RKM II 17, 81 (6) Tõs — T. Soonets. 52. ERA II 306, 184 (13) Tõs — T. Saar. Tuhkapull — väike odraleib. Levinud Khn, Tõs, Aud, Vän.

53. Odrapull, mis jagati karja väljalaskmisel loomadele. H II 19, 866 (1) Aud — P. Jagor.

54. Vatsk. ERA II 160, 456 (13) Vas — J. Daniel. Paar teadet Võ.

55.—56. Tuhapäts. 55 RKM II 107, 126 (33) Hls — S. Lätt. 56. ERA II 78, 485 (34) Pst — R. Viidalepp. Levinud Lõ-E.

57.—59. Tuhakook. 57. ERA II 156, 536 (22) Har — A. Univere. 58. E, StK 26, 39 (12) Lüg — O. Liiv. 59. ERA II 139, 549 (8) Kul — V. Eenveer. Koogiks nimetati ka odrakaraskit ning pannkooki. Laialt tuntud Vi, Põ-Ta, Jõe.

60. Kook kanepiseemnetest. ERA II 168, 609 (12) Hää — M. Mäesalu. Ainuke teade.

61. Räimesupp. ERA II 168, 615 (54) Hää — M. Mäesalu. Rannarahval tuntud. Andmeid Kuusalust (vt. E. Kultura II, 1913).

62.—64. Jahupuder. 62. ERA II 254, 247 (46) Emm — E. Ennist. 63. ERA II 157, 534 (13) Mus — A. Raadla. 64. H II 60, 48 (65) Põl — J. Roht. Üle 20 kirjelduse Sa, Hii, Mih, Han; üksikteateid Trv, Rõn, Plv. Harva nimetatakse ka tanguputru.

65. Kapsaid ei tohi süüa — lähevad tuhakarva söödikuid täis. ERA II 166, 128/9 (48) Jõh — A. Hallik. Laialt tuntud, välja arvatud Sa, Lä-E.

66.—67. Ketramisest hakkavad villad tuhkama. 66. ERA II 254, 405 (26) Rei — E. Ennist. Kiputa — puudutada, liigutada. 67. ERA II 158, 570/1 (40) Krj — A. Toomessalu. Umbes 30 teadet. Lambad hävivad, talled tuhakarva.

68.—70. Tuhasõelumine. 68. ERA II 56, 380 (13) Hää — H. Tampere. 69. H II 28, 46 (7) Äks — A. Mauer. 70. ERA II 56, 243 (20) Kse — H. Tampere. Umbes 30 teadet maa eri paikadest.

71.—75. Juustekammimine — pea läheb kõõmama, tuhkama, juus läheb halliks. 71. H II 26, 896 (58) Pil — H. Lindeberg. 72. ERA II 32, 331 (3) VMr — S. Rothberg. 73. ERA II 188, 342 (22) Käi — E. Ennist. 74. ERA II 58, 136 (11) Jür — T. Viedemann. 75. ERA II 271, 339 (29) San — J. Novek. Umbes 180 teadet laialt alalt.

76.—77. Kui juukseid lõigata, kasvavad hästi. 76. ERA II 204, 151 (2) Se — A. Reinola. 13 teadet Vil, Se, üksikuid teateid Vai, Pä, Rõn. 77. H II 21, 225 (19) Vai — M. Ostrov.

78. Juukselõikus keelatud — juus läheb halliks. ERA II 276, 270 (9) Krj — O. Grepp. 8 teadet Sa, Hii (1), Hls (1).

79. Näopesemine — nägu seisab valge. ERA II 276, 547/8 (117) Krj — V. Kruusmägi. 5 teadet Saaremaalt.

80. Nägu ei tohi pesta — näonahk kõõmab, kestab, tekib vistrikke. H II 43, 372 (38) SJn — J. Mein. Umbes 25 teadet Sa, Lä-E, üksikteateid mujalt.

81.—83. Pesupesemine — pesu püsib valge, ihu ei sügele. 81. H II 35, 866 (13) Jaa — J. Keerig, J. Ilves. 82. E 48680 (156)

Vlj — I. Evert. 83. ERA II 158, 571 (43) Krj — A. Toomessalu. Umbes 25 teadet Sa, Hii, Vil, Plv.

84.—87. Liha maha, kala selga! 84. ERA II 168, 609 (8) Hää — M. Mäesalu. 85. EÜS VIII 1305 (13) Kuu — G. Vilberg. 86. AES, MT 188, 76/7 Jõe — K. Must. 87. H II 38, 239 (54) Hlj — K. Leetberg. Kümmekond teadet põhja- ja läänеranna aladelt. Esineb vähemal määral ka vastlapäeval.

88. Pühkmed viiakse majast välja — kärbsed lähevad eemale. ERA II 158, 572 (46) Krj — A. Toomessalu. Vähesed teated Krj, Muh, Kul. (Vt. madisepäev.)

89. Pühkmed viiakse kodust eemale — ussid ei tule õue. ERA II 9, 180 (3) Ki — M. Meiusi. Vähesed teated Hii.

90.—92. Tuba ei tohi pühkida — tekib kirpe, kapsad lähevad «tuhkama». 90. H II 49, 1023 (13) KJn — K. I. Krass. 91. E 31820 (4) Plt — M. Kaur. Kirpude tekkimise kohta vähesed teated Põ-Vl. 92. ERA II 177, 429 (97) Vil — A. Mikk. Kapsastel tuhakarva söödikud. Hii, Sa (1), Vai, Vl.

93.—96. Kes kaua magab — tuhakotiks, tuhamatsiks, s. o. laisaks. 93. ERA II 168, 615 (57) Hää — M. Mäesalu. 94. ERA II 207, 408 (38) Mär — E. Poom. 95. ERA II 254, 247 (48) Emm — E. Ennist. 96. ERA II 254, 149 (74) Phl — E. Ennist. Üle 10 teate Sa, Hii ja Lä.

97. Tuld ei võeta üles — härjad hakkavad lõõtsutama. ERA II 158, 321/2 (19) Mus — A. Ahurand. 6 teadet Sa.

97a. Tuld ei võeta üles — härja sarved lähevad tuhaseks. RKM II 6, 59 (49) Krj — L. Mägi. Vähesed teated Sa.

98. Tuld ei võeta üles — tungalterad kasvavad odrapeasse. E, StK 24, 61 (2) Käi — A. Kõrv. Vähesed teated Hii ja Muh.

99. Tuisk — tekib kärbseid. ERA II 139, 551 (33) Kul — V. Eenveer. Vähesed teated mitmest paigast. Osalt madisepäevast üle tulnud.

100. Lumesadu — sajab mardikaid. ERA II 284, 373 (439) San — L. Pedajas. Umbes 35 teadet Ta, Võ, Vil, Põi (1), osalt madisepäeva analoogia.

101. Tuhkapäeva tuulega ei tohi külida — kaunvili ussitab. E, StK 4, 27 (3) Ran — E. Ahas. Umbes 10 teadet mitmelt poolt Lõuna-Eestist; vt. madise- ja käädripäev.

102. «Kärbeste jahvatamine». RKM II 40, 519/20 (30) Muh — J. Tammekand. Ainuke teade, madisepäeval enam levinud.

103.—104. «Kärbeste tegemine». 103. ERA II 130, 556/7 (31) Muh — R. Viidalepp. 104. E 84012 (47) Mus — K. Taev. Umbes 13 teadet. Tuntud Muh ja Sa, üksikuid teateid Pär, Han. Maagilisi toiminguid kärbeste hävitamiseks oli eriti rohkesti madisepäeval. Vastlapäeva kohta 2 teadet.

Poornapäev

Poornapäev [1] on tuntud Setus ja mõnel määral ka Põlvas, Räpinas ja Vastseliinas.
Teda pühitsesid õigeusulised lihavõtte paastu esimesel pühapäeval.
Üldiselt on poornapäev vähe populaarne. Pannakse tähele peamiselt poornapäeva tuisku.

1. Poornapäiv. Kerigopühä. Um üts nätäl peräh kündlepäivä.
Setu.

2. Suurõh paastuh om poorna. Küdseti vatska. Panti kõkkõ viljä sisse, linasiimnit ja tatrikku ka'. Üteldi: «Teemi porivatska, et poorna jätä‿i ahopaat tühäs.»
Setu.

3. Poorna om, ku üts nätäl paastu om ar' müüdä lännü. Tuul pääväl, ku hää ilm, sõs saa hää kevväi.
Setu.

4. Ku poornapäävä üle reejalassõ tormas, sis suvi hää.
Põlva.

5. Kui poornapääva tuiskas, sis saa pikäline kevväi.
Põlva.

6. Kui poorna üle riijalasõ, sis kapstmaaräpäävä üle katusõ.
Setu.

7. Kui poornapääva üle riijalase lumi tuiskap, sis

[1] Vene «сборное воскресенье». Vadjalastel tuntud venelaste kaudu. Ariste, Vadja kalender, lk. 29.

tulevat eläjil söödapuudus, kui üle looga tuiskap, sis ei tule.

Põlva.

8. Ku poornapäävah üle riijalasõ tuiskas, sõs tulõ kuurma haino sisse osta, ku ei, sõs välla müvva.

Räpina.

9. Poorna- (paastupühap[äeva]) päevast räägivad: «Kui poornapäeval tuiskab, siis saavad heinad kallid, tuiskab üle reejalassegi, siis ka pandakse koormale kolm rublat juurde. On sel päeval hea ilm, siis saavad heinad odavad ja tuleb varajane kevade.»

Räpina.

10. Poornap[äev]. Vesi lätt üle riijalasõ, sis müü' kuurma haino vällä, a' ku poornapääval lätt lumi üle riijalasõ, sis osta' kuurma haino sisse.

Setu.

1. Poornapäev — kirikupüha. H, R 9, 6 (5) Se — J. Hurt. Tegelikult oli poornapäev nädal pärast paastu algust.
9. Poornapäeva vatsk. ERA II 194, 410 (11) Se — E. Kirss. Ainuke teade. Ahopaat — ahjusuu ääres olev kivi, lõuka-, leekivi.
3.—6. Poornapäeva ilm. 3. ERA II 194, 347 (11) Se — E. Kirss. 4. AES, MT 68, 1 Põl. 5. H II 60, 40 (17) Põl — J. Rocht. 6. ERA II 190, 276 (57) Se — J. Ilvik. Poornapäeva tuisu kohta üldse kümmekond teadet.
7.—10. Tuisk — heinte puudus. 7. H II 60, 45/6 (52) Põl — J. Rocht. 8. H II 32, 858 (36) Räp — S. Keerd. 9. H II 32, 612 (49) Räp — J. Poolakess. 10. ERA II 252, 190 (30) Se — V. Aalik.

Palvepäev

Nimetatud ka palvekolmapäevaks.

Palvepäevad on kiriklikus traditsioonis tekkinud hädade ja viletsuste aegadel ja selletõttu kannavad spontaanset iseloomu.[1] Palvepäevi on olnud mitu. Meil on seletatud seda palvepäeva liikumisega, teise aja peale viimisega. Mälestusteadetes räägitakse, et palvepäev olnud varemalt reedesel päeval enne jõulu, hiljem viidud paastuaja teise nädala kolmapäevale. Olulisi rahvakombeid on meil palvepäevaga seoses vähe.

1. Palvepäev olnud varem suvel.

Harju-Madise.

2. Palvepäev rändanud, viimsena olnud ta jõulu all. Siis aga juhtunud suur nälg Eestimaale tulema ning selle päeva mälestuseks viidud palvepäev paastuaja algusesse üle.

Lüganuse.

3. Palvereede. Vanasti olnud palvepäev reede enne jõulu ja hiljem muudetud palvekolmapäevaks Kristuse kannatamise teise nädala keskpaigal.

Sellest ka: «Härjad orjalta küsisid:

«Palju päevi pühadesse,
palju palvereede'esse,
et saaks ikked hingamaie,
et saaks sarved seisamaie.»

Helme.

4. Palvepäeval süüakse piimaga tanguputru.

Jõelähtme.

---

[1] Hndwb. I, vg. 1721.

5. Palvepäeva peeti aastas kõige suuremaks pühaks, ja kus siis tohtis keegi oma kuntse ja tavasi teha, need ei pidand mõjuma sellel päeval.

Koeru.

6. Palvepääv oli suur ja kallis püha, mil mitte ei tohitud tulega ümber käia, ei ahju kütta, ei keeta ega küpsetada.

Märjamaa.

7. Palvepäeval ei tohi peeretada — teeb pattu.

Simuna.

8. Kui palvepäeval ilus ilm, siis saab suvel palju kurki.

Iisaku.

9. Kui palvekolmapäeval tuul lund kas või üle tee veeretab, siis tuleb sel talvel loomadepõhu puudus.

Tarvastu.

10. Palvepäeval lõigati pajuoksad, mis tuletavad meelde palmioksi, ja pekseti nendega lapsi, et tulevikus lapsed oleksid sõnakuulelikud.

Simuna.

1.—3. Palvepäev liigub. 1. E, StK 26, 40 (15) HMd — O. Liiv, 2. E, StK 26, 40 (14) Lüg — O. Liiv. 3. ERA II 22, 26/7 Hel — C. Rikmann.
4. Tangupudru söömine. E 46391 (17) Jõe — G. Kaasik. Ainuke teade.
5.—6. Palvepäeval ei tehtud «kuntse». 5. ERA II 183, 596 (20) Koe — L. Priks. 6. H II 17, 156 (9) Mär — G. Niphardt. Ainuke teade.
7. Palvepäeval ei tohi peeretada. ERA II 258, 136 (320) Sim — H. Joonuks. Ainuke teade.
8. Ilm. H III 1, 545 (9) Iis — E. Ellert.
9. Tuul H IV 7, 359 (21) Trv — J. Blume. Laiemalt levinud poornapäeval.
10. Laste peksmine. ERA II 279, 256 (39) Sim — J. J. Õis. Palvepäeva kohta ainuke teade. Sümboolset laste peksmist esineb Kuusalus tuhkapäeval (vt. tuhkapäeva sissejuhatus). Urvaokstega peksti virkust palmipuudepühal.

Paabapäev

Paabapäeva [1] on Setus pühitsetud suure paastu keskmise nädala neljapäeval. Peamine traditsioon, mis paabapäevaga seotud, on laiskusest hoidumine — ei tohi ahju peale (magama) minna: selg jääb viljalõikuse ajal haigeks, küür kasvab selga jne. Laiskuse motiiv esineb vastla- ja tuhkapäeva paiku mitmes seoses.

1. Paabapäiv om kest paastu nel'ädäl nädälil. Minda‿i aho pääle, muido jääs suvõl rükä põimõh sälg haigõs.

Setu.

2. Keskmätsel paastunädälil, kolmapääva om paabapäiv. Sõs tohita‿as aho pääle minna, et paaba tulõ sälgä, nakkas sälg rükä põimõh valutama.

Setu.

3. Paabapäeval, s. o. suure paastu kolmanda nädala kolmas päev, kolmapäev, ei tohtinud ahju peale minna, sest siis jääd laisaks (nii nagu Petserimaal on ehitatud suured ahjupealsed, kuhu talvel külmaga võib kas või terve perega sooja minna).

Setu.

4. Paabapäeval ei tohtinud lapsed ahju pääle minna, ähvärdati, et siis kasvab küür selga. Tehti siis omavahel nalja, pilluti üksteise jalanõusid ahju pääle jne.

Setu.

5. Paabapäiv om suurõl paastul keskmätse nädäli kolmapääväl. Tuul pääväl pidävä naase vanast aost jo pühi inäbüsi tuuh taloh, koh om pal'lo naisi. Tuul pääval õi

[1] Naiste päev. Loorits, Weiberfest, lk. 62.

kua kangast, õi prääda, õi midägi muud säänest. A meesterahva tegevä kõikõ tüüd. Tuul pääväl mindä‿i aho pääle, sis jääs suvõl põimu aigu sälg haigõst. Latsilõ ülti: «Paaba jääs sälgä.» Õdagul, sis heidi latsõ nimme tõõsõ kängidse aho virusõhõ, nigu saas‿i muido kätte, ku mine aho pääle, õt tuud jäl hüä irvi paaba säläh! Mõnõ ütli õt, sis kasus kühm sälga, ku aho pääle läät.

Setu.

1.—5. Paabapäeval ei minda ahju peale. 1. ERA II 194, 411 (15) Se — E. Kirss. 2. ERA II 194, 281 (10) Se — E. Kirss. 3. ERA II 174, 469 (2) Se — V. Savala. 4. ERA II 103, 498 (18) Se — M. Pihlapuu. 5. ERA II 267, 378/9 (3) Se — M. Ilvik. Inäbüsi — enamasti; kängidse — kingad; virus — magamise koht ahju peal.

Peetripäev (22. II)

Peetripäevi on eestlaste rahvakalendris kaks, talvine (22. II)[1] ja suvine (29. VI). Mõlemad päevad on meil vähe populaarsed. Talvise peetripäeva kommetest on kümmekond usutavat üleskirjutust Hiiumaalt (Käi, Phl) ja Läänemaalt (Noa, Rid). Peetripäeval märgitakse kevade lähenemist traditsiooniliste väljendustega, mis küll ulatuslikumalt on liitunud teiste tähtpäevadega, nagu: kõrred hakkavad lund vihkama, kuum kivi visatakse merre.

Varasemate (XVII saj.) kirjanduslike andmete põhjal on peetripäeval viidud pühadele allikatele ohvriande.[2] Hilisemad teated selle kohta puuduvad. Peetripäeva nimetatakse ka Peetri helis(päevaks), üldse liidetakse tema nimele heli, helin. Hupel kirjutab peetripäeva kohta: «Petri ellis, siis hakkavad allikad aurama ja kivid meres külmuma.»[3]

Lääne-Euroopas tähistab peetripäev sageli kevade algust. Saksamaal ajavad lapsed eelõhtul kette (ka kastekanne) kõlistades usse (ka kärnkonni) majast eemale.[4] Ka tuntakse (peamiselt katoliiklikes maades) veel Peetri ahelatepäeva 1. VIII, mille kombed on sakslastel vististi segunenud talvise peetripäevaga.[5]

Peetripäeva helinate seletamisel tuleb arvestada ka välismõjusid.

1. Peetribest hakkavad keik puuraad ja heinakõrred lund vihkama ja sööma.

Käina.

---

[1] Nimetus on pärit kirikukalendrist, kus tema algupära on mõnevõrra ebamäärane. Sakslastel esineb nimetus Petri Stuhlfeier.

[2] Boecler-Kreutzwald, lk. 77.

[3] Hupel, TN III, lk. 368.

[4] Fehrle, lk. 71.

[5] Hndwb. VI, vg. 1531.

2. Peeter helistab, mats kolistab. Peetripäävast pantaks kuum kivi mere, külm kivi alligasse. Keik puuraad ja heinakorred hakkavad lund sööma.

Käina.

3. [— — —] Peetri helisp[äev]. Soe kivi merre, külm allikasse.

Pühalepa.

4. Peetripäeval visatakse kuum kivi meresse, siis peab akkama merevesi jääd sööma alt.

Ridala.

5. Peetri helistopäeval visatakse kuum kivi merde, siis jää hakkab sulama.

Käina.

6. Peetrepäe, siis visatakse soe kivi merre ja külm kivi allikase (allik hakkab külmama ja merejäe hakkab alt küljest sulama).

Ridala.

7. Peetrepäeval heidetakse kuum kivi meresse ja külm kivi kaevu (allikasse), s. o. sellest päevast saadik hakkavad mered sulama ja kaevud külmetama.

Noarootsi.

1. ERA II 29, 682 (7) Käi — J. Sooster. Traditsiooniline väljendus lume sulamise kohta esineb mitme päevaga seoses, kõige enam madisepäeval.
2.—7. Kuum kivi merre. 2. ERA II 29, 755 (1) Käi — J. S. Sooster. 3. E, StK 24, 4 (2) Phl — A. Kõrv. 4. ERA II 55, 249 (52) Rid — R. Põldmäe. 5. ERA II 9, 180 (4) Käi — M. Meiusi. 6. H II 41, 197 (4) Rid — G. Tikerpuu, Joh. Kõrvne. 7. H, Gr. Qu 234 (11) Noa — J. Lievoh. Väljendus esineb paljudel tähtpäevadel, alates üksikteadetega tõnise- ja küünlapäeval ning lõpetades maarjapäevaga.

Madisepäev (24. II)

Madisepäev (matsapäe, matsipäe, madiksepäev) on eestlaste rahvakalendris üks tuntumaid tähtpäevi. Nimetus, nagu enamus tähtpäevade nimedest, pärineb kirikukalendrist.[1] Madisepäeva meil üldiselt pühaks ei peetud. XVII sajandi lõpul mainib küll H. Göseken madisepäeva (Matthiä Tag), mil eestlased ei tööta[2], kuid hilisemad andmed seda ei kinnita.

Meie rahvatraditsioonis tuleb madisepäeva kommetes kevade lähenemine selgelt esile. Seda väljendavad ilmekalt üle maa tuntud traditsioonilised ütlemised: madisepäevast hakkavad kõrred lund vihkama, kanadele antakse võti kätte, putukad ja ussid tulevad hinge jne. Ka teistel Euroopa rahvastel on madisepäev kevade lähenemise tähistaja, näit. sakslastel[3], soomlastel[4]. Venelastel (ka vadjalastel ja isuritel) on madisepäev tundmata, lätlastel esineb peamiselt eestlaste või endiste liivlaste naabruses.[5]

Madisepäevaga liituvad meil vähesel määral ka talve poolitamise tavad: karu pöörab teise külje (Põ-E), sama käib ka putukate ja usside kohta (Sa, Lä). Talve poolitamise osas on tegemist tõenäoliselt teiste südatalve tähtpäevade (küünlapäeva, tõnisepäeva) mõjuga.

Rahvausu põhjal algas putukate ja usside (ka karu) talveuni sügisesel madisepäeval, 21. septembril.[6] Kevadtalvine (24. II) aga lõpetas talveune. Madisepäeva ilmastiku (lumesaju, tuisu, tuule) järgi ennustati putukate, usside ja mitmesuguste taimekahjurite tekkimist ja arvu. Laialt on levinud arvamine: sajab madisepäeval lund, on suvel palju

---

[1] Apostel Mattiase nimepäev 24. veebr.
[2] Göseken, Desiderien, lk. 463.
[3] Hndwb. V, vg. 1868; Sartori III, lk. 90.
[4] Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 43; Hautala, lk. 56.
[5] Tampere, Kirde-Eesti, lk. 210.
[6] Apostel Matteuse nimepäev 21. sept. Rahvapäraselt nimetatud ka matusepäevaks. Vt. Wiedemann, AIÄLE, lk. 365.

kärbseid ja sääski. Suurema lumesaju ja tuisu algust peale madisepäeva väljendavad vanasõnad: pool talve taevas, üheksa tuisku tulemata jne. Nädalapäeva, millele madisepäev sattus, jälgiti hoolega ja arvestati eriti külvitööde juures — ikka kahjurite vältimise sihiga. Arvati, et inimese igapäevased toimingud kas soodustavad putukate ja usside tekkimist või aitavad nende tõrjele ja hävitamisele kaasa. Hulgalised töökeelud ja -käsud, mis moodustavad suure osa madisepäeva uskumustest ja kommetest, on selle elavaks tõendiks.

Putukate ja usside hävitamiseks kasutati ka mitmesuguseid maagilisi toiminguid ja loitsimisi. Üks ilmekamaid neist on näiteks «kärbeste jahvatamine».

Toitudest olid madisepäeval mitmed keelatud, nagu kartulid, kapsad, piim. Kardeti näiteks kartulite ja kapsaste ussitamist, piima riknemist jne.

Saaremaalt (ka Tõstamaalt) on kümmekond kirjeldust madisepuna kohta. Kombe levikupiirkond, samuti järeldused (pale on punane, sääsed ei söö) on õieti samad mis tugevama traditsiooniga küünlapäeval. Siin tuleb tõenäoliselt arvestada küünlapäeva kommete analoogiat.

Üks osa madisepäeva traditsioonidest on tuntud üle maa, teine osa aga kitsamal alal. Paljud kombed on levinud Lääne-Eestis ja saartel, näit. usside tõrje, huntide oma aga Põhja-Eestis. Üldiselt on madisepäev maa ida aladel vähem populaarne. Ka Lõuna-Eestist on andmed napid, Kagu-Eestist puuduvad peaaegu täiesti.

Madisepäevaga seotud uskumuste suhtelist vanust näitab asjaolu, et paljud rahva arvamised, eriti tähelepanekud ilmastiku kohta, on saanud aegade jooksul traditsioonilise, vanasõnalise väljenduse.

Putukate ja usside tekkimise ennustamine madisepäeval ning nende vastu võitlemise traditsioon on naaberrahvastel seotud teiste tähtpäevadega. Soome rahvakalendris see esineb, kuid tõenäoliselt vähemas ulatuses kui meil.

NIMEPÄEV, NÄDALAPÄEV

1. Madise jalad seotakse madisepäeval kinni.

Haapsalu.

2. Madisepäev, mihklipäev ja mardipäev on alati ühe päeva peal.

Vändra.

2a. (Liiapääva aasta.) Vanasti pole seda täänd, siis ööti, et mats (matsapää) ajab päävad kargama. Et reedesel pääval polla matsapääd. Üks aasta olla matsapää neljasse ja teise aasta kohe laupa. See olla «matsi» süü. [— — —]

Karja.

3. Missugusel päeval madisepäev on, sel päeval ei tehta esimest korda külvi.

Kihnu.

4. Kui kevadel sellel nädalapäeval herned maha tehakse, mis päeval madisepäev oli, siis ussitada nad kangeste ära.

Tori.

5. Mis nädalapäe madisepäe on, selle päeva ka põle ää kaapsi istutada, lähvad matiki täis.

Häädemeeste.

6. Kui selle nimelisel nädalapäeval, millal selle aastal madisepäev on, kartulid maha tehakse, ei kasvada nad hästi ja olla palju ussitanud ja mädanenud.

Saarde.

KÜLALISED, KÜLASKÄIGUD

7. Kus peresse madisepääval üks emane tuleb, seäl peres on paljo kärbsid.

Kaarma.

8. Naised äi tohi matsabä külas käia. Eese laiade kuueändadega nad viivad kärmpsid. Kui naine matsabä külase läheb, siis ta kuueänd tuleb lõhki lüüa.
Ühekorra vana Liiva Andrus löönd Mere Mariu kuueänna lõhki. Sasind ännad püuse ning kervega raiepaku pääl ark ända.

Püha.

9. Kui keegi madisepääval teise perese tuleb, siis toob ta enesega senna perese suviks palju kärbseid, aga kui selle inimesele püksid pähe aetakse, siis ei tulla kärbseid.

Kaarma.

Sõnniku viimine põllule

10. Madisepääval viidakse üks hangutäis sõnnikut põllule, et seega põld hästi kasvab.

Kärla.

11. Kui matsapäeval visata kolm hangutäit sõnnikut laudast välja, siis suvel pole lautas kärbseid ega muid putukaid.

Hanila.

12. Kui madisepäe sõnnikut välla viiakse, siis ussid ei tule maja ligi.

Rapla.

13. Madisepäeval visatud loomalautadest välja sõnnikut, siis äi oln tuhlid sui mitte ussised.

Karja.

Tuha külvamine

14. Matsepää omikul külvati tuhka põllu pääle — putukad ei lähe kallale. [— — —]

Anseküla.

15. Madisepääval riputatakse tuhka lakka, siis ei riku ussid, putukad jne. põllul vilja.

Simuna.

16. Matsapäeval viidi tuhka peenraile ja palimaadele, et kevadel mullas ussid taimede juuri ära ei saaks närida.

Kihelkonna.

17. [— — —] Madisepäeval võetakse koldest tuhka ja hoitakse seda kuni kapsta istutamiseni, kus seda siis enne istutamist maa peale külvatakse, et ussid kapstaid suvel ära ei sööks.

Tõstamaa.

18. Matsebä viiakse aiaäärtesse angede peale tuhka,

aganaid ja muud prahti, siis anged sulavad ära — ei maga vilja ära.

Kirbla.

19. Madisepäeval tuleb vana luuaga puud üle pühkida, siis ei ole järgmisel aastal puul putukaid kallal.

Türi.

KARJANDUS, KODULOOMAD

20. [— — —] Et kari suvel kokku hoiaks, lüüakse iga looma sama vitsaga ja pannakse see vits lauta lae alla.

Rapla.

21. Madisepääval lõika iga looma sabast pisut karbu, pigita neid ja vii igaühe ukse alla, kust loomad käivad. Looma enesele tõmma pigi ehk tõrvaga rist sabajuurika peale, siis ei eksida loomad karjamaal üksteisest.

Vändra.

22. Madisepääval püheti veise karvad kontsluuaga üksipidi siledaks, obusid ahjuluuaga.

Vändra.

23. Kui matsapäeval lambaid niidetakse, siis kasvab nende vill heasti.

Anseküla.

24. Matsepää es niideta lambaid, et koid või ussid ajasid siis villad ära. [— — —]

Mustjala.

25. Matsepäe ja tuhkapäe es tohi lambaid niita, sest saasta lihab lamba ihu peale.

Mustjala.

26. Minul niidetakse iga aasta madisepäeva ööse lamba pead lautas ära ja seda tehakse mitmes kohas, kus lambalaut majast eemal on ja koera ei ole. Seda lolli tegu tehje vanad kalapüüdjad, kes kalapüüsid madisepäeva öösel varastud lambapea karvadega suitsetade.

Pöide.

27. Madsebe visati kukk üle katseharja, et oitku ennast ise, et sis ei ole kanu enam vaja toita, otsivad õuest ise.

Muhu.

28. Madisepäeval lastud kanad esimest korda välja (antud võti kätte) ja pandud punane pussakas (vöö) ümber kanade ja erned sisse, siis munenud kanad kokku.

Tori.

29. Madisepäe anti kanadele võti kätte. Kana akasive väljan käima.

Karksi.

30. Madiksepäeval saab kukk võtmed puusa.

Kadrina.

31. Madisepäival keidetas kikale võti siiva külge (selle, et midaki enamb ei anda).

Puhja.

32. Madisepäeval antakse kanadele teri — võti toidu leidmiseks suvel.

Tõstamaa.

33. Siis antakse kukele võti kätte, ta võib kanadega talvekorterist välja minna.

Rapla.

34. Kukk saab oma võtme madisepääval kätte, siga maarjapääval.

Vändra.

35. Kui kanad [madisepäeval] oma võtmega süia ei saa, siis ei saa ka sead [paastumaarjapäeval].

Suure-Jaani.

KALASTUS, HÜLGEPÜÜK

36. Madissapäävä aeg oleva säinäd ja purikad koes, siis jooskva nad ja otsva sihaksid kohti, kus kudeda saab, siis olla neid hää püüdä.

Viljandi.

37. Matsebest algas hülgepüük. Paastumaarjapäeva aegu lähvad juba hülged targaks, siis neid on raske kätte saada. Siis peab püssiga tapma.

Kihelkonna.

38. Hülgejääaeg oli 2 nädalat enne ja pärast matsepäeva, sest et varem olid hülgepojad veel noored ja peale selle aja olid nad juba nii targad, et inimese eest eemale hoidsid. Siiski mõnel talvel, kui merel suur jää oli, saadi paastumaarjap[äeva] ajal veel viimaseid hülgeid. Jääl vaikse ilmaga vaatasid püüdjad piibusuitsu järele, kustpoolt tuul tulema hakkab. Läks piibusuits maa poolt mere poole, rutati randa, kardeti jää minekut. Hülgejääl kasutati heleda päikese puhul silmade kaitseks musti kottkindaid. Hülgeid püüti liha pärast.

Reigi.

39. Matseba keidi püiseid soskimas võrguuiga, siis püiavad sui easti.

Pühalepa.

TOIDUD

40. Madisepääval ei tehta ka leiba, sest selle leva kui ka kõige suvise levakoorukese alla peavad väikesed matikad tekkima.

Häädemeeste.

41. Madisepäival küdsetas vatsku. Tähendap, sis ei saa ialgi vadsajahu ära lõpma.

Põlva.

42. Madiksepäeval tehakse kooki. Kes siis koige suurema koogi teeb, sel on koige rohkem kamelit. Kes aga sel päeval putru keedab, see saab aga mererohtu ja sonniku.

Jõelähtme.

43. Madiksepäeval lapsed seina ääres mängimas, tehakse soorepiima, tehakse kooki kammelatele!

Jõelähtme.

44. Jutustaja seletab, et sel päeval küpsetati kas odrajahust, lihast või verest käkid, mida kutsuti «paldid», neid söödi.

Anseküla.

45. Matsepää ei tohi piima süia, siis sui tulevad kärmsed kallale.

Jämaja.

46. [— — —] Madisepääväl peab üks, ken lüppseb, sedä piimä ise välle söömä ja ei kenelegi näitämä, siis ei ole kärbläisi lehmäde kallal suvel. [— — —]

Vaivara.

47. Matsapäeval oln ka vanasti keelatud piimasöömine. Kui piima sel päeval söödud, läin piim sui mädaks. [— — —]

Karja.

48. Kui madisepääval piima sööd, siginevad ussid piima sisse.

Kärla.

49. Söök on sellel päeval jahusupp.

Jämaja.

50. Madiksepäeval keedetakse jahukörti, siis ei sigi ussid kapsa.

Haljala.

51. Tõnisepäeval keedetakse pool seapead, madisepäeval teine pool.

Kihnu.

52. Matsapäeval enne päeva süüakse sealiha ja juuakse viina.

Anseküla.

53. Madisepääv on ka vanarahval üks kuntsipäev. Niisuke tähtis pää, et kui omal sealiha ei olnd, siis toodi teise käest, söödi siaseljaliha, siis ei pidand suvel ussi nägema. Ei pidand seda tigedat elajat silma ette tulema ega pidand hammustama.

Kullamaa.

54. Matsepää omiku vara enne päikest pidi süüdud saama, siis kiideti notti ja seaseljaliha, pekki. Kui pole matsepää liha söönd mette, siis uss pidi metsas ammustama.

Mustjala.

55. Madisepäeval ei tohi liha süüa, siis näed suvel ussi.

Torma.

56. Tuhvlid ei tohi süüa, siis kasvavad ussised.

Anseküla.

57. [Matsepäe] erneid ja tuhlid es keeda ka usside parast, kaapsaid samuti. Keedeti limpi ja notti.

Mustjala.

58. Kui madisepäeval kaapsaid süüakse, söövad suvel ussid kaapsad ära.

Kärla.

59. Matsapäeval ei sööda erneid, et need ei ussitaks. Limpisi ja paltisi võib süüa.

Anseküla.

60. Matsapäeval juuakse puna (selleks hoitud õlut), et nägu punane oleks ja sääsed ei sööks.

Anseküla.

61. Matsapäeval käidi linnas ja toodi matsabe puna (punast viina), et sääsed ei sööks suvel.

Kaarma.

62. Madisepäeval joodi viina, siis ei nägevat suvel usse.

Mustjala.

KÄSITÖÖD

Ketramine

63. Madisepäeval ei tohi kedrata. Vokiratta tuul keerutab kõik putukad ja matakad üles.

Märjamaa.

64. Madisepäebal ei tohi kedrata, siis tuleb sube palju kärpseid.

Martna.

65. Matsepää oli villakedramine keelatud, si tähendas koide pääle, koid ajavad muidu riided ää.

Mustjala.

66. Villu es tehta ega lõnga es kedratud, muidu ussid nõelavad.

Jämaja.

66a. Matsepäeval ei tohtinud kedrada, siis näeb suvel palju usse. Seda kuntsi peetakse praegugi mõnel pool. Nõeluda ka ei tohtind, siis ussid nõelavad suvel.

Karja.

67. [Madisepäeval] viidud okid, nõelad ja vardad kodust ära ja pandud need kiviraunade ja aide sisse, siis äi tuln sui ussid mitte maja juure.

Karja.

68. Madisepäeval ei tohi kedrata, muidu näed hunti.

Jõelähtme.

68a. Madiksepäiväl peidedä vogid ärä, siis ei nää suvel hunti.

Kuusalu.

69. Madisepäev maetakse kõik vokid riiete alla, et suvel hunt lambaid ei võiks murda.

Rakvere l.

70. Madisepäeval pidivad vokk, nõel ja sõel ära peidetud saama. Kui sel päeval vokki nähti, siis pidi karu nähtama. Kui sukanõela nähti, siis nägi see inimene järgmisel suvel palju madusid.

Vaivara.

71. Sel päeval ei kedrata villast, et lambad ei äpardaks.

Anseküla.

72. Madisipäeval ei kedrata, lambad hakkavad «ümber käümä — nierud muas».

Kihnu.

72a. Kui madisepäeval püüselõnga kedratakse, siis peab torm püüsed ruttu ära lõhkuma, ja kui riidelõnga kedratakse, siis peab see inimene, kes selle riidega merele läheb, ära uppuma.

Pärnu.

Kerimine

73. Kui naised lõnga kerisid, pidid ussid põõsa alla kerima.

Anseküla.

74. Kui matjuksepäiväl kerilauad väljäs on, siis nägeb suvel ussi.

Kuusalu.

Sukakudumine

75. Matsebe ei tohi vardaid kududa, siis näeb suvel usse.

Kaarma.

75a. Madiksepäeval ei tohi sukka teha, siis hakkavad lambad luukama.

Haljala.

Kangakudumine

76. Kui sa madisepääval kangast koud, näed sa suvel palju ussa (madusi).

Kärla.

77. Madissepäeval ei tohi kangast kududa ega kangaspuid paugutada, siis on suvel palju müristamist.

Viru-Nigula.

Võrgukudumine

78. Paigati võrke — püüdsid hästi.

Mustjala.

79. Mehed kudusid kalavõrkusid, uued võrgud pidid teravad olema kalu püüdma.

Anseküla.

80. Matsabä kojuti võrku, siis kalad soskivad ka võrku.

Kihelkonna.

80a. Matsapäeval rakendakse võrkusi ja tehakse tursakookusi, et need teravad oleksid.

Anseküla.

82. Matsapäeval ja tõnisepäeval ei kujuta ega parandata võrke, sest need ei püüa.

Hanila.

83. Madise- ja tõnisepäeval ei saa võrku koetud, vaid mõnes kohas maetavat püised koguniste pimedas kohta riiete alla, sest selle päeva valmistatud püise sisse ei pea midagi hakkama, kuid peab veel meres koguni ära keerutama.

Häädemeeste.

Nõelumine

84. Kui madisepäeval õmbled ehk nõelud, siis näed suvel ussi.

Jüri.

85. Madisepääval ei tohi sukka nõeluda, siis sel suvel hammustab uss jalga.

Simuna.

86. Madisõpäe ei õmmõlda, ei nõeluta ega pistetä, siis sui jälle kärpsed süeväd.

Kihnu.

87. Madisepäeval ei tohtind nõela tarvitada meie peres, et peremehe nimi oli Madis, et loomad jälle õigerdada.

Vigala.

88. Nõelu, iseäranis kinganõela, ei tohitud pruukida, siis kardeti pindu jalga astuma.

Ambla.

89. Madiksepäeval ei tohita mitte õmmelda, nõeluda ega sukka teha, ülepea mingit torkimise tööd, siis minna sead pahuraks.

Vigala.

Sõelumine

90. Sõel peidetakse madisepäeval ära.

Tõstamaa.

91. Ka ei tohi sel päeval midagi sõeluda, siis on suvel vähe kärbseid.

Laiuse.

92. Madiksepääv ei tohi sõela liigutada, siis on palju sääski.

Rakvere.

93. Madisepäev. Kui madisepäeval kummuli sõelaga sõeluda õhus ja teine küsib: «Mis teed?» Ja sõeluja vastab, et: «Kärbseid ja sääski sõelun välja,» siis pole neid suvel.

Pühalepa.

94. Matsapäeval ei tohi sõela ega kedrevarsa majas olla, et ussid suvel mitte maja ligidale kippuda ei katsuks.

Põide.

95. Sõela ei tohitud madiksepääval näha ega jahu sõeluda, siis kardeti silmad tuhmiks jääma. See maeti õlekuhja sisse.

Ambla.

KODUSED TÖÖD

96. Matsa- ehk silikapööramise päeval pühitse tuba ja viiakse pühked elumaja juurest kaugele allatuule. Ka loomalaudast viiakse peoga põhku välja, siis kaovad kärbsed jm. putukad elamust ja ka loomalaudast.

Hanila.

97. Madispäe omingu viidi pühkmed kolmanda saksa maa peale, siis kärbsed ja putukad sui kadusid ää.

Lihula.

98. Kui madiksepääval toapühkmed jää peale viida, siis ei ole suvel kärpseid.

Kuusalu.

99. Kui talve-madissepäeval lauda lage pühitakse, siis ei ole sui kärpsid ega parmusid laudast nii kui ka lehmade juurest leida.

Paistu.

100. Matiksepääval pühkis ema kõik kohad, tuad ja kambrid ja laudad hästi puhtaks, ise ikka ütles: «Tutikad tuast välla ja matikad majast välla»! Siis ei pidand söödikuid siginema.

Häädemeeste.

101. Matseba pääva pühiti tuba ja pühked viidi kaugele, et ussid ei tule sui õue.

Pühalepa.

102. Samuti on ka asi muu prahiga, näiteks, kuhu lauta matsapäeva muda rannast veetakse, see kubiseb pärastpoole ussidest.

Kihelkonna.

103. Kui kolmest kohast korjati purusid ja need viia kuhugille aiaristide alla, siis siginesid sinna saabuval suvel lugematumad parved igasugu usse. Seda võidi ka kurjasti tarvita ja vihamehe õueaia risti alla ussipurusid matsapäeval viia [ussid tikkusid tuppa]. [— — —]

Kihelkonna.

104. Matsapäeva pühked viiakse põllule ja põletatakse ära, tuhk külvatakse laiali, et põld ei karetaks.

Anseküla.

Pesupesemine

105. Aga pesu pesta võib madisepäeval, siis pesed õhu putukatest puhtaks, et neid ei ole sui kuigi pal'lu näha.

Rapla.

106. Madisse- nink tuhapäival nink Maria kuulutamise päival käkva nema kik mõsoriista, tõlva, mõsopako, anuma, molli ära, et kelleke silma ei saa. [— — —]

Karula.

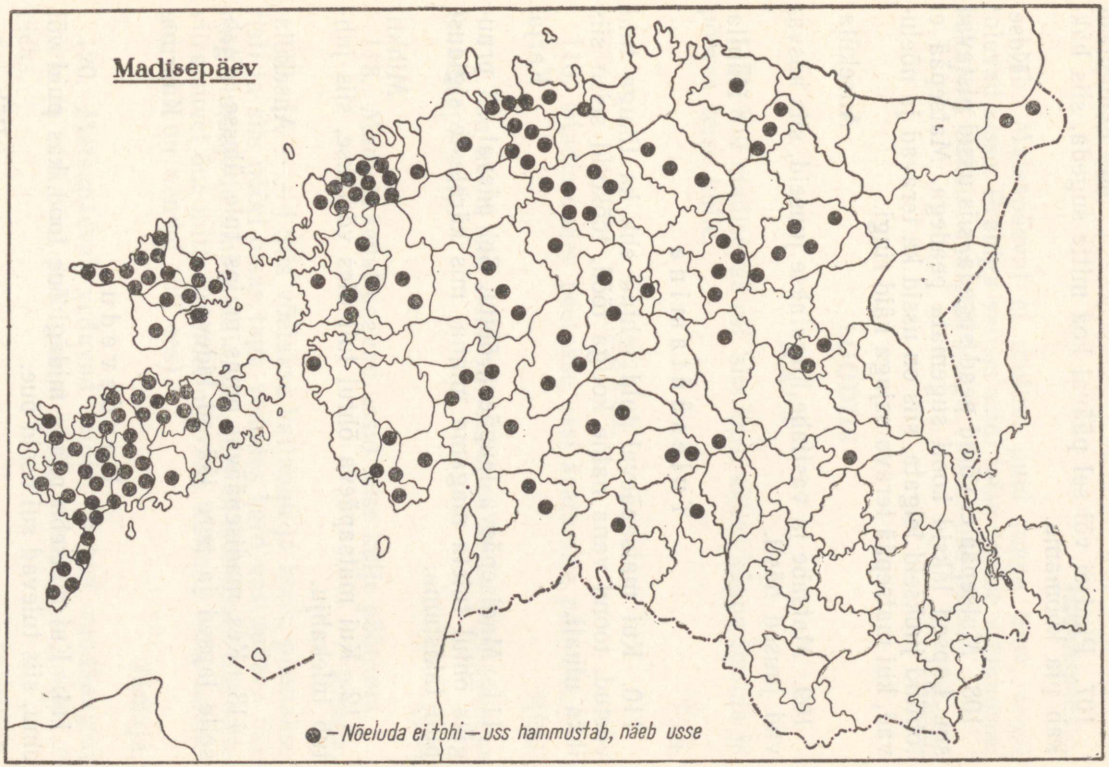
Madisepäev
– Nõeluda ei tohi – uss hammustab, näeb usse

Juustekammimine, -lõikamine

107. Piad ei või sel päeval koa mitte sugeda, siis hakkab pia kõõmama.

Kose.

108. Matsepää ei võind pead sugeda, siis ussid pistavad sui. Lapsed läksid kooli sugemata peadega. Matsepää ei tohtind juukseid leigata, siis on ussid ka teravad ja nõeluvad, kui matsepää terava asjaga käid ringi.

Anseküla.

109. Matsabe ja vastlabe lõigatakse juuseid, siis kasvavad juused hästi.

Hanila.

Tulesüütamine

110. Kui matsapäeval tuld tehtud ehk ka tikuga tuld võetud, toond vana naine kotiga tööd, töökotid seisn siis ikka uluall.

Karja.

111. Madisepäeva laupäeva õhtul. Sel päeval oli pruugiks õhtul tuleta magama minna, mis kärblaste sigidust pidi takistama.

Mihkli.

112. Kui matsapäeva õhtul tuli üles võetakse, siis juhtub tulekahju.

Anseküla.

113. Kes madisepääval omas majas tule ülesse võtab, selle lapsed ja pere jäävad kidevaks.

Kaarma.

Puudevedu

114. Kui matseba pääva midagi õue tood, kas puid või einu, siis tulevad sui ussid õue.

Pühalepa.

114a. Kui madisepäe midagi metsast kodu toodaks, siis

sigivad sui ussid õue. Madisepäe veetud puudega tulevad ussimunad õue.

Häädemeeste.

114b. Matsapäeval ei tohtind puid tuppa tuua, ussid tulevad sisse. Prahiga seltsis viidi teise perese vihmausse, sukapael seltsis, see pidi kõige vanem uss olema.

Karja.

LOODUS

Karu

115. Kui madisepää oli, siis karu akkas käppa imema ja pööras teise külle.

Türi.

Ussid.

116. Madissepäev peetakse ussi äratamise päevaks.

Risti.

117. Ja ussid siis akkavad mätastes ka jo inge tõusma (madisepäeval).

Türi.

118. Madisepäeval peavad ussid teise külje pöörama.

Ridala.

119. [— — —] Siis võetakse katlapuu ja kook, pannakse risti ja siis nööri otsas taga vedades kord vastupäeva üks ring elumajade ümber käidama, siis ei tule ussid üle selle viira suvel õue mitte (nendel olla siis, kui nad tulla tahaksid, siis on nendel tuli ees).

Jämaja.

120. Matsapäeval vedavad vanad mehed raudkangisi järele ja viskavad pulki õuest välja, et sui õues ussisi ei oleks.

Anseküla.

121. Matsepää omiku, kes kõige enne maast üles tõusis, pidi minema õue. Õuest pidi võtma ühe tongi, viskama üle aja ja ütlema: «Madu õuest välja!»

Mustjala.

122. Matsapäeva ommiku vara minnakse õue ja vissatakse pulki üle aja, ise öötakse: «Siskad metsa ja sead metsa!» Siis ei tule ussid maja juurde ja sead seisavad väljas.

Jämaja.

Linnud

123. Madisep[äeval] lõigatakse lõukese keel lahti, et see pea laulma hakkaks.

Pühalepa.

124. Matsebest leogesesitt hanges.

Käina.

125. Matsapäeval vares paneb paigale esimese pesapalgi ja maarjapäeva homingu muneb esimese muna.

Hanila.

126. Madisepäeva ajal viib vares oma pesa jauks esimese rao. Teisendi järele muneb vares sel päeval esimese muna.

Kadrina.

Putukad

127. Madisepäeval tõusta kõik kärpsed ja parmud hinge.

Väike-Maarja.

128. Madisepaaval akkama kõik mutukad elama, kes viljaseemne ää söövad.

Põltsamaa.

129. Madissapäeval pidada puuputukatele ja maamarglastele elu sisse loodama, ja madissapäeval lumet sadab, pidada suvel palju parmusi olema.

Tarvastu.

130. [— — —] Rahvas ütleb: «Kõik matakad (mardikad) pöörvad madisepäeval teise külje peale ennast.»

Hanila.

131. Matsabe viidi kärpseid teise perese. [— — —] Seoti ühte rosinase lõnga külge pulkest tehtud «kärpsed» (väiksed puupulgad) ja viidi teise perese ja seoti ukselingi ehk käekatse külge, siis es pea enam sui kärpseid olema mette.

Muhu.

132. Madisepäeval peab kolm korda ümber maja jooksma, teine küsib sehest: «Mis koldritsikad tegevad?» Väljas olija peab vastama: «Söövad ühteteist.»

Jämaja.

133. Madisepäeval. Õhtul tikub perenaine ahjuluua selga ja sõidab nii rabase ehk soosse, kuna ta ise laulab: «Urrahtsah, urrahtsah!», sest et siis kärbsed ja parmud loomade kallalt ära lähevad. [— — —]

Audru.

134. Madisep[äeval] aetakse käsikivi kolm korda vasakut pidi ümber. Üks «jahab», teine küsib õuest: «Mis sä siäl jahad?» — Vastus: «Kärpsi.» Siis on suvel vähe kärbseid. Antsul oln võeras tüdrik. Sie pandud jahama. Vana Mari küsün: «Mis sä siäl jahad?» Tüdrik ütlen: «Sigadõ vilja!» Siis suan ette tümädä (vanduda, sõimata).

Kihnu.

135. Madisepääval ajagu keegi käsikivi tühjalt ümber, teine mingu selja taha ja küsigu: «Mis sa teed?» Kivi ümberajaja kostku: «Kärpsid jahvatan.» Küsimist ja kostmist peab kolmele korrale kordama. Kui nõnda tehtava, siis ei olla suvel selles majas kärpsid.

Kolga-Jaani.

136. Madisepäeval jahvatad tühju käsikiva mis mürinale. Ja üks pere liige jooksis ümber tua ja küsis ajuti läbi akna: «Mis sa jahvatad?» Jahvataja pidi vastama: «Kärpseid jahvatan.» See pidi tähendama, et suvel kõik putukad ja mutukad, kärpsed, sääsed, parmud, sõgelased jne. ära kauksivad.

Tori.

137. Madis jääd teeb, madis jääd lahutab.

Kadrina.

138. Madis rikub merejäe ehk rakendab.

Viru-Nigula.

139. Madisepäeval olla pool talvist lund veel taevas, alles sadamata.

Pühalepa.

140. Matisepäävast saadik piab veel pool talvet taevas olema.

Kärla.

141. Madisepäev (24. II). Selle päeva hommikul visatavat taevast kuum kivi meresse. [— — —]

Kuusalu.

141a. Madisepäevast olla pool lund alles taevas, siis vissatada soe kivi kaevuse ja külm allikase, mis seda tähendab, et talvel allikavesi soem on kui suil.

Karja.

142. Madisepäev hakkavad kõrred lund vihkama.

Põltsamaa.

143. Matsapäevast pääle hakkavat kõik asjad, kivid, kannud, pulgad, maa ja üldse kõik asjad ning olevused talve vihkama. Pulkade, kivide jne. ümbert hakkab lumi sulama — nad vihkavad lume oma ümbert ära.

Kihelkonna.

144. Madisapäävast lähab ilmale teene silm vesiseks, siis akkavad kõik kõrred ja käbad lund vihama.

Vändra.

145. Matsabest akkab lumi ikka kõiki asju kartma, akkab puude, pöösaste ja kivide, kändude äärest taganema. Nende ümbrused jäävad kõige enne lumest paljaks.

Põide.

146. [— — —] matsepäest jäeb müts kannu otsa (lumi vaibob kannu korvast alla; kannu otsa jäeb veel lund).

Pühalepa.

Päikesepaiste

147. [— — —] Vana rahva ütlemise järel:
«Vana Matjus halli parda
kutsub lapsed seinä ääre,
avateleb aia ääre [— — —].»

Kuusalu.

148. [— — —] Kui ilus päikesepaistne ilm, siis tulevat kuiv, põudne suvi [— — —].

Rapla.

149. Kui madisepäe päe paiste kas või na paelu, et saab ratsaobuse selga istuda, siis oo ilus sui, aga kui ei paista, siis oo sui vihmane.

Audru.

150. Kui madisepäeval nii kaua päev paistab, et uss saab üle tee minna, siis peab ilus kevade olema.

Risti.

151. Kui madisepäeval niigi palju päevapaistet on, et mees hobuse selga võib hüpata, siis on õnnistavat viljalõikust loota.

Tõstamaa.

Lumesadu

152. Kui madisepäeval lund sadada, siis olla hea viljarikas aasta oodata.

Ambla.

153. Kui madissepääval nii paljugi lund tuleb, et õlekõrre ära katab, siis tuleb hea aasta.

Pärnu-Jaagupi.

154. Kui madisepäe sadab, saab marju.

Häädemeeste.

155. Kui madissepäev saab (sajab), siis on ube ja ernid pallu ning parme rohkesti.

Kursi.

156. Kui madisepäeval laia lund sadab, siis tuleb suvel sääska ja parma palju.

Viljandi.

157. Kui madisepäe sajab, on ikka sui pallu kärbseid.

Kullamaa.

158. Madisepäe vaadati, et kui kangesti sadas, siis tuleb parme palju.

Paistu.

159. Matsapää. Uss pöörda sel pääval teise külje, ja kui sel pääval vihma sajab, sajab ussisi ülalt maha, söövad kaapsud ää.

Karja.

160. Kui sel päeval lund sadas, pidi olema ea kalasaak.

Anseküla.

161. Kui pääle madissepäeva lumet sadab, siis tuleb see tõisele lumele järele. Need lumed minevat kahekesi kaklema ja surmavad mõlemad ükstõisi.

Paistu.

162. Kui madiksepäiväl üle olekorre lund sadab, siis pool talve taevas.

Kuusalu.

Tuisk

163. Madisepäeva kohta vanad inimesed ütlend ikka seda, kui talve lumetuisk olnd, et see on madisepäeva tuisk. Sest siis tahtna ikka tuisku olla.

Käina.

164. Sell pääval tuiskab ikkä enamistä iga aasta, üöldassä: «Madis möllab!»

Rakvere.

165. Kui madisepäeval lund sajab, tuleb hia marja- ja puuvilja-aasta. Kui madisepäeval tuiskab nii, et ree jälged täis on, tuleb hia vilja-aasta. Kui üks jälg täis tuiskab, tuleb keskmine vilja-aasta. Kui aga sugugi ei tuiska — vilets vilja-aasta.

Kolga-Jaani.

166. Tuiskas madisepääval pool reejalase täit lund, siis pidi eestuleval suvel viljaline aeg tulema.

Ridala.

167. Kui madiksepääv teine teeroobas umbes tuisand ja teine lahti on, siis saab teist vilja üksi ja teist ei saa. Kui mõlemad umbes, siis saab mõlemad vilja, kui mõlemad lahti, siis ei saa kumbagi vilja.

Rakvere.

168. Kui madisepäev tuisk jalasekoha kinni ajab, saab rohkesti keeduvilja.

Põltsamaa.

169. Kui madisepääval sadab ja tuiskab, siis saab suvel palju seaski ja parma õlema.

Maarja-Magdaleena.

170. Kui madisepäeval tuiskab, siis on suvel palju kärbseid, parmusid ja teisi lendavaid putukaid.

Harju-Jaani.

171. Kui madissepääval vähä madalast tuiskab, siis on suur ajavillade õnnistus. Aga kui ülevalt sadab, siis tekkib või sigineb suvel pallu kärbseid ja parma ja kõiksugu söödikid.

Kursi.

172. Kui madiksepääv tuiskab, siis on hia viljalik aasta ja palju kärpseid.

Kadrina.

173. [— — —] Käina mehed arvasid, et kui m[adise]p[äeval] tuiskab, siis saab kevadel kalu. Kui pool reejalastki umbe tuiskab, siis saab tublisti kalu. Kuhu randa tuul pääle

puhus mere poolt, säält sai kalu ja see kutsuti vastrannaks. Varirannast ei saand kalu.

Käina.

174. Tuiskab lumi matsabe aegu läbi aja-aukude, siis tuleb lühike kevad. Tuiskab aga siis veel aja-augud kinni, on pitk ja külm kevade.

Pöide.

175. Kui madisap[äeval] niigi paelu tuiskab, et üle õlekõrre veereb, siis on veel üheksa tuisku sel kevadil.

Vändra.

Tuul

176. [— — —] Kustpoolt sel päeval tuul on, on ta ka sui.

Noarootsi.

177. Matsapä vaadati allati, kustkandist tuul puhus, et säältkandist puhus ta enamasti veerand aastat.

Jämaja.

178. Kui madisepäeval tuul põhjast ehk külmalt poolt on, siis on kõik järeltulev kevade tuul sealtpoolt ja väga vilu.

Kuusalu.

179. Matseba vaadati tuult. Selle tuulega ei tahetud kevade juurvilja maha teha, ussid söövad ära.

Reigi.

180. Kui madikse tuulega saab vilja maha tehtud, süia ussid ja tõugud vilja ära, olgu see mis vili tahes, tuleb pidada meeles, kust puhus madiksepäeval tuul.

Jüri.

181. Madisepäeval (matsabe) pannakse tuuli tähele. Kuidas tuul madisepäeval puhub, selles sihis peab kevadel aiavilja seemneid külvama, et ussid suvel nende lehti ei rikuks.

Pöide.

182. Madissepääval sai hoolega järel vaadatud, kustpoolt tuul puhus, selle tuulega pidid kevade erned saama

külvatud. Külvaja pidi aga erned vastutuult maha külvama, siis head puhtad erned kasvama.

Jõhvi.

183. Kui madisepäeval tuul lõunast puhub, siis tuleb kevadel lõunatuulega herneid külvada.

Iisaku.

184. Kust madisepäeval tuul on, selle tuulega piaks erneid külima, see oli vana põllumeeste kunts, siis pidid erned ästi kasvama ja ei pidand ussitama.

Kullamaa.

185. Kui madisepäeva tuulega kardulid maha tehtud, siis tulnud ussid.

Lihula.

186. Kustpoolt madisepäev tuul puhub, seda pandakse praegugi veel hoolega tähele, ja siis püitakse viljad selle tuulega külvata, siis ei kasvada umbrohi vilja sekka. Iseäranis hoolega püitakse seda linade juures täita, kunna peremehel ka muud vilja külvates hea meel on, kui madisepäeva tuul juhtub puhuma.

Kuusalu.

187. Kustpoolt madisepäeval tuul on, siis selle tuulega ei pea mitte odre külvama, vaid linu.

Ambla.

188. Kustpoolt madisepäeval tuul on, selle tuulega olla hea kõiki vilja, iseäranis aga linu külvata, nad anda hääd saaki.

Kadrina.

189. Keerutab madisepääval tuul, sis lendavad mesilased ää.

Tori.

190. Kui [madisepäeval] tuul väga metmest küllist puhub, siis lähvad noored mesilased sui õlpsaste laiali (ära).

Vändra.

191. Kui madissepäeval tuul põhjast on, läheb suvel palju linnuperesid ära.

Laiuse.

192. Matsepää vaadeti tuult. Kui maatuul oli, siis see pidi merese puhuma ussid ja massagad. Kui meretuul oli, siis see pidi puhuma merest maale palju putukaid. Kui tuul kõvasti küljest oli (põhjast), siis pidi vali kevad olema.

Mustjala.

193. Ka tuul mõjub matsapäeval suvise usside-madude asukoha pääle. Nimelt ustakse, et kui tuul on maa poolt, et siis puhub see «matsid» (ussid) merre. Seda hüütakse ka kõvaks tuuleks (põhi ja ida); vastupidi, kui on tuul pehme (s. o. lääs ja lõunat), siis puhub see «matsid» suveks maale ja neid pole rannaääre inimestel kogu suve jooksul näha, et kui tahad ussi näha, siis mine maa poole.

Kihelkonna.

194. Siis tulõb madisõpäe. M[adisepäeval] vaadõtakse, mis tuul ond, mua- või mere-. Kui meretuul, sai kalu ja räimi. Pidäs kevädi sedä tuult.

Kihnu.

195. Ku madisepäe on välla- (lõuna- või lääne-)tuul, sis loodeti kalarikast suid, et tõusuveega kisub kala randa. (Märkus: Eelkirjeldatud kombestikust esineb sagedasti veel kündja ja karjase kastmist, ja kohati kolmapäevast kartulipanemist ja tuha viskamist nende külaliste järele, kellest midagi halba mõju kardetakse.)

Häädemeeste.

196. See oli meitel jälle matsepää komme, et kust puhub tuul; kust puhus tuul, säält pidi kevade ka puhuma. Ida-põhjatuulega on meitel parem rugiõitsmine, pidi ea viljaaasta tulema. Kui läänetuul oli, siis pidi olema ea kalasaak. Nüüd neid kombeid enam palju ei esine.

Anseküla.

197. Madise tuul. Kui madise tuul oli maa poolt, siis puhus ta meresse kaladeks. Kui ta oli mere poolt (loode-tuul), siis maale ussideks.

Lääne-Nigula.

198. Madisep[äev]. Kui m[adise]p[äeval] puud härmas, saab kevadel palju kalu.

Käina.

1. Nimepäev. Madise jalad seotakse. E 64220 (7) Hps — V. Lao. Paar teadet.
2. Madisepäeva nädalapäev. H II 58, 663 Vän — E. Tetsmann. Vähesed teated Põi, Vän.

2a. Madisepäev ajab päevad kargama. ERA II 201, 318 (12b) Krj — K. Lepp.

3.—6. Madisepäeva nädalapäeval ei külvata, istutata. 3. ERA II 295, 92 (8) Khn — T. Saar. 4. H II 58, 427 (115) Tor — A. Kalbus. 5. ERA II 168, 616 (61) Hää — M. Mäesalu. 6. H III 24, 97/8 (18) Saa — I. Riiet. Levinud saartel ja maa läänealadel. Üle 10 teate. Üksikteateid Vil, Plt.

7.—9. Naised ei tohi külla minna — toob kärbseid. 7. H, R 2, 37 (265) Kaa — J. Hurt. 8. RKM II 24, 383/4 (79) Pha — E. Liiv. 9. H II 18, 664 (40) Kaa — M. Kallas. Üle 15 kirjelduse Saare- ja Muhumaalt.

10.—13. Sõnniku viimine põllule. 10. H IV 2, 284 (12) Kär — J. Jõgi. 11. ERA II 139, 379/80 (53) Han — L. Uusküla. 12. ERA II 207, 378 (30b) Rap — E. Poom. 13. ERA II 158, 574 (54) Krj — A. Toomessalu. Üle 10 teate. Levinud Saaremaal ja Lääne-Eestis. Komme vastlapäeval laiemalt tuntud. Sõnniku viimine putukate ja usside tõrjeks on tuntud küll peamiselt madisepäeval.

14.—18. Tuha külvamine põllule, aeda. 14. ERA II 158, 43 (5) Ans — A. Ahurand. 15. H II 53, 546 (857) Sim — H. Böckler. 16. E, StK 39, 146 (103) Khn — M. Tooms. 17. H III 5, 276 (6) Tõs — A. Niemann. 18. ERA II 195, 367 (20) Kir — R. Viidalepp. Levinud Saare- ja Läänemaal, mujal esineb harva (Trv, Sim), mõjutusi ka tuhkapäeva kommetest.

19. Viljapuude pühkimine. E 81223 (15) Tür — K. Kartau. Ainuke teade. Põranda, ka lauda pühkimise analoogia.
20. Kõiki kariloomi lüüakse ühe ja sama vitsaga. E, StK 11, 76 (27) Rap — L. Pärt. Ainuke teade. Taoline toiming peamiselt esimesel karjapäeval.
21. Veise karvade lõikamine. H IV 2, 585 (54) Vän — K. Bender. Paar teadet. Karja kokkuhoidmiseks on üldiselt palju maagilisi toiminguid mitmel tähtpäeval.
22. Veise karvade pühkimine. H II 20, 568 (112) Vän — J. Peterson. Ainuke teade. Madisepäeval mitmesuguseid pühkimisi söödikute tõrjeks.

23.—25. Lammaste niitmine. 23. H IV 4, 166 (30) Ans — I. Magus. 24. ERA II 157, 537 (d) Mus — A. Raadla. 25. ERA II 158, 321 (15) Mus — A. Ahurand. Vähe teateid Saaremaalt ja Kihnust nii lambaniidu soovituse kui selle keelu kohta. Tõenäoliselt tuhkapäeva analoogia.

26. Võõra lamba niitmine. ERA II 40, 72 (6) Põi — A. Lesk. Esineb ka teistel tähtpäevadel (vt. tõnisepäev, vastlapäev).
27. Kukk visatakse üle katuse. KKI 1, 515 (263) Muh — U. Mägi. Paar teadet.

28. Kanadele antakse võru seest süüa. ERA I 4, 151 (2) Tor — A. Toht. Väheseid teateid mitmest paigast. Komme tuntud ka teistel tähtpäevadel (vt. vastlapäev).

29.—35. Kanadele antakse «võti». 29. RKM II 95, 85 (24) Krk — L. Briedis. 30. E 57636 (12) Kad — S. Noor. 31. H II 10, 56 (4) Puh — P. Kalk. 32. E, StK 1, 208 (130) Tõs — S. Lind. 33. E, StK 11, 76 (27) Rap — L. Pärt. 34. H II 20, 568 (111) Vän — J. Peterson. 35. E 37811 (7) SJn — D. Kuresson. Laialt levinud (üle 100 teate). Andmed puuduvad saartelt ja lääneranna aladelt, ka Kagu-Eestist (Lõ-Ta, Võ, Se).

36. Kalad koevad. H III 28, 125 (13) Vil — J. Täht. Ainuke teade.

37.—38. Hülgepüük. 37. ERA II 255, 452 (11) Khk — J. Laul. 38. E 60587/90 (5) Rei — T. Kaljo. Mõned teated Hiiu- ja Saaremaalt.

39. **Kalapüügiriistade «soskimine».** ERA II 254, 148/9 (71) Phl — E. Ennist. Ainuke teade. Maagilisi toiminguid püügiriistadega (vt. võõra lamba niitmine, madisepäeva toidud, madisepäeva tuul).

40. Leiba ei tohi küpsetada. H II 23, 607 (18) Hää — E. Grant. Üksikud teated Põi, Haa.

41. Vatsk. H III 11, 698 (64) Plv — J. Tobre. Ainuke teade. Üldiselt madisepäev Võrumaal vähe tuntud.

42.—43. Kookide küpsetamine. 42. ERA II 27, 124 (6) Jõe — R. Põldmäe. 43. E 46390 (11) Jõe — G. Kaasik. Paar teadet Jõelähtmest. Kamelit — kammeljast (kala); soorepiim — värske piim, ternespiim.

44. Käkid. ERA II 158, 53 (14) Ans — A. Ahurand. Paar teadet. Palt — käkk.

45.—48. Piima ei tohi süüa — tekib kärbseid ja piim rikneb. 45. ERA II 157, 305 (7) Jäm — A. Raadla. 46. H II 7, 41 (1) Vai — M. Treuberg. 47. ERA II 158, 575 (55) Krj — A. Toomessalu. 48. H II 18, 886 (35) Kär — K. Loiken. Umbes 15 kirjeldust Saaremaalt, Vai.

49.—50. Jahusupp. 49. H III 31, 590 Jäm — H. Usin. 50. H II 9, 189 (44) Hlj — J. A. Rehberg. Üksikuid kirjeldusi Jäm, Hlj.

51.—54. Liha söömine. 51. ERA II 295, 92/3 (11) Khn — T. Saar. 52. H II 41, 380 (85) Ans — F. Peters. 53. ERA II 86, 283 (242) Kul — J. Nurme. 54. ERA II 157, 538 (14g) Mus — A. Raadla. Nott — hüljes. Liha söömise kohta kümmekond teadet Saare- ja Läänemaalt. Lähedane vastlapäeva kommetega.

55. Liha ei sööda — tekib usse. H II 56, 197/8 (11) Trm — S. Sommer. Ligemale 10 teadet eri paikadest (Sa, Koe, Trm).

56.—57. Kartuleid ei tohi süüa — ussitavad. 56. ERA II 158, 53 (13) Ans — A. Ahurand. 57. ERA II 158, 321 (14) Mus — A. Ahurand. Umbes 20 teksti Saaremaalt ja Muhust.

58. Kapsaid ei tohi süüa. H II 41, 332 (14) Kär — K. Loiken. Üksikuid teateid mitmelt poolt, kõige enam Saaremaalt.

59. Herneid ei tohi süüa. E 40747 (11) Ans — F. Peters.

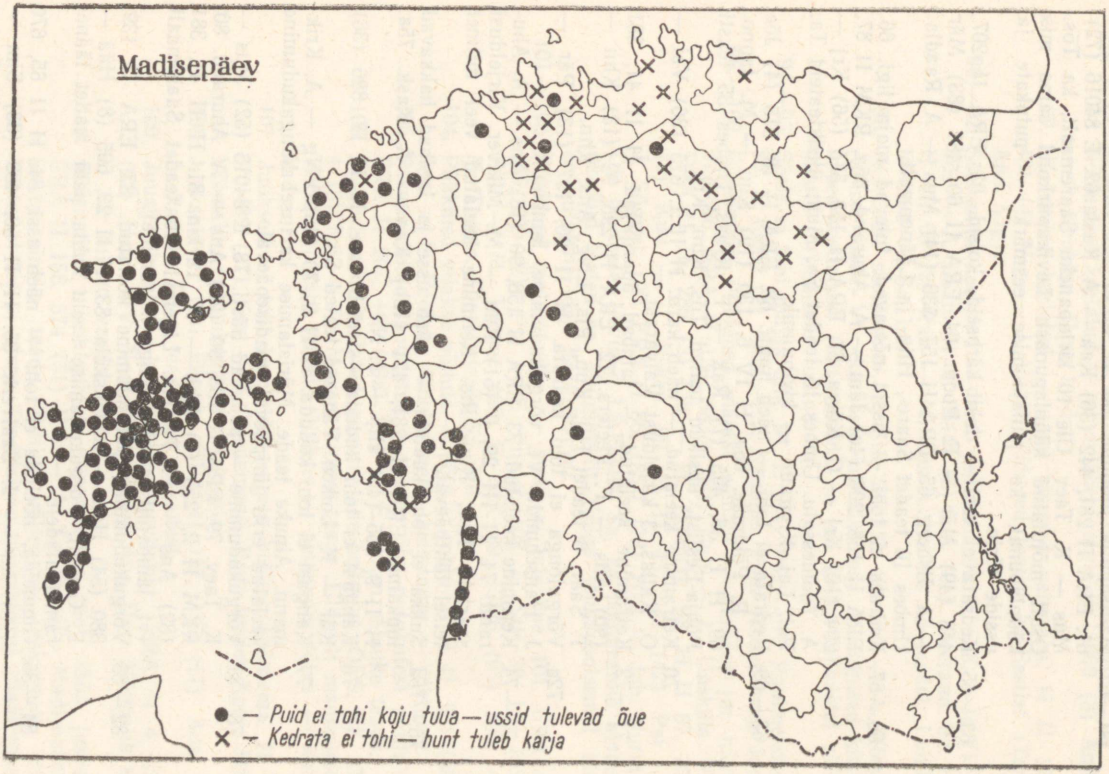
Madisepäev
● — Puid ei tohi koju tuua — ussid tulevad õue
× — Kedrata ei tohi — hunt tuleb karja

Kümmekond teksti peamiselt Sa, paar teadet Põhja-Eestist.

60.—62. Madisepuna joomine. 60. E 40746 (6) Ans — F. Peters. 61. ERA II 281, 442 (36) Kaa — A. Kask. 62. E 84016 (72) Mus — K. Taev. Üle 10 kirjapaneku Saaremaalt, ka Tõs. Osalt mõjutatud küünlapunast. Levikupiirkond sama mis küünlapunal, ka punajoomise eesmärk — putukate ja usside tõrje.

63.—65. Kedrata ei tohi — tekib kärbseid, koisid. 63. ERA II 207, 448 (49) Mär — E. Poom. 64. ERA II 60, 481 (83) Mär — A. Iisberg. 65. ERA II 157, 536 (14) Mus — A. Raadla. Umbes 10 teadet Saare-, Hiiu- ja Läänemaalt.

66.—67. Kedrata ei tohi — ussid nõelavad, tulevad maja ligi. 66. ERA II 158, 206 (4c) Jäm — A. Ahurand. 66a. RKM II 87, 294 (10) Krj — O. Kõiva. 67. ERA II 158, 575 (56) Krj — A. Toomessalu. Umbes 15 teadet Sa, Muh; üksikteateid Ta, Pai, Lai. Kiviraun — kivihunnik.

68.—69. Kedrata ei tohi — näeb hunti. 68. ERA II 18, 315 (4) Jõe — R. Põldmäe. 68a. H IV 6, 130 (19) Kuu — M. Janno. 69. H II 38, 495 (7) Rak — F. Krass. Umbes 35 teksti Põhja-Eestist, üksikud teated Tõs, Khn, Krj.

70. Ketramine keelatud — näeb karu. H II 1, 675 (36) Vai — O. Kallas. 3 kirjeldust Vaivarast.

71.—72. Ketramine keelatud — lambad äparduvad. H II 41, 381 (90) Ans — F. Peeters. 72. ERA II 295, 92 (13) Khn — T. Saar. 6 teadet Hlj, Kuu, Ris, LNg, Ans, Khn.

72a. Võrgulõnga ei tohi kedrata. H II 20, 197 (13) Pär — J. Hanschmidt. Vt. võrgukudumine, lambaniit.

73.—74. Kerimine keelatud. 73. ERA II 158, 90 (18) Ans — A. Ahurand. 74. H III 29, 6 (51) Kuu — M. Mikiver. Kirjeldusi saartelt, Koe, Kuu, Ris. Kerimine keelatud veel mitmel teisel tähtpäeval.

75.—75a. Sukka ei tohi kududa — näeb usse ja lambad hakkavad luukama. ERA II 281, 421 (12b) Kaa — A. Kask. 75a. H II 9, 365 (43) Hlj — J. N.

76. Kangast ei tohi kududa — näeb usse. H II 18, 886 (36) Kär — K. Loiken. Vähesed teated Sa.

77. Kangast ei tohi kududa. H II 9, 70 (45) VNg — A. Krikmann. Ainuke teade. Müristamise kartusel kangakudumine keelatud eriti jüripäeval, madisepäeval.

78.—81. Võrgukudumine — püüavad hästi. 78. E 84013 (52) Mus — K. Taev. 79. ERA II 158, 90 (20) Ans — A. Ahurand. 80. RKM II 2, 255 (6) Khk — H. Tarkin. 81. H II 41, 381 (89) Ans — F. Peeters. Ligemale 10 teadet Saaremaalt (vt. lambaniit ja võrgulõnga ketramine).

82.—83. Võrgukudumine, parandamine keelatud. 82. ERA II 139, 380 (54) Han — L. Uusküla. 83. H II 23, 605 (8) Hää — E. Grandt. Võrgukudumise keelu kohta paar teadet läänerannа aladelt.

84.—85. Õmmelda, nõeluda ei tohi — näeb ussi. 84. H II 65, 670 (29) Jür — J. Saalverk. 85. H II 53, 459 (83) Sim — H. Böckler. Laialt levinud traditsioon. Üle 150 teate. Saaremaal komme üldine, tuntud ka Lä-Eestis, Põ-Eestis (Lõ-Eestist vähe andmeid).

86.—87. Nõelumine keelatud — sigib kärbseid. 86. RKM II 10, 244 (116) Khn — P. Ariste. 87. H IV 7, 37 (9) Rid — J. Viinas. Üle 10 teate Lä-Eestist, Sa, Ha, VNg (1).

88. Nõelumine keelatud — pind läheb jalga. E 15060 (3) Amb — J. Neublau. Paar teadet.

89. Nõelumine keelatud — sead lähevad pahuraks. H II 17, 481 (4) Vig — J. Valdt. Vähesed teated Lä-Eestist (Tor, Aud, Vig).

90.—92. Sõelumine keelatud — tekib putukaid. 90. E, StK 3, 10 (17) Tõs — A. Laan. 91. E 8644! (5) Lai — A. Peerand. 92. H II 11, 65 (2) Rak — M. Tamm. Umbes 15 teadet. Laialt levinud Vi, Sa, Lä.

93. «Kärbeste sõelumine». E, StK 24, 151 (9) Phl — A. Kõrv. Ainuke teade. Vt. «kärbeste jahvatamine». Niisugused küsimised-kostmised (loitsimised) on ka teistel rahvastel söödikute tõrjumiseks tuntud.

94.—95. Sõela ei tohi majas olla. 94. E 6447 Põi — A. Paulmeister. 95. E 15060 (2) Amb — J. Neublau. Paar teadet Amb, Juu.

96.—100. Pühkimine. Pühkmed majast eemale — kärbsed jm. hävivad. 96. ERA II 139, 383/4 (73) Han — L. Uusküla. 97. ERA II 16, 289 (3) Lih — H. Tampere. 98. H II 57, 761 (3) Kuu — J. Esken. 99. H II 43, 242 (42) Pst — J. Sõggel. 100. ERA II 86, 185/7 (18) Hää — Joh. Nurme. Üle 60 teate. Levinud Lä-Eestis, Sa, ka põhjaranna aladel, üksikud teated ka Mulgimaalt. Kõige lõunapoolsemal alal on putukate tõrje käädripäeval.

101.—103. Pühkmed majast välja — ussid ei tule õue. 101. ERA II 189, 269 (21) Phl — E. Ennist. 102. E, StK 39, 135 (93) Khk — M. Tooms. 103. E, StK 39, 135/6 (95) Khk — M. Tooms. Üle 10 teate Sa, Hii.

104. Pühkmed viiakse põllule — põld ei rohtu. H II 41, 381 (88) Ans — F. Peeters. Ainuke teade. Karetama — rohtuma.

105. Pesupesemine soovitatud — peseb õhu putukatest puhtaks. ERA II 207, 448 (49a) Rap — E. Poom. Ainuke teade.

106. Pesupesemine keelatud, pesuriistade peitmine. ÕES, EK 137, 4 (3) Krl — Fr. Meyer. Ainuke teade. Üldiselt madisepäev Võrumaal vähe tuntud. Käkva — peidavad; tõlva — kurikad.

107. Juukseid ei tohi kammida — pea hakkab kõõmama. H II 37, 489 (37) Kos — T. Viedemann. Paar teadet Kose, Jäm. Võimalik, et tuhkapäeva analoogia.

108. Juukseid ei tohi lõigata. ERA II 157, 155 (17) Ans — A. Raadla. Paar teadet eri paikadest.

109. Juustelõikamine, -kammimine soovitatud. ERA II 4, 125 (97) Han — V. Noot. Paar teadet Ans, Han. Võimalik ka, et üle tulnud vastlapäevast.

110. Töötamine tulevalgel — «vananaine» toob tööd juurde. ERA II 158, 574 (51) Krj — A. Toomessalu. Madisepäeva kohta ainuke teade. Piltlik väljendus (uskumus) selle kohta, et töö ei edene. Traditsioon tuhkapäeval (Saaremaal) tuntud.

111.—112. Tuld ei tohi süüdata. 111. H IV 2, 116 (9) Mih —

H. Perkson. 112. H IV 4, 166 (35) Ans — J. Magus. Üksikuid teateid Lä ja Sa (1).

113. Tuld ei süüdata — lapsed jäävad haigeks EKS 4°4, 621 (4) — R. Kallas. Ainuke teade.

114.—114b. Puude, ka heinte kojutoomine keelatud. 114. ERA II 189, 269 (19) Phl — E. Ennist. 114a. ERA II 60, 550 (11) Hää — M. Mäesalu. 114b. RKM II 85, 538/9 (312) Krj — O. Jõgever. Umbes 160 teadet. Levinud Läänemaal ja saartel, mõned teated Harju- ja Pärnumaalt.

115. Karu pöörab teise külje. ERA II 24, 199 (33) Tür — R. Viidalepp. Paar usutavat kirjapanekut. Võimalik, et üle tulnud tõnise- või küünlapäevast.

116.—117. Ussid tulevad hinge. 116. H II 16, 688 Ris — J. Truusmann. 117. ERA II 24, 199 (34) Tür — R. Viidalepp. Üle 10 teate Sa, La, Ha, Jä.

118. Ussid pööravad teise külje. ERA II 55, 249 (53) Rid — R. Põldmäe. Paarikümne teate ümber. Kirjeldusi Sa, Muh, paar teadet Lä-Eestist, Pee, Hls.

119.—122. Loitsimisi, maagilisi toiminguid usside tõrjeks. 119. H III 31, 589 Jäm — H. Usin. 120. H II 41, 381 (86) Ans — Fr. Peeters. 121. ERA II 157, 537 (14c) Mus — A. Raadla. 122. RKM II 5, 303 (33) Jäm — M. Kolk. Loitsimised tuntud Saaremaal. Siskad — eufemism usside kohta.

123. Lõokese keel lõigatakse lahti. E, StK 24, 83 (7) Phl — A. Kõrv. Sa, Hii. Paar teadet.

124. Lõokesesitt hanges. ERA II 29, 767 (8) Käi — J. S. Sooster.

125.—126. Vares paneb esimese pesapalgi. ERA II 139, 379 (52) Han — L. Uusküla. 126. E 38705 (2) Kad — A. C. Kivi. Sama esineb ka küünlapäeval, maarjapäeval.

127.—129. Putukad ärkavad ellu. 127. H II 38, 584 (38) VMr — C. Mastberg. 128. H II 26, 1000/1 (66) Plt — G. Vöhrmann. 129. H II 25, 320 (29) Trv — J. Käger. Umbes 25 teadet. Laialt levinud. Ida-Eestist ja saartelt ning läänerannа aladelt teated puuduvad. Vt. käädripäev.

130. Putukad pööravad teise külje. E 21122 (5) Han — A. Reimann. Kümmekond teadet peamiselt Lä, PJg, Sa.

131. «Kärbeste viimine» teise peresse (maagiline toiming). ERA II 130, 263 (7) Muh — R. Viidalepp. Paar teadet Mun. Traditsioon tuhkapäeval rohkem tuntud Sa, Muh.

132.—133. Loitsimisi kärbeste hävitamiseks. 132. ERA II 158, 185 (86) Jäm — A. Ahurand. Küsimiste-kostmistega loitsimised rahvatraditsioonis laiemalt tuntud. 133. H II 19, 866/7 (2) Aud — P. Jagor. Niisugusel kujul ainuke kirjapanek.

134.—136. «Kärbeste jahvatamine». 134. ERA II 168, 499/500 (9) Khn — T. Saar. 135. E 863 (1) KJn — J. Kampus. 136. H III 5, 596 (25) Tor — M. Lindebaum. Loitsimine küsimise ja kostmise teel eesti rahvatraditsioonis laiemalt tuntud (vt. A. Ambus). Lätlastel niisugune maagiline toiming levinud gertrudipäeval (gertrūdesdiena).

137. Madis jääd teeb, madis jääd lahutab. E 57638 (22) Kad — S. Noor.

138. Madis rikub merejää. EKS 4° 1, 231 (3) VNg — H. Krick-

mann. Paar üleskirjutust eri paikadest. Rakendab — lõhub (eriti kalapüüniseid, siin jääd).

139.—140. Pool lund taevas. 139. H II 74, 887 (20) Phl — D. Pruer. 140. SKS, Niemi II, nr. 826 Kär. Umbes 15 teadet saartelt (Sa, Hii, Muh), Lä üksikteateid. Taoline vanasõna ka soomlastel.

141.—141a. Kuum kivi visatakse merre. 141. E 56204/5 Kuu — Lilhein. 141a. EKS 4°5, 343 (3) Krj — V. Mäggi. Üksikuid teateid Krj. Kuu. Sama ka küünlapäeval.

142.—145. Kõrred hakkavad lund «vihkama». H II 55, 749 (20) Plt — T. Kukk. 143. E, StK 39, 263 (34) Khk — M. Tooms. 144. H II 20, 796 (57) Vän — E. Tetsmann. 145. RKM II 6, 412 (47) Pöi — A. Toomessalu. Üle 50 üleskirjutuse. Laialt levinud vanasõna. Üleskirjutused puuduvad Kagu-Eestist, ka Lõuna-Eestist teateid vähe.

146. Madisepäevast jääb müts kännu otsa. H II 41, 197 (5) Phl — G. Tikerpuu. Piltlik väljendus lume sulamise kohta.

147. Matjus kutsub lapsed seina äärde — madisepäeval saavad lapsed päikesepaistele. H IV 6, 129 (18) Kuu — Joh. Esken. Sama väljendus (lauluke) tuntud ka soomlastel, rootslastel.

148.—151. Päikesepaiste. E, StK 11, 76 (27) Rap — L. Pärt. 149. AES, MT 187, 29 Aud — E. Põldre. 150. E 43243 (3) Ris — A. Punab. 151. H II 19, 834/5 (13) Tõs — M. Kirikall. Umbes 10 üleskirjutust Ha, Pä, üksikuid teateid Han, Emm, Amb, Kod.

152.—153. Lumesadu — hea viljasaak. H II 46, 876 (62) Amb — G. Klemmer. 153. H II 41, 974 (8) PJg — M. Reimann. Üle 10 teate maa läänepoolselt alalt.

154.—155. Lumesadu — hea marjasaak, ka palju putukaid. 154. ERA II 56, 379 (12) Hää — H. Tampere. 155. E, StK 34, 243 (10) Ksi — P. Berg. Umbes 100 teadet. Laialt levinud. Andmed puuduvad saartelt, Põ-Lä, Kagu-Eestist.

156.—158. Lumesadu — palju kärbseid, parme, sääski. 156. ERA II 177, 451 (262) Vil — A. Mikk. 157. ERA II 139, 551 (34) Kul — V. Eenveer. 158. RKM II 142, 213 (25) Pst — E. Tampere. Umbes paarsada teadet. Laialt levinud. Teated puuduvad Kagu-Eestist (Võ, Se, Lõ-Ta).

159. Vihmasadu — sajab kapsausse. ERA II 201, 327 (12) Krj — K. Lepp. Vähesed teated maa läänepoolselt alalt.

160. Lumesadu — hea kalasaak. ERA II 158, 90 (21) Ans — A. Ahurand. Paar teadet eri paigast.

161. Lumesadu peale madisepäeva — lumi tuleb teisele järele. H I 7, 445 (19) Pst — J. Reevits. Paar üleskirjutust.

162. Üle ölekõrre sajab — pool talve taevas. H IV 6, 130 (20) Kuu — J. Esken. Üle 10 teate peamiselt Põhja-Eestist. Vt. tuisk (9 tuisku tulemata).

163.—164. Madisepäeva tuisk. 163. RKM II 60, 251 (6) Käi — M. Hanikat. 164. H II 11, 166 Rak — J. Lilienbach.

165.—168. Tuisk — hea viljasaak. 165. ERA II 42, 155 (1, 2) KJn — J. Grauberg. 166. H I 1, 552 (3) Rid — M. Kamarik. 167. H II 11, 63 (4) Rak — V. Pender. 168. H II 55, 750 (26) Plt — I. Kukk. Vähesed teated Põ-Ta, Põ-Vl. Madisepäeva

tuisk ennustab üldiselt head viljasaaki peamiselt Põhja- ja Kesk-Eestis.

169.—172. Tuisk — palju putukaid. 169. H II 28, 743 (3) MMg — L. Jakobson. 170. E 47357/8 (36) HJn — G. Vilbaste. 171. H II 27, 203/4 (3) Ksi — J. Pruuli. 172. H II 46, 641 (153) Kad — K. Kleinmann. Paarkümmend teadet Põ-Ta, Kad, Amb, HJn, Rap, Tõs, Saa.

173. Tuisk — hea kalasaak. E, StK 24, 28 (2) Käi — A. Kõrv. Ainuke teade.

174. Tuisk — lühike kevad. RKM II 6, 412 (48) Põi — A. Toomessalu. Paar teadet.

175. Tuisk madisepäeval — 9 tuisku ees. H II 20, 792 (2) Vän — T. Tetsmann. Väheseid teateid Vändrast, vt. lumesadu.

176.—178. Tuul. 176. H, Gr. Qu 234 (10) Noa — I. Lievoh. 177. E, StK 43, 56/7 (2) Jäm — M. Tooms. 178. H II 40, 591/2 (18) Kuu — J. Ploompuu ja H. Rebane. Kust madisepäeval tuul, sealt puhub pikemat aega. Kümmekond teadet mitmelt poolt, välja arvatud Lõuna-Eesti.

179.—180. Madisepäeva tuulega ei tohi külvata — vili ussitab. 179. ERA II 189, 227 (109) Rei — E. Ennist. 180. ERA II 57, 351 (65) Jür — T. Viedemann. Laialt levinud.

181.—184. Madisepäeva tuulega on hea herneid jt. aedvilju külvata. 181. E, StK 38, 42/3 (11) Põi — V. Noot. 182. H II 8, 48 (10) Jõh — A. Paumann. 183. E, StK 26, 39 (8) Iis — O. Liiv. 184. ERA II 86, 285 (244) Kul — J. Nurme. Laialt levinud uskumus Vi, Põ-Ta, Ha, Pä, Lä, üksikuid teateid SJn, Koe, Krj, Kul.

185. Madisepäeva tuulega pandud kartulid ussitavad. ERA II 16, 278 (24) Lih — H. Tampere. Üle 10 teate Sa, Lä.

186.—188. Linu tuleb külvata madisepäeva tuulega. 186. H II 15, 28 (116) Kuu — J. Einstruck. 187. H III 17, 978 (69) Amb — J. Tannenthal. 188. E 35802 (35) Kad — C. Kivi. Kõige enam teateid põhjaranna alalt, üksikteateid Põ-Ta, Amb, SJn, Käi. Kümmekond üleskirjutust.

189.—191. Tuul keerutab — mesilaspered lendavad ära. 189. H III 5, 604 (19) Tor — J. Nuut. 190. H II 20, 792 (5) Vän — J. Peterson. 191. H III 9, 98 (3) Lai — A. Sommer.

192.—193. Maatuul puhub ussid merre. 192. ERA II 157, 537 (e) Mus — — S. Raadla. 193. E, StK 39, 135 (94) Khk — M. Tooms. Paar teadet Saaremaalt.

194.—197. Madisepäeval meretuul — saab kalu. 194. RKM II 10, 247 (125) Khn — P. Ariste. 195. ERA II 168, 610 (17) Hää — M. Mäesalu. 196. ERA II 157, 157/8 (31) Ans — A. Raadla. 197. E 51266 LNg — A. Tiitsmaa. Umbes 20 teadet Sa, Lä.

198. Puud härmas — palju kalu. E, StK 24, 48 (1) Käi — A. Kõrv. Ainuke teade.

Liigpäev (29. II) ja liigaasta

Nimetatakse ka liigaasta päev, lisapäev, liigaasta, visakoos. Uskumused liigpäeva ja liigaasta kohta on enamvähem samad. Neid on siin koos käsitletud.

Liigpäeva kohta on meil vähe uskumusi ja kombeid. Needki on omajagu vastukäivad. Liigpäeval on luba tüdrukutel ja lesknaistel kosja minna. Ka arvatakse, et liigaastal saavad vanatüdrukud mehele. Liigaastal sündinud tütarlapsed abielluvad noorelt.

Teiselt poolt peetakse liigpäeva (ka liigaastat) õnnetuks ajaks. Sel päeval (aastal) ei soovitata kohta vahetada, ehitust alustada jne.[1]

Setus seotakse 29. veebruari Kassiani-legendiga.[2]

1. Sel aastal, kui küindlakuus on 29 pääva, on tütarlastel peimehe valimise õigus.

Käina.

2. Liigaastal olla tüdrukutel ja lesknaistel luba kosjas käia.

Märjamaa.

---

[1] Ka teistel Euroopa rahvastel (soomlastel, sakslastel, inglastel) on liigpäev (-aasta) õnnetu päev (aasta). Liigpäevaks on sageli peetud 24. veebruari. Liigpäeval sündinu on õnnetu inimene. Sel ajal sõlmitud abielu on õnnetu. Üldse ei võeta sel päeval (ka aastal) tähtsaid toiminguid ette.

Naiste eesõigus kosimises 29. II oli teistel rahvastel samuti tuntud. Abiellumisettepanekust ei sobinud ära öelda, võis vaid end kingitustega vabaks osta. Hndwb. VII, vg. 996; Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 52.

[2] Vt. Loorits, Kassian. Legendi järgi lubati Kassianile tema elukommete pärast ainult üks mälestuspäev üle nelja aasta.

3. Liigpäevä aastal sündinud tütarlapsed saada varakult pääle lugemist kohe mehele.

Viljandi.

4. Muidu ei saa kunagi nii paljo vannatütrika mehele kui liijapääväga aastal.

Vastseliina.

5. Kuol aestagal om veebruarikuuh katskümmend ütesä päiva, tuud aestaka üldas võsakoos. Nuid aestaku peetäs halvõmbast. Suvõl, ku olli vihma vai põvva ja kasvi kõhna vilä, üeldäs: «No selle om — võsakoos.»

Setu.

5a. Seto ütles, ku om liigaasta, et om vissakusõaasta.

Vastseliina.

6. Liia-aasta öeldakse õnnetu olevat, hääd ei ole tast oodata. Liia-aastal sündinud lapsed olevat õnnetud. Sel aastal tulevat palju haigusi.

Hargla.

7. Liigaasta ja viie-reedene kuu olevat ühesugused õnnetud.

Martna.

8. Liigaasta ei tohi keegi mingid ehitust alustada, ka ei tohi sellel aastal kohtasi vahetada, see olevat kõik suurte õnnetustega seoses.

Martna.

9. Lisa- (liia-)aasta sees sündinud lehmvasikad ei jääta kunagi elama, sest nendest ei tule head eluloomad.

Martna.

10. Liigaasta, aasta, kos om kolmsada kuuskümmend kuus päevä, õigati vanaste liia-aasta või lisapäevä-aasta. Kahekümne üheksas veebruar olevat vanaste ollu vanatondi päevaks. Sellel päeval ei tohtinud pikka reisi ette võtta ega ka öösel käia, sest vanapagan viivat ära.

Tarvastu.

1.—4. Tüdrukutel, lesknaistel mehe valimise õigus, tüdrukud saavad ruttu mehele. 1. ERA II 254, 278 (15) Käi — E. Ennist. 2. ERA II 148, 313 (18) Mär — E. Poom. 4. H III 26, 476 (42) Vas — J. Tint. 7 teadet Lääne- ja Lõuna-Eestist.

5. Liigaasta — «võsakoos». ERA II 267, 286 (5) Se — M. Ilvik.

5a. ERA II 160, 223 (17) Vas — I. Daniel.

6.—10. Liigaasta — õnnetu aeg. 1. ERA II 156, 544 (34) Har — A. Univere. 7. ERA II 137, 493 (3) Mär — A. Hiiemägi. 8. ERA II 137, 493 (4) Mär — A. Hiiemägi. 9. ERA II 137, 494 (9) Mär — A. Hiiemägi. 10. ERA II 138, 227 (34) Trv — J. Veskemäe. Ligi 10 teadet Lõuna- ja Lääne-Eestist. A. Hiiemäe poolt kogutud materjal ei ole alati usaldatav.

MÄRTS

Märtsikuu [1] kannab rahva hulgas paastu- ja vastlakuu nimetust.

Meie märtsikuu tavades on peamine tähelepanu pööratud lumelagunemisele ja üldse kevade saabumisele. Paljude nähtuste järgi ennustati viljakasvu ja ilmu kevadeks ning suveks.

Huvitavad on märtsikuu «ütlemised», hooplemised (veebruari ees), et ta külmetaks kõik ära; aga ta ei saa, sest teine silm jookseb vett, s. o. päike sulatab. Tõenäoliselt käib see märtsikuu tujukate ilmade ja temperatuuri suure kõikuvuse kohta kas või ööpäeva piirides.

1. Puassukuul tõene silm juokseb vett. Puassukuu üelnud küinläkuule, et õlesin minä küinläkuu õllud, minä ijätäsin naese käed leevaastja ja varsaobese vasta. Aga täl tõene silm juakseb vett. Ta vahel kua ijätäb üüsite, aga võimu täl ei õle.

Kodavere.

2. Vanas üelnud poassukuu küünläkuule: «Õles mina niisugune miis' kui sina, ma võttas' koeraküüned künnisele ja naesekäed leeväastja, aga minul one tõene silm vesine.» Küünläkuu üelnud jälle vasta: «Oles' mina miis' sell aial kui sina, ma võttas varsa ärä, obese vasta.»

Maarja-Magdaleena.

3. Paastukuu ütles küinlakuule: «Oh et sina pehme oled! Oleks minul see võimus olevat, mis sinul! Mina võtaksin

[1] Nimetus pärineb vana-rooma sõjajumalast Marsist (hüüti Martius). See oli esimene kuu aastas.

sia põue põrsa, lehma vatsa vasika ja mehekuse looka, aga mis ma ära teen! Mul jookseb teine silm vett!»

Viljandi.

4. Paastukuu ütelnud küünlakuule: «Oleks mina sinust olema, ma võtaks kõik põnnpead põrandale, naesekäed leevaastja ja koeraküüsed künnisele; aga ma ei saa, mu teine silm jookseb vett.»

Palamuse.

5. Kui aga lõoke paastukuu hakatusel ilmub, siis tuleb soe kevade ja suve.

Viljandi.

6. Kui lõokesed märtsikuust tulevad, tuleb soe kevade; kui ennemalt, veebruarikuus, siis tuleb külm kevade.

Viljandi.

7. Vastla vanakuu kuivatab kaevu pohjad. Ehk ottab leukase keele lahti.

Kuusalu.

8. [— — —]. On lepad kevadel märtsikuus tugevaste urvas, siis saab sel aastal suur rukkiviljasaak olema, on aga väha urbasid leppades, saab rukkiviljasaak veike olema. Selleperast ütlesivad vanaaegsed majapidajad ikka märtsikuus oma pererahvale: «Sööge ja jooge, sel aastal saab leiba.» Ehk jälle: «Hoidke liia raiskamise eest, sel aastal jääme ilma leivata.»

Niisamuti ka aavaurvade järele teadsivad vanaaegsed majapidajad kaerade saaki ette ütelda. Aga uueaja sõna ütleb: «Hari põldu, saad leiba!»

Vaivara.

9. Kui paastu kuu kasvamise aeg seliti on, siis saab vili sel aastal ilusti kasvama ja tublisti võrsuma.

Viljandi.

10. Kui märtsi kuu heaste madalast käia, tulevat soe kevade.

Halliste.

11. Kui noorekuu sarve otsad terävad on ja hele selged on, saab selge ja külm ilm olema. [— — —]

Saarde.

12. Kui märtsikuul päevapaistesed ilmad on, siis on suvel ilus kuiv heinaaeg.

Jüri.

13. Kuju paastukuu tuub ää aasta.

Helme.

14. Kui paastukuu om kuju, jürikuu vihmane ja lehekuu külm, sis om sügise salve villä täis.

Helme.

15. Ei ole paastukuul suurt vett, sis ei ole jürikuul einä kah.

Helme.

16. Mär'ts määtäs lummõ, jo saat minemä.

Räpina.

17. Kui lumi paastukuul vihmasaoge sulab, sis tuleb kuju keväde ja põvvane suvi, aga lämmi ja niiske sügise.

Helme.

18. Om paastukuul talvetii üle järve äste kuhjan ja kõrge, sis tuleb ää suvi.

Helme.

19. Om paastukuul ange ja tii arjan, sis saab ää suvi.

Helme.

20. Saab paastukuu läbi regedege vuure vedäde, tuleb villäkas suvi.

Helme.

21. Palju ja kaua lume, palju heinu, aga vähe vilja ja palju haganaid.

Tartu l.

22. Ümbre paastu umma' tuisu', küll lät keväjälle.

Vastseliina.

23. [———] Kui märtsikuul räästa all pikad jääpurikad ripuvad, kasvavad pikad kanepid.

Tartu-Maarja [?].

24. [— — —] Niisama saab müristamisest lugu peetud, kui seda jaanuarikuus kuulda, siis tuleb viljarikas aasta. Kui seda veebruarikuus kuulda, siis saavad suurtsugu ja rikkad surema. Kuulukse märtsi- ja aprillikuus, siis on jälle viljarikas aasta loota; aga saab ka palju riidu ja suur meesterahva surm olema. Kuulukse maikuus, siis on üks vaene aasta ja suur nälg tulemas.

Kullamaa.

25. Kui märtsikuu sees müristab, siis saab viljarikast aastad.

Suure-Jaani.

26. Kui paastukuus müristab, tuleb suve kuiva.

Pühalepa.

27. Kui kevade märtsikuus müristab, siis on külmad ööd.

Vaivara.

1.—4. Märtsikuu «kõne». ERA II 266, 360 (222) Kod — A. Univere. 2. H II 28, 778 (5) MMg — G. Puus. Vasta ~ vatsa — makku. 3. H III 7, 59 (1) Vil — J. Karus. 4. H II 27, 521 (10) Pal — E. Uus. Põnnpeade all on mõeldud tõenäoliselt lapsi. Umbes 15 teadet Põ-Ta, Krk, Vil, Kuu, Jür. Nn. looduskõnelusi (rahvusvaheliselt Naturlaut) on rahvaluules mitmesuguseid. Kõige enam on linnulaule.

5.—7. Lõokeste tulek. 5. H III 20, 415 (47) Vil — J. Täht. 6. H III 20, 693/4 (45) Vil — H. Nigul. 7. Lõoke hakkab laulma. H IV 6, 129 (16) Kuu — J. Esken. Ainuke teade.

8. Lepad urvas — hea rukkisaak. E 17425 (4) Vai — W. J. Roosipuu. Ainuke teade.

9.—11. Kuu. 9. H III 25, 499 (2) Vil — J. Täht. 10. E 3708 (9) Hls — M. Kuum. 11. H II 22, 8445 (9) Saa — J. Jakobson.

12.—14. Päikesepaiste. 12 H II 65, 668 (10) Jür — J. Saalverk. 13. AES, Hel. 14. AES, Hel. Jaanuari- ja veebruarikuu päikesepaiste ennustab ka head heinaaega ja viljakasvu.

15. Vihmasadu. AES Hel. Vähesed teated.

16.—17. Lumi sulab. 16. AES Räp. 17. AES Hel.

18.—21. Palju lund. 18. AES Hel. 19. AES Hel. 20. AES Hel. 21. ERA II 29, 1 Trt — M. Kuusk. Lumerohke märtsikuu ennustab üldiselt head viljasaaki ja häid ilmu. Üksikuid teateid mitmelt poolt.

22. Tuisk. AES, Vst. — S. Tanning. Ainuke sel kujul.

23. Jääpurikad räästas — pikk kanep. EKSc 109 (44) — Trt (?) — J. Pint. Ainuke teade. Jääpurikad vastlapäeval ennustavad pikka lina.

24.—27. Müristamine — kuiv suvi. 24. H II 58, 3489 (9) Kul — J. Veidermann. 25. H II 26, 688 (88) SJn — E. Saabas. Hea viljasaak. 26. H II 41, 79 (29) Phl — J. Mey. 27. H II 7, 69 (47) Vai — H. Masing.

Evdokiapäev (I. III)

(Oudokia-, oudakeja-, oudakei-, oudaksei-) evdokiapäev [1] on vähesel määral tuntud Setus ja Vastseliinas. Ka vadjalastel on vähe populaarne; venepärane.

1. Audakejapäävä nakkasõ' tsirgu' mõtlõma lindamisõ pääle ja sis visatas tsiaruih moro pääle.

Setu.

2. Oudakei. Tüüd tetäs nigu aläkseiage jo vanast. Oudakei om keväjäne pööripäiv.

Setu.

3. Oudakeiah ku saa kikkalõ juvva', sõs sorokasvetah saa här'äle. Ku oudakeiah saa‿i kikkalõ, sõs sorokasvetah ka saa‿i kikkõlõ.

Vastseliina.

1. ERA II 267, 554 (61) Se — I. Rohtla. Rändlindude tagasituleku traditsioon on kõige tuntum «sorokasvetil». Tsiaruih — seaküna. Seaküna väljaviskamine tähendab piltlikult sigade välisele toidule minekut. Kõige enam levinud maarjapäeval
2. ERA II 175, 334 (11) Se — A. Tubli. Ainuke teade.
3. ERA II 286, 47 (33) Vas — E. Kirss. Ainuke teade.

[1] Eudokia — Bütsantsi keisri Konstantin VIII tütar, kes keisrikojast läks kloostrisse (1071. a.), pühendas end teadusele.

Sorokasveet (9. III)

Sorokasveet[1] ehk tsirgupäev (ka sorokasveetka, sorokasvät, sorokasmutsinik) on tuntud Setu alal (u. 20 üleskirjutust). Paar teadet on ka Vastseliinast. Setude traditsioonis märgitakse 40 (või 44) linnu pöördumist suve poole (suu suve poole jne.). Küpsetatakse «vatsku» lindudele, mida süüakse ka ise. Kasutatakse maagilisi võtteid, et kanad munele hakkaksid.

1. Ütetõistkümnendäh nädälih talsipühist om sorokasvet, tsirgupäiv. Nellikümmend inemist tsukli' järveh ja näi' hätä. Nuu olli' pühä' inemise'. Nä' olli' sinnä' järve vaivusihe pantu, a nä' pässi' vällä. Selle om tuu päiv. Petserih turu pääl om sorokasveta kerik. Vanast peeti sorokasveta suurõs pühäs. Tuud ka' üldäs, et sorokasvetah käänd nellikümmend nelli tsirku suu suvõ poolõ. Küdsetäs nellikümmend nelli vadsakõist ja pandas aidsaibahe vai katusõ pääle.

Setu.

2. Sorokasvetta peetäs selle, et 44 pühämiist oll tõugat iämulku järve. Poolõni' kihäni' saisi' veeh, põhja es vao! Iijü seeh olli', a õnnõ kol' tükkü nõrgahtu' ar'. Nuu' es olõ viil nii hõndsa'. Üts herr sõit' kutsariga' üle järve. Järveh ol'l ütte viil puudus. Kutsar hiit' uhja' herräle, karas' ka' järve, sai arv täüs.

Setu.

---

[1] Vene keeles «сорок святых» — 9. märts, nimetatud 40 (ka 42) märtri mälestuspäevaks. Venelastel algas nn. lindude äratamine. Laludega («веснянки») kutsuti linde tagasi. Küpsetati linnukujulisi leivakesi, mida õhku visati. Zelenin, lk. 364; Hndwb, vg. 1725.

3. Tsirgupäiv om ka poorna ümbre. Sõs nellikümmend tsirku käändvä' suu suvõ poolõ, pää päävä poolõ. Küdseti nellikümmend vadsakõist, et õga tsirgu jaos üts. Esi süüdi ar'.

Setu.

4. Sorokasvet, neläkümne nelä puusli päiv. Sõs küdsetas õga tsirgu jaost vadsakõnõ. Esi söödi ar'. Vast mõni veerekene viidi ussõ ka', tsirgulõ. Naaru peräst.

Setu.

5. Sorokasvetah kääand nel'likümmend nel'li tsirku suu suvõ poolõ. Mu imä selet', et timä velenaan'e ol'l sorokasvetah küd'sänü mõõdi tävve vatsku. Noist sõs hoiõti kün'djäle ja kar'(u)ssõlõ ja hobõsõlõ ja lehmile anti raas inne väl'lälaskmist.

Vastseliina.

6. Sorokasvet on eestipärasem nimetus sorokasmutsinikust, räägitakse isegi, et sel päeval keeravad 40 lindu nokad (suud) siiapoole [— — —] ja veel, et siis on ära elatud 4/10 aastat.

Setu.

7. Sorokasveeta on häräjuvva päev. Sel päeval käänab 40 lindu pea suve poole (siia tulema), sellepärast küpsetavad perenaised sel päeval 40 ahju eest vatska.

Setu.

8. Sorokasveeta küdsetäs nellikümmend vatsakõist ja viiäs vällä haoriida pääle ja üldäs: «Tsirg'kõsõ, puttu_i suvõl mi viläkeist ja tulgõ, sööge mi vadsakõisi, sis nakka_i suvõl tsirgu' vilja putma. Lastas sõglaga kõrd aigo vadsol haoriida pääl olla', sis tuvvas ar tarrõ ja süvväs kõõ perrega. Ku' kia johus sinnä, sis andas toolõ ka vatska.

Setu.

9. Sorokasveet, paastu neljandal nädalal. Lastakse kanal minna läbi püksisääre ja pekstakse aholuuaga, et kanad hakkaksid munema. Sel päeval käändvä juba 40 tsirku ninad siiapoole ja sellepärast küpsetatakse sel päeval vatska (paistekakku) tsirguvatska, mida viiakse välja

aiateiba otsa tsirgale söömiseks, et tsirgu ka jälle meile tagasi tuleksid.

Setu.

10. Sorokasväti pestäs inne päivä kanno, ütelteh, õt sorokasväti luu munnõ.

Setu.

11. Sorokasveet. Tüüd tetäs ja tette ka inne. Sorokasveeda pessetäs kanno, õt nä luuma nakkasi'. Vüü pandas püürä põrmandohe vai vällä ja sinnä pöörä kespaika pandas terri. Kana' aetasõ sinnä süümä pöörä sisse. Eis võõdas tõõnõ vüü kätte ja tuuga kanno pessetäs ja laulõtas: «Sorokasveet, sorokasveet, luu munnõ, luu munnõ, saardõ süümä, merde juuma, a kodo luuma!» Sis arvate, õt kana' nakkasõ luuma.

Setu.

1.—2. Nime tekkimine. 1. ERA II 209, 241/2 (2) Se — E. Kirss. Tsukli — suplesid; vaivusihe — vaeva, häda sisse; pässi — pääsesid; vatsk — kakukene. 2. ERA II 209, 118 (1) Se — E. Kirss. Iämulku — jäämulku; iijü seeh — jää sees.

3.—7. Nelikümmend (neli) lindu pööravad suu suve poole. 3. ERA II 194, 410 (12) Se — E. Kirss. 4. ERA II 194, 281 (12) Se — E. Kirss. Puusli — jumalakuju. 5. ERA II 286, 46/7 (32) Vas — E. Kirss. 6. ERA II 175, 517 Se — A. Pihle. Püüra — ringi; sorokasmutsinikust — neljakümnest piinatust. 7. ERA II 190, 247 (23) Se — J. Ilvik. Häräjuvva päev. Tulenenud vanasõnast: Oudakeioh saa kikkalõ juvva, sorokasvetah saa här'äle. Vt. evdokiapäev.

8. Linnuvatsa küpsetamine. ERA II 173, 717 (2) Se — A. Tammeorg.

9.—11. «Sorokasveet luu munnõ.» ERA II 174, 551 (3) Se — V. Savala. 10. ERA II 204, 151 (3) Se — A. ja M. Reinola. 11. ERA II 175, 334 (9) Se — A. Tubli.

Taliharjapäev (12. III)

Taliharjapäeva nimetus on ilmselt vana. Käsikirjalisi teateid taliharjapäeva kohta on vähe. Rahva hulgas omistatakse mitmele südatalvepäevale, eriti tõnisepäevale (harvem küünla- ja paavlipäevale), taliharjapäeva nimetus. Ongi nii, et traditsioonilised ütlemised — taliharjapäeval murtakse talve selgroog, loomatoit peab pooleks olema — käivad tegelikult tõnise- või küünlapäeva kohta. Vanasõnad, mis näitavad kevade lähenemist (taliharjapäevast kõrred vihkavad lund jne.) kuuluvad madisepäevale. Varasemates kirjanduslikes teadetes (Hupel, Wiedemann) seostatakse taliharjapäevaga lume sulamist.[1] Talve kõrgpunktiks, kulminatsiooniks on 12. märts liialt hiline. Nimetusel võib seos olla Karjala talveharjaga, mida arvestati küll 5.—12. veebruarini.[2]

1. Taliharjapäeval saab talve hari murtud, siis kõrred hakkavad lund vihkama.

Märjamaa.

2. Taliharjapäeval visatse kukk üle katuseharja, s. t. kukk peab siis juba ennast ise toitma, sest tal on teise jala all tera, teise all lumi.

Muhu.

3. Taliharjapäeva on vanad inimesed tähele pannud, et siis on talv kõige kaugemal ja peale taliharjapäeva hakkab talv taganema ja ilmad hakkavad soojenema.

Helme.

---

[1] Hupel, TN III, lk. 368; Wiedemann, AIÄLE, lk. 352.
[2] Vilkuna, Vuotuinen ajantieto, lk. 35.

4. On taliharja ja pööripäeva vahel tuisune, siis on ka sel kevadel udune ja niiske.

Kose.

1. ERA II 148, 418 (II) Mär — E. Poom. Esineb seoses mitme kevadtalvise tähtpäevaga, kõige enam levinud madisepäeval.
2. ERA II 139, 383 (70) Muh — L. Uusküla. Väljendus — kukk visatakse üle katuse — on võrdlemisi haruldane. Mõte, et peab väljast ise toitu otsima (antakse võti) on kõige laialdasemalt tuntud madisepäeval.
3. ERA I 2, 675 (5) Hel — V. Alba.
4. ERA II 292, 302 (14) Kos — G. Sommer.

Käädripäev (17. III)

Käädripäev on tuntud kitsal alal Lõuna-Eestis, vastu Lätimaa piiri.[1] Nimetus on tulnud kirikukalendrist.[2] Võõras ja raskepärane nimi on rahvasuus oma algsest kujust tublisti eemaldunud ja mitmeti varieerunud, nagu see üleskirjutustest selgub, kust leiame: käädri-, käärdli-, käärlese-, kärdla-, käändrepäev. Nimetatud on teda ka ussiliikumisepäevaks.

Käädripäeva traditsioonides tulevad esile kevade lähenemise tunnused: karu keerab end käpuli, putukad ja ussid tulevad ellu. Mitmesuguste söödikute, usside ja taimekahjurite tõrje moodustabki päeva peamise sisu. Käädripäeva töökeelud, samuti ka ilmaended on üldiselt madisepäevale väga sarnased. Ainult käädripäevale omasena tundub vanasõna: «Käädripäeval keerab karu käpuli (käpa peale).» Meie maa kõige lõunapoolsematel aladel ongi madisepäev peaaegu tundmata.

Lätlaste rahvatraditsioonis on gertrudipäev (gertrūdes diena) võrdlemisi populaarne, seda eriti Põhja-Läti alal.[3] Lätlastel on gertrudipäeva uskumused ja kombed tervenisti suunatud mitmesuguste söödikute ja kahjurite (kaasa arvatud varblased, hiired ja mutid, rääkimata hundist ja karust) hävitamiseks ja eemaldamiseks. Lätlaste gertrudipäeva kombed on mõneti mitmekülgsemad kui meie käädripäeva omad.

1. Käädripäev (17. märts vana kal.) — ussiliikumisepäev. Sel nädalapäeval ei tohi külvata. Kui sel päe-

[1] Käädripäev on levinud maa-alal, mis hõlmab Karula, Hargla, Vastseliina, Rõuge, Sangaste, Helme. Üleskirjutusi nimetatud päevast on umbes 40.

[2] Püha Gertrudi surmapäev 17. III 659. Lääne-Euroopas on gertrudipäev üks kevade alguse tähistamise päevi. Hndwb. III, vg. 703.

[3] Šmits, lk. 597.

val istutatakse või külvatakse, siis tulevad ussid vilja pääle.

Hargla.

2. Tsiamold hiitetäs aia takka, tsiga peät sis jo esi hennäst toitma nakama.

Hargla.

3. Käädrepäiv kahr käänd käpä pääle. Tuu ol'l kesk talve.

Rõuge.

4. Küündlepääväl käänd kahr hinele tõsõ küle, käändlepääval käänd käpä pääle.

Vastseliina.

5. Kärdlipäev 17. vanal märtsil. Käärdlepäävä käänd kahr käpili.

Hargla.

6. [— — —] Käärlesepäeväl pidive kärblese eläme tuleme.

Helme.

KODUSED TÖÖD

Kerimine

7. Käädripäeval keriti lõngu, et ussid suvel laialt ei käiks.

Karula.

8. Käädrepäiväl pidi kerime ja kõik muu tüüve tegimädä jätmä ja kõik naisõ' kerisi lango ää meelege ja sis tuul ajastagõl omma' kõik ussi' keräle, ei saa kellegi kahju tettä'.

Karula.

Pesupesemine

9. Käädripääväl käkke karüse kõik mõsipingi ja tõlva

ärr, nii et näid kiägi tuul pääväl näe es, sõs es olõ kah suvõl sutt näta. [— — —]

Rõuge.

10. Käädrepäiv (1 nädal enne paastumaarja laupäeva). Pesukurikas peideti ära, et sabaga loomad (susi, siug) ei tuleks kodu. [— — —]

Hargla.

Juustekammimine

11. [— — —] Pääsugimise hari peideti ära, et ei tuleks karu kodu.

Hargla.

12. Käädripäeval ei tohi pääd kammida. Sõelad ja kammid peideti ära, muidu tulevad tsussi' majja. Sel päeval ei söödud kapsaid.

Hargla.

METSLOOMAD, PUTUKAD

13. [— — —] Sellel päeval luuakse ussile elu sisse.

Karula.

14. Käädrip[äeval] liigutasõ hinnäst kõk talvõunõmagaja eläjä, niu kahru (karu), siu (ussid) nink tõõsõ sellesaarnatsõ eläjä ning kääandvä tõist külge. Tulõva nä sõs kah veedükeses aos vällä. Ku sõs siu är jovvat rehki nink pudelehe panet, sõs um siuvesi rohi mitme haigusõ vasta.

Rõuge.

15. Käärlesepäeval luuakse kärblasele hing sisse, sest kohe peale käärlesepäeva ilmuvad nad.

Helme.

16. Rehe alla pandi lapsed kotti pidama; suuremad läksid lao pääle «kärpseid kotti ajama». Lastele valati aga pangiga vett kaela («kärpsed kusesid»).

Hargla.

17. Vanast olnud moeks kärdepäeval kärbseid kotti ajada. Lugu oli järgmine. Keegi ütles nüüd teisele, et pea sina kott ja mina ajan kärbseid. Ise läks üles ahju peale. Kes hoidis kotti, see ei teadnud muidugi midagi. Ahju pääle oli juba enne viidud vesi ja viht. All hoidis teine kotti, kuna üleval see nüüd pildus vihaga vett peale. Samane oli kärbeste kottiajamine.

Rõuge.

18. [— — —] Kärbläse aiase kotti, sis ei tulõvad suvõl kärblise kambrõhe ja ei saabõv neid üleültse nii pallün siginemä. See temp tettäs sedäviisi: vanõmb pois ehk tütrik, kes sedä latsilõ ette om võlsnu, käsk latsil vai ka suuril inemisil, kes ennegi sedä vigurit ei tiiä, põhtjon (rehe all) kotti petä, esi lät üles lao otsalõ vai tarõ pääle ja luba luuaga katussõst kärbläisi kotti pühki. On küllält nõgõ ja tolmu kotipedäjeile sälgä pühknü, sõs hiit pangist vii, mes täl ennambä jo sinnä valmis oll pantu, neile kaala.

Hargla.

19. Käädrepäeval ei tohi hagu koju tuua — ussid tulevad koju. Sellel päeval luuakse ussile elu sisse.

Karula.

20. Sel päeväl ei tohe ka puid ega hako mõtsast kuu tuua, sõs tulõvad siu kodu.

Hargla.

21. Käädrepäival ei toodut mõtsast puid, ei kedratut ka mitte, et maropini majja ei tule ja ka siug ei tullev majja.

Hargla.

ILM

22. Pääle kärdlepäävä (2 nädalit inne kapstmaarjapäivä: ? = 10. III = Kreeta?) nakkasõ olõkorrõgi lummõ süümä.

Rõuge.

23. Käärdepääväl, ku panõt niua lummõ, sõs nakas tokk jo lummõ süümä.

Vastseliina.

24. [Käädripäev.] Ku seolsamal pääväl põhatuul om, sõs saa suvõl pallu lindõ, sest et kõk linnu põha puult siiä tulõva. Suvõ saa külm.

Rõuge.

25. Käändre[päeva] tuulega külva kevade loomavili.

Hargla.

26. Käädrepääva tuulõga ei tohe medägina loomavillä (ube, herneid, kapstid, lina nne.) külvä — see külv ei õnnistuv.

Hargla.

27. Om tuul mere puult, sõs saabõv hirmsa pallün siugõ ja muid kahjolikke mardikõid (ussa).

Hargla.

28. Käädripäeval (17. märts, vana kal.) pandi takud puu otsa ja vaadati tuule suunda. Kui tuul oli mere poolt, siis sel nädalapäeval ei tohtinud külvata herneid, ube, kapsaid — tuli palju söödikuid, usse.

Hargla.

29. Käädripäeva (käädrip[äev] on üks nädal enne paastumaarjapäeva) tuulega ei või ühtegi loomavilja (kapsad, uad, herned, linad jne.) külida, mardikad (putukad) siginevad pääle. Selsamal päeval saivad ka kärbsed jahvatedus. Terad (iseäranis tatrad) viidi käsikivi juurde ja saivad sääl peeneks jahvatedus ning selsamal päeval pudruks keedetus, siis ei olnud sellel aastal nõnda palju kärbseid.

Rõuge.

30. Ku käärdlepäävä (kuupäivä ei tiia) lummõ satas, sõs saa suvõl pallün kärbläisi.

Rõuge.

31. Kui käärlesepäeval [— — —] lund sadab, siis saab sellel suvel palju putukaid olema.

Helme.

32. Ku käädripääväl laka lummõ sattas, sõs saa suvõl pallü parmõ, ku peenükeist — pallu kihulaisi.

Rõuge.

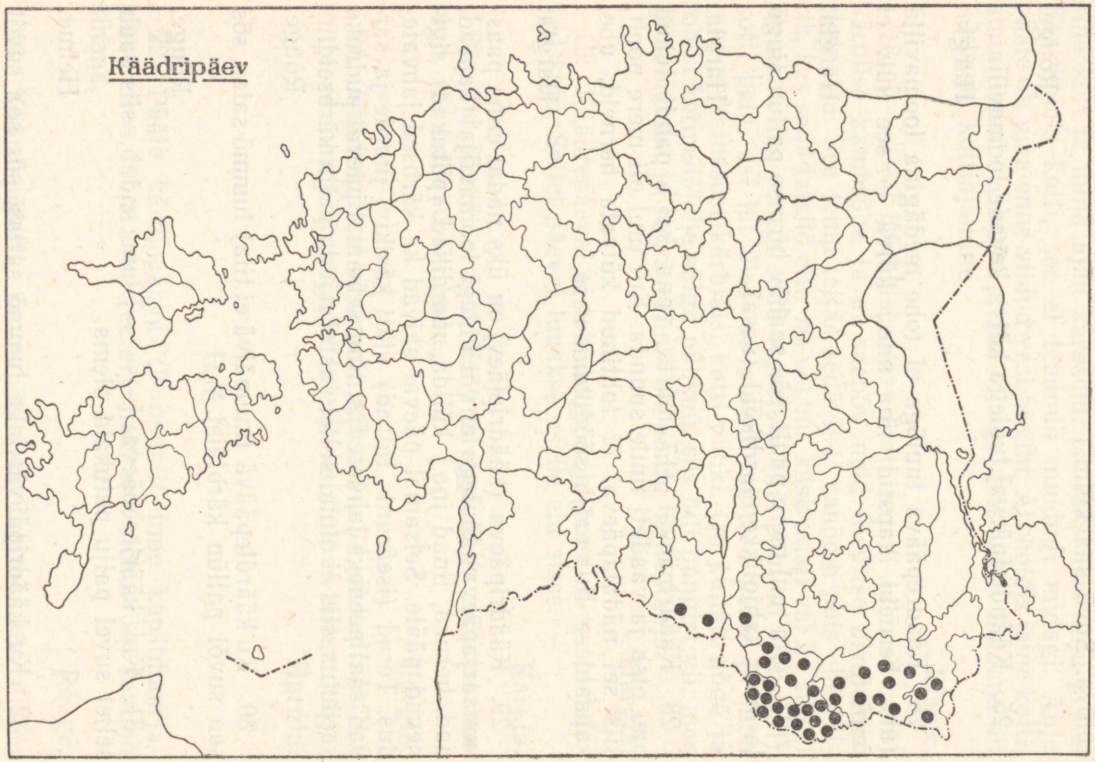
Käädripäev

1. Käädripäeva nädalapäeval ei külvata. ERA II 115, 31 (16) Har — H. Tampere ja S. Kutti.
2. Seamold heidetakse aia taha. H II 32, 210 (16) Har — J. Pähn. Tähendus: siga hakkab väljast toitu otsima. Käädripäevaga seoses ainuke teade. Üldisem on maarjapäeval «sigadele võtme andmine», s. t. väljast saadavale toidule minek.

3.—5. Karu keerab käpa peale. 3. ERA II 26, 31 (15) Rõu — H. Tampere. 4. H II 3, 523 (8) Vas — H. Prants. 5. AES Har — S. Tanning. Vanasõna niisugune variant — käädripäeval käpa peale keeramine — on seotud ainult käädripäevaga. Tõnise- ja küünlapäeval pöörab teise külje, hakkab teist käppa imema. Sisuliselt väljendab käpa peale keeramine ülestõusmisele valmistumist, mis sellele ajale vastabki.

6. Kärbsed ärkavad ellu. H II 25, 199 (430) Hel — M. Tomp.

7.—8. Kerimine. 7. ERA II 147, 93/5 (9) Krl — V. Haas 8. Ojansuu I, nr. 319 Krl. Tüüve tegimädä — tööd tegemata. Ussid on siis keras, ei käi laialt. Sama uskumus ka lätlastel. Eestlastel ei tohi madisepäeval kerida — ussid on maja juures keras. Paar teadet.

9.—10. Kurikad peidetakse. 9. H I 6, 59 Rõu — P. Ruga. 10. E, StK 9, 244 (26) Har — P. Voolaine. Hunt tuleb karja. Sama ka lätlastel.

11.—12. Juukseid ei tohi kammida. 11. E, StK 9, 244 (26) Har — P. Voolaine. 12. ERA II 115, 13 (7) Har — H. Tampere, S. Kutti. Sama ka lätlastel.

13.—14. Ussile ja teistele talveunelistele luuakse hing sisse. 13. H II 24, 208 (190) Kar — P. ja J. Einer. 14. H I 6, 59 Rõu — P. Ruga.

15. Kärbestele luuakse hing, nende tõrje. H I 7, 506 (188) Hel — J. Soots.

16.—18. Kärbeste kottiajamine. E, StK 9, 244 (27) Har — P. Voolaine. 17. ERA II 10, 582 (1) Rõu — E. Ariste. 18. H II 32, 210 (12) Har — J. Pähn. Kärbeste hävitamiseks teistel tähtpäevadel mitmesuguseid maagilisi toiminguid. Vt. madisepäev, tuhkapäev. Vrd. vastlapäev, vastla kottiajamine — see küll humoristlik, mitte maagiline toiming.

19.—21. Hagu jne. ei tohi koju tuua. 19. H II 24, 208 (190) Krl — P. ja J. Einer. 20. H II 32, 210 (15) Har — J. Pahk. 21. H IV 3, 935 (7) Har — J. Rebane. Vt. madisepäev. Sama uskumus ka lätlastel.

22.—23. Ölekõrred hakkavad lund sööma. 22. H II 60, 243 (3) Rõu — A. Perli. 23. ERA II 160, 129 (15) Vas — I. Daniel.

24. Põhjatuul — palju linde. H I 6, 60 Rõu — P. Ruga.

25.—26. Käädripäeva tuulega külvatakse loomavili. 25. E, StK 9, 244 (28) Har — P. Voolaine. 26. H II 32, 210 (13) Har — J. Pähn. Ei tohi külvata. Samas piirkonnas loomavilja külv kord soovitatud, kord keelatud. Loomavilja all mõeldakse taimedest kasvavat vilja, siin küll nimetatud ube, herneid jne.

27.—28. Meretuul — palju kahjureid. 27. H II 32, 210 (14) Har — J. Pähn. 28. ERA II 115, 12 (6) Har — H. Tampere ja S. Kutti.

29. «Kärbeste jahvatamine.» H III 11, 37/8 (2) Rõu — P. Ruga. Maagiline toiming. Vt. madisepäev, tuhkapäev. Ainuke teade.
30.—32. Lumesadu — palju kärbseid. 30. H II 32, 380 (3) Rõu — A. Joosin. 31. H I 7, 506 (187) Hel — J. Soots. 32. H I 6, 59 Rõu — P. Ruga. Käädripäeva ilmastiku kohta üldse umbes 15 kirjapanekut.

Alekseipäev (17. III)

Alekseipäev (ka alaaksei, aleksejapääv, alakseipäiv) on meil vähe tuntud. Üksikuid teateid on Setust. Ka venelastel on alekseipäev vähe populaarne.

1. 12. nädälih om al'akseipäiv. Pankjavitsah om ka' al'akseipuusli. Al'akseile võõdõti naane ar', a' timä nakka_as naasega elämä. Läts soohu jumalat pallõma, pikk hiusõkõnõ, valgõ hammõkõnõ säläh, ristikene kaalah. [— — —]

Setu.

2. Alekseipäiv (17. märts). Kiislat keedetäs, terri surmutas.

Setu.

3. Aleksejapääväl visatas jo riivehmer vällä.

Setu.

4. [— — —] Vanast peeti alakseipäivä ka. No' naid vähämbit päivi inämb ei peetä'. Kuah küläh om praasnik, sääl õnnõ üldäs, et al'akseijah riivehmre' vällä, rattavehmre' sisse.

Setu.

5. Al'äaksei. Tüüd tetäs. Kui al'äakseiast saa kukõ juvva', sis oudakeiast saa här'ä juvva'.

Setu.

1. Püha Aleksei. ERA II 209, 242 (3) Se — E. Kirss. Ainuke teade.
2. Toidud. H, R 9, 7 (10) Se — J. Hurt. Terri surmutas — uhmris valmistatakse kruupe.

3.—4. Reeais visatakse välja. 3. ERA II 267, 554 (62) Se — I. Rohtla. Riivehmer — reeais. 4. ERA II 209, 242 (3) Se — E. Kirss. Niisugune vanasõna tuntud ainult Setus alekseipäeval. Vastlapäeval öeldakse: regi heidetakse ära (vt. vastlapäev).

5. Sula alekseipäeval. ERA II 175, 334 (10) Se — T. Tubli. Ainuke teade.

Pendipäev (21. III)

Pendipäeva [1] (Benedictus) mainib meie vanemas kirjanduses Hupel, nimetades teda pendisepäevaks.[2] Boecler-Kreutzwaldi järgi on Harjumaal 21. märts «usside ärkamise pääv», mil talveunes ussid uuesti ellu ärkavad. Sel päeval ei või terariista kätte võtta ega metsast midagi koju tuua, nagu madisepäevalgi.[3]

Meil on ainult üks usutav teade pendipäeva kommetest.

1. Pendipäeval ei tohigi puid raiuda, kui soovid, et kevadil kala saad, sest pendipäeval pöörab kala pea kalda poole. Raiud ehk põrutad sa sel päeval, siis pöörata kala tagasi suure merde.

Risti.

1. H I 1, 40ō (25) Ris — T. Jaanpärg.

---

[1] Benediktuse austamise päev 21. III.
[2] Hupel, TN III, lk. 368.
[3] Boecler-Kreutzwald, lk. 81.

KASUTATUD KÄSIKIRJALISED RAHVALUULEALLIKAD, NENDE LÜHENDID JA PIIRIDAATUMID

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas:

ALS — Akadeemilise Loomaarstiteadusliku Seltsi kogu (1927—1944).
E — M. J. Eiseni kogu (1880—1934).
EKS (4°, 8°) — Eesti Kirjameeste Seltsi kogu (1871—1891).
EKS — Eesti Kirjanduse Seltsi kogu (1907—1921).
ERA — Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu (1927—1944).
ERM — Eesti Rahva Muuseumi kogu (1910—1922).
E, StK — M. J. Eiseni stipendiaatide kogu (1921—1927).
H — Jakob Hurda kogu (1860—1906).
RKM — Riikliku Kirjandusmuuseumi, hiljem TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi kogu.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektoris:

KKI — ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulekogu.
AES — Emakeele Seltsi (varem Akadeemilise Emakeele Seltsi) murdekogu.
AES, MT — Emakeele Seltsi murdetekstide kogu.

Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris:

TRÜ EKRK — TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri rahvaluulekogu.

KASUTATUD KIRJANDUS

Ariste, Eesti-rootsi = Ariste, P., Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXIX, 3. Tartu 1933.

Ariste, Etümoloogiaid = Ariste, P., Etümoloogiaid. Eesti keel 1938, nr. 3/5, lk. 92—97.

Ariste, Vadja kalender = Ariste, P., Vadja kalender. Tallinn 1969.

Beitl, Wörterbuch = Beitl, R., Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Begründet von O. Erich und R. Beitl. 2. Auflage. Stuttgart 1955.

Boecler — Kreutzwald = Boecler, J. W., Kreutzwald, Fr. R., Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von J. W. Boecler. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Fr. R. Kreutzwald. St. Petersburg 1854.

Eisen, Vändra Tõnn = Eisen, M. J., Vändra Tõnn 1932. a. teadete valgustusel. Usuteadusline ajakiri 1933, lisavihk nr. 4. Tartu 1933.

Fehrle = Fehrle, E., Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. Kassel 1955.

FFC = Folklore Fellows Communications (Helsinki 1907 —).

Göseken, Desiderien = Göseken, H., Verzeichniss der Desiderien, Mängel und Beschwerden, die sich bei der Kirche zu St. Michaelis in der Wihk befinden. Denkschriften der russischen geographischen Gesellschaft zu St. Peterburg. I Bd. Weimar 1849, lk. 462—464.

Göseken, Manuductio = Göseken, H., Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung Zur Öhstnischen Sprache. Reval 1660.

Hautala = Hautala, J., Vanhat merkkipäivät. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 229. osa. Helsinki 1948.

Helle = [Helle, Anton Thor], Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, in welcher mitgetheilet werden: I. Eine Grammatica, II. Ein Vocabularium, III. Proverbia, IV. Aenigmata, V. Colloquia. Zur Anleitung Mit Fleiss zusammen getragen und nebst einem erwecklichen Sendschreiben J. J. Rambachs, an den Editorem, mit einer Vorrede herausgegeben von Eberhard Gutsleff. Halle 1732.

Hndwb. = Hoffmann—Krayer, E., Bächtold-Stäubli, H. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde. Herausgegeben vom Verband deutscher Vereine für Volkskunde. Abteilung I. Aberglaube. Berlin und Leipzig 1927—1942.

Honko = Honko, L., Geisterglaube in Ingermanland I. FFC 185. Helsinki 1962.
Hupel, TN III = Hupel, A. W., Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. III Bd. Riga 1782.
Johansons = Johansons, A., Tenis und das altlettische Schweinefest. Baltische Hefte. Jahrg. 7. Hannover-Döhren 1961.
Landtman = Landtman, G., Folktro och trolldom. 2. Växtlighetsriter. Finlands svenska folkdiktning VII. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CLXXXIV. Helsingfors 1925.
Laugaste = Laugaste, E., Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn 1963.
Līdeks = Līdeks, O., Latviešu svetki. Latviešu Folkloras Krātuves Materiali. B. 8. Rīgā 1940.
Loorits, Grundzüge II = Loorits, O., Grundzüge des estnischen Volksglaubens II. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning 18:2:2. Lund 1951.
Loorits, Kassian = Loorits, O., Der Heilige Kassian und die Schaltjahrlegende. FFC 149. Helsinki 1954.
Lätt = Lätt, S., Tõnisepäeva traditsioonidest. Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed VII. Käsikirjas.
Moora, A. = Moora, A., Eestlaste muistsest usundist. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Tallinn 1956, lk. 7—41.
Neus = Neus, A. H., Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung. I.—III. Reval 1850—1852.
Palli = Palli, H., Mida kõnelevad isikunimed eestlaste usust XIII—XVI sajandil. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II. Tallinn 1961, lk. 108—127.
Paulson = Paulson, I., Die Religionen der finnischen Völker. Sonderabdruck aus Religionen der Menschheit. Bd. 3: Die Religionen Nordeurasiens und der amerikanischen Arktis. Stuttgart 1962.
Päss = Päss, E., Lihaheide Eestis. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat VI. 1930. Tartu 1931, lk. 5—40.
Sartori III = Sartori, P., Sitte und Brauch. Dritter Teil: Zeiten und Feste des Jahres. Handbücher zur Volkskunde. Bd. VII/VIII. Leipzig 1914.
Соколов = Соколов, Ю. М., Русский фольклор. Библиотека учителя. Москва 1941.
Šmits = Šmits, P., Latviešu tautas ticējumi II. Latviešu Folkloras Krātuves Materiali A. 7. Rīga 1940.
Zelenin = Zelenin, D., Russische (Ostslavische) Volkskunde. Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Berlin und Leipzig 1927.
Tampere, Eesti rahvalaule viisidega II = Tampere, H., Eesti rahvalaule viisidega II. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Tallinn 1960.
Tampere, Kirde-Eesti = Tampere, H., Kirde-Eesti rahvakalendri iseärasusi I. Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost. Artiklite kogumik. Tallinn 1965, lk. 205—262.
Tampere, Lihaeit = Tampere, H., Lihaeit. Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Tartu 1932, lk. 117—119.
Чичеров = Чичеров, В. И. Зимний период русского земледель-

ческого календаря XVI—XIX веков. АН СССР. Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Т. XI. Москва 1957.
Vahemetsa = Vahemetsa, A., Eestlaste võitlusest ristiusu vastu XIII—XVI sajandil. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II. Tallinn 1961, lk. 150—172.
Varonen = Varonen, M., Vainajainpalvelus muinaisilla suoumalaisilla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 87. osa. Helsinki 1898.
Vassar = Vassar, A., Katoliku kiriku reaktsioonilisest osast eesti rahva ajaloos XII—XVI sajandil. Religiooni ja ateismi ajaloost Kultura II. Korraldanud V. Reiman. «Postimehe» kirjakogu. Tartu Eestis. Tallinn 1956, lk. 42—80.
Wiedemann, AIÄLE = Wiedemann, F. J., Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg 1876.
Wiedemann, ESSr. = Wiedemann, F. J., Eesti-Saksa Sõnaraamat. 3. muutmatu trükk teisest dr. Jakob Hurti poolt redigeeritud väljaandest. Estnisch-deutsches... Tartu 1923.
Vilberg = Vilberg, G., Endised tähtpäevad Kolga rannas. Eesti Kultura II. Korraldanud V. Reiman. «Postimehe» kirjakogu. Tartu 1913, lk. 263—279.
Vilkuna, Wochenrechnung = Vilkuna, K., Wochenrechnung und Teilung des Jahres in zwei oder vier Teile. Sonderabdruck aus den Finnisch-ugrischen Forschungen XXXIV. Helsinki 1961.
Vilkuna, Vuoden neljännekset = Vilkuna, K., Vuoden neljännekset ja viikkolasku. Kalevalaseuran Vuosikirja 40. 1960. Porvoo-Helsinki 1960, lk. 145—186.
Vilkuna, Vuotuinen ajantieto = Vilkuna, K., Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen. Toinen, korjattu ja lisätty painos. Helsinki 1968.

KOHANIMED, EESTI ENDISED MAAKONNAD JA KIHELKONNAD NING NENDE LÜHENDID

Põ-E — Põhja-Eesti
Lõ-E — Lõuna-Eesti
Lä-E — Lääne-Eesti

Vi — Virumaa

Hlj — Haljala
Iis — Iisaku
Jõh — Jõhvi
Kad — Kadrina
Lüg — Lüganuse
Rak — Rakvere khk.
Rkv — Rakvere l.
Sim — Simuna
Vai — Vaivara
VJg — Viru-Jaagupi
VMr — Väike-Maarja
VNg — Viru-Nigula
Nrv — Narva l.

Jä — Järvamaa

Amb — Ambla
Ann — Anna
JJn — Järva-Jaani
JMd — Järva-Madise
Koe — Koeru
Pai — Paide khk.
Pee — Peetri
Tür — Türi khk

Ha — Harjumaa

Hag — Hageri
HJn — Harju-Jaani
HMd — Harju-Madise
Juu — Juuru
Jõe — Jõelähtme
Jür — Jüri
Kei — Keila
Kos — Kose
Kuu — Kuusalu
Nis — Nissi
Rap — Rapla
Ris — Risti
Tln — Tallinna l.

Lä — Läänemaa

Emm — Emmaste
Han — Hanila
Hps — Haapsalu l.
Kir — Kirbla
Kse — Karuse
Kul — Kullamaa
Käi — Käina
Lih — Lihula
LNg — Lääne-Nigula
Mar — Martna
Mih — Mihkli
Mär — Märjamaa
Noa — Noarootsi
Phl — Pühalepa
Rei — Reigi
Rid — Ridala
Var — Varbla
Vig — Vigala
Hii — Hiiumaa

Sa — Saaremaa

Ans — Anseküla
Jaa — Jaani
Jäm — Jämaja
Kaa — Kaarma
Khk — Kihelkonna
Krj — Karja
Kär — Kärla
Muh — Muhu
Mus — Mustjala
Pha — Püha
Põi — Põide
Sõr — Sõrve
Vll — Valjala

Pä — Pärnumaa

Aud — Audru
Hls — Halliste
Hää — Häädemeeste
Krk — Karksi
Khn — Kihnu
PJg — Pärnu-Jaagupi
Pär — Pärnu khk.
Saa — Saarde
Tor — Tori
Tõs — Tõstamaa
Vän — Vändra

Vl — Viljandimaa

Hel — Helme
KJn — Kolga-Jaani
Kõp — Kõpu
Pil — Pilistvere
Plt — Põltsamaa
Pst — Paistu
SJn — Suure-Jaani
Trv — Tarvastu
Vil — Viljandi khk.
Vln — Viljandi l.

Ta — Tartumaa

Kam — Kambja
Kod — Kodavere
Ksi — Kursi
Lai — Laiuse
MMg — Maarja-Magdaleena
Nõo — Nõo
Ote — Otepää
Pal — Palamuse
Puh — Puhja
Ran — Rannu
Rõn — Rõngu
San — Sangaste
TMr — Tartu-Maarja
Trm — Torma
Trt — Tartu l.
Võn — Võnnu
Äks — Äksi

Võ — Võrumaa

Har — Hargla
Kan — Kanepi
Krl — Karula
Plv — Põlva
Räp — Räpina
Urv — Urvaste
Vas — Vastseliina
Rõu — Rõuge

Se — Setumaa

Vlg — Valga linn

KAARTIDE NIMESTIK

Lk.

1. Tõnisepäev — Seapea ohverdamine Tõnisele, Tennüsele. Sigadele näidatakse päikest. Linu peab sugema — saavad siledad sead. Kedrata ei tohi — sead ei edene, sigadel hakkab pea ringi käima 42
2. Küünlapäev — Küünlapuna joomine. Maarjapuna joomine. Madisepuna joomine 61
3. Vastlapäev — Vastlapäeval viiakse sõnnikut põllule. Tuhkapäeval viiakse sõnnikut põllule 123
4. Vastlapäev — Vastla kottiajamine. Kadaajamine. Sigade põllule ajamine. Lihaeit 129
5. Madisepäev — Puid ei tohi koju tuua — ussid tulevad õue. Kedrata ei tohi — hunt tuleb karja . . . 179
6. Madisepäev — Nõeluda ei tohi — uss hammustab, näeb usse 193
7. Käädripäev 220

SISUKORD

Lk.

Saateks 5
Jaanuar 11
Korjusepäev (14. I) 15
Tõnisepäev (17. I) 17
Paavlipäev (25. I) 43
Veebruar 49
Küünlapäev (2. II) 56
Luuvalupäev (9. II) 85
Ulasepäev (11. II) 87
Vastlapäev 89
Tuhkapäev 135
Poornapäev 157
Palvepäev 159
Paabapäev 161
Peetripäev (22. II) 163
Madisepäev (24. II) 165
Liigpäev (29. II) ja liigaasta 199
Märts 205
Evdokiapäev (1. III) 209
Sorokasveet (9. III) 210
Taliharjapäev (12. III) 213
Käädripäev (17. III) 215
Alekseipäev (17. III) 223
Pendipäev (21. III) 225
Kasutatud käsikirjalised rahvaluuleallikad, nende lühendid ja piiridaatumid 227
Kasutatud kirjandus 229
Kohanimede lühendid 233
Kaartide nimestik 235

ЭСТОНСКИЙ НАРОДНЫЙ КАЛЕНДАРЬ I
Составила С. Лятт
На эстонском языке
Оформление: П. Улас
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Priidel
Kunstiline toimetaja S. Liiva
Tehniline toimetaja A. Krebstein
Korrektor Ü. Rattur

Laduda antud 27. IV 1970. Trükkida antud 21. VII 1970. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 1 — Ligatne Paberivabrik Läti NSV. Trükipoognaid 15. Tingtrükipoognaid 12,60. Arvestuspoognaid 10,83. Trükiarv 15 000. MB-01022. Tellimise nr. 2624. Hans Heidemanni nimel. trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. I.

Hind 59 kop.

7—2—2
70—115

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00703491 3

A
30852
7034913